T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK LEHÇE VE EDEBİYATLARI BİLİM DALI

ABAY KUNANBAY'IN "QALIÑ ELİM, QAZAĞIM" ÖRNEĞİNDE KAZAK TÜRKÇESİ FİİL ÇEKİM EKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
ALİ KAYMAK

2007 - NİĞDE

T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK LEHÇE VE EDEBİYATLARI BİLİM DALI

ABAY KUNANBAY'IN "QALIÑ ELİM, QAZAĞIM" ÖRNEĞİNDE KAZAK TÜRKÇESİ FİİL ÇEKİM EKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
ALİ KAYMAK

Yöneten
Yrd. Doç. Dr. Hikmet KORAŞ

2007 - NİĞDE

Yrd. Doç. Dr. Hikmet KORAŞ danışmanlığında **Ali KAYMAK** tarafından hazırlanan "**Abay Kunanbay'ın 'Qalıñ Elim, Qazağım' Örneğinde Kazak Türkçesi Fiil Çekim Ekleri"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Lehçe ve Edebiyatları Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

… / … / 2007

JÜRİ :

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Hikmet KORAŞ ……..

Üye : ……...…. ……..

Üye : ……...……. ……..

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun ……..……..Tarih ve ……..…. Sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

… / … / 2007

Doç. Dr. Selen DOĞAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Yapmış olduğumuz çalışmada, ünlü Kazak halk şairi Abay Kunanbay'ın "Qalıñ Elim, Kazağım" başlığı altında toplanan şiirlerini çeviri yazı ile Latin harflerine çevirdik ve metin içerisinde yer alan çekimli fiilleri inceledik.

Çalışmamızın giriş bölümünde Kazak Türkleri, Kazakistan, Kazak Türkçesi ve Edebiyatı ile Abay KUNANBAY'ın hayatı ve sanatı hakkında genel bilgiler verdik.

I. bölümde " Fiil Çekim Ekleri" başlığı altında şahıs ekleri ile şekil ve zaman eklerinin basit ve birleşik çekimlerini, dilek ve tasarlama kiplerine göre inceledik.

Çalışmamızın II. bölümünde "Fiil İşletme Ekleri" konusunu Kazak Türkçesinde kullanılan sıfat-fiil, zarf-fiil ekleri ile soru edatlarının izahlarını yaparak ve incelediğimiz eserdeki kullanım şekillerini bir bir tespit ederek verdik.

İncelemenin son bölümünde "Birleşik Fiiller" i bir isimle bir yardımcı eylemin birleşmesinden meydana gelen birleşik fiiller ve iki fiilin birleşmesinden meydana gelen birleşik fiiller olarak iki başlık altında inceledik**.**

Çalışmamızda incelediğimiz konu başlıklarını somut hale getirmek için metinden mümkün olduğunca çok örnek vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, Abay Kunanbay, Çekimli Fiiller, Fiil Çekim Ekleri.

SUMMARY

In the study we conducted famous Kazakh folk poet Abay Kunanbay's poems, collected under the title of ' Qalıñ Elim, Qazağım' written in the Cyrillic alphabet were translated into Latin alphabet and conjugational suffixes in the text were scrutinized.

In the introduction section of our study we gave general information about Kazakh Turks, Kazakhstan, Kazakh-Turkish Literature and the life and the art of Abay Kunanbay.

In the first section, under the title of conjugational suffixes, we studied personal suffixes, manner and tense suffixes, subjunctive and conditional suffixes.

In the second section, under the title of derivetional suffixes, we explained verbal adjectives, gerundal and interrogative suffixes in the Kazakh-Turkish and found out how these structures are used and in what sense they are used in the text examined.

In the last section of the study we examined compound verbs and the verbs formed by two titles:

–Compond Verbs formed by a noun and a verb.

–Compond Verbs formed by two verbs.

Key Words: Kazakh-Turkish, Abay Kunanbay, Inflexional Verbs, Inflectional Suffixes

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Kazak edebiyatında realizmin en büyük temsilcilerinden biri olan, halk akını Abay Kunanbay'ın şiirlerinin toplandığı "Qalıñ Elim, Qazağım" adlı eserdeki "çekimli fiilleri" inceledik. Böylece Kazak Türkçesinde fiil çekimlerinin Eski Türkçeden itibaren nasıl şekillendiklerini; Kıpçak Türkçesi ile Oğuz Türkçesi arasındaki benzerlikleri, varsa farklılıkları ve bu farklılıkların nedenlerini belirterek, coğrafyaları farklı olan Türkçenin bu iki kolunun aslında birbirine ne kadar yakın olduklarını ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızı, Abay Kunanbay'ın "Qalıñ Elim, Qazağım" başlığı altında toplanan bir kısım şiirlerini esas alarak sürdürdük. Üzerinde çalıştığımız eserdeki şiirler hemen hemen bütün Türk coğrafyasında tanınan bir halk akının elinden çıkmış ürünlerdir. Kunanbay'ın kullandığı dilin halkın konuşma dilinin tüm özelliklerini yansıtması, çalışmamız için çok sayıda örnek tespit edebilmemize olanak sağladı.

Çalışmaya Kazak Türkçesi'nde Kiril alfabesi ile yazılmış olan eserin, Latin alfabesine transkripsiyonunu yaparak başladık. Daha sonra konumuz olan çekimli fiillerin fişlemesini yaptık. Böylece tespit ettiğimiz fiillerin anlamlarını cümlede kullanıldığı şekli ile belirlemiş olurken; aynı zamanda çalışmamızın daha hızlı ve sağlıklı sürmesini sağlamış olduk.

Asıl konumuz olan fiil çekimlerini incelerken, Türkiye Türkçesindeki tasnif sırasını gözeterek çalışmayı sürdürdük. Bu sırada incelediğimiz eserde yer alan bütün fiilleri gözden geçirmeye gayret ettik. Fiillerin cümle içerisindeki anlamlarını da dikkate alarak mümkün olduğunca Eski Türkçe, Kıpçak Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki şekilleri ile karşılaştırmalı ele almaya çalıştık. İzlediğimiz bu karşılaştırmalı yöntem bugün kullanılan bir çekim ekinin tarihi oluşumu hakkında bilgi vermesi bakımından bizim için çok yararlı oldu.

Çalışmamızda öncelikle her bir konu başlığında daha önce yapılmış çalışmalar ışığı altında genel bilgiler verdik.

İncelediğimiz eserin bir Halk Edebiyatı ürünü olması nedeniyle konuşma diline yaklaşmış ve bir takım kişi ve zaman ekleri kullanılmamıştır. Bu nedenle bazı kişi ve zaman eklerine ilişkin örnek tespiti yapamadık, ancak konuyu somutlaştırmak açısından

başka metinlerden aldığımız örnek kelimeleri, çalışmamızın sonunda verdiğimiz kaynaklar kısmındaki eserlerde yapılan çekimleri esas alarak, bu kelimelerin şahsa ve zamana göre örnek çekimlerini yaptık. Ayrıca metinlerde başlıkları gösterirken mümkün olduğunca Kazak Türkçesindeki terim karşılıklarını da vermeye çalıştık. Bu terimleri verirken Emine Gürsoy-Naskali'nin 1997'de yayınlanan "Türk Dünyası Gramer Terimleri Klavuzu"ndan yararlandık.

İncelememizde tespit ettiğimiz örnekleri gösterirken mısraları hiç değiştirmeden orijinal şekilleri ile aldık ve karşılarına da tırnak işareti içerisinde Türkiye Türkçesine aktarılmış şekillerini verdik. Yalnız aktarma sırasında bazen kelimelerin konuşma dilinde kullanılan şekillerini ve zaman kaymalarını, kısa iki çizgi arasında asıl vermek istediği anlamı sözcük ya da sözcük grubu olarak verdik. Ayrıca çalışmamızda tespit ettiğimiz çekimleri ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını yazıyı koyulaştırmak sureti ile gösterdik.

İncelediğimiz eserde tespit etmiş olduğumuz örneklerin bulundukları yeri belirtirken, çalışmamıza dâhil ettiğimiz metin kısmının sayfa numaralarını değil, metnin orijinal kitap halindeki sayfa numaralarını kullandık. Bunu da gösterirken parantez içerisinde verdiğimiz birinci sayı eserin sayfa numarasını; ikinci sayı ise tespit ettiğimiz örneğin içerisinde bulunduğu satır numarasını ifade etmektedir.

Çalışmamız, Türk Birliğine kurulan merdivende bir basamak olabilirse kıvanç duyacağız.

Bu çalışma boyunca sabır ve desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen başta eşim olmak üzere aileme ve çalışmanın başından sununa kadar karşılaştığım sıkıntıları gidermem konusunda benden yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Hikmet KORAŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ali KAYMAK

NİĞDE 2007

İÇİNDEKİLER

ÖZET..... i
SUMMARY..... ii
ÖN SÖZ..... iii
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ..... viii
KISALTMALAR..... xi
GİRİŞ..... x

1. KAZAK TÜRKLERİ VE KAZAKİSTAN..... x
2. KAZAK TÜRKÇESİ..... xii
3. KAZAK KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI..... xiv
4. KAZAK TÜRKÇESİ HAKKINDA..... xvi
5. ABAY KUNANBAY..... xix

İNCELEME

I. BÖLÜM

FİİL ÇEKİM EKLERİ "JİKTİK JALGAW " 1
1.ÇEKİMLİ FİİLLER 1
1.1. Şahıs Ekleri..... 1
1.1.1. Birinci Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri..... 2
1.1.2. İkinci Tip (İyelik Kökenli) Şahıs ekleri..... 6
1.1.3. Üçüncü Tip (Emir-İstek Kökenli) Şahıs ekleri..... 10
1.2. Şekil ve Zaman Ekleri..... 12
1.2.1. Kip Ekleri "Ray Jalgawları"..... 13
1.2.1.1. Basit Çekimler "Jaksı Osı Septew ~ Jiktew"..... 13
1.2.1.1.1.Bildirme Kipleri "Aşık Ray"..... 13
1.2.1.1.1.1.Görülen Geçmiş Zaman " Nattılı Ökten Şak ~ Aykın Ötken Şak "..... 14
1.2.1.1.1.1.1. I. Tip Görülen Geçmiş Zaman..... 14
1.2.1.1.1.1.2. II. Tip Görülen Geçmiş Zaman..... 17
1.2.1.1.1.1.3. III. Tip Görülen Geçmiş Zaman..... 19
1.2.1.1.1.2. Öğrenilen (Duyulan) Geçmiş Zaman "Burıngı Ökten Şak".... 20
1.2.1.1.1.3. Şimdiki Zaman "Osı Şak"..... 23
1.2.1.1.1.3.1. I. Tip Şimdiki Zaman..... 23
1.2.1.1.1.3.2. II. Tip Şimdiki Zaman "Nak Osı Şak"..... 25

1.2.1.1.1.3.3. III. Tip Şimdiki Zaman..... 28
1.2.1.1.1.4. Gelecek Zaman "Keler Şak"..... 29
1.2.1.1.1.4.1. I. Tip "-a, -e, -y" ile Kurulan Gelecek Zaman..... 29
1.2.1.1.1.4.2. II. Tip " -ar, -er, -r" ile Kurulan Gelecek Zaman..... 32
1.2.1.1.1.4.3. III. Tip " -maq, -mek; -maqşı, -mekşi; -paqşı, -pekşi" ile Kurulan Gelecek Zaman 35
1.2.1.1.1.4.4. IV. Tip " -ğalı, -geli; -qalı, -keli + (tur, jür, otır, jatır)" ile Kurulan Gelecek Zaman 37
1.2.1.1.1.5. Geniş Zaman "Awıspalı Osı Şak"..... 39
1.2.1.1.2. Dilek – Tasarlama Kipleri "Ray Türleri"..... 43
1.2.1.1.2.1. İstek Kipi "Kalaw Ray"..... 44
1.2.1.1.2.1.1. I.Tip İstek Kipi..... 44
1.2.1.1.2.1.2. II Tip İstek Kipi..... 45
1.2.1.1.2.2. Emir Kipi "Buyrık Ray"..... 46
1.2.1.1.2.3. Şart Kipi "Şarttı Ray"..... 49
1.2.1.1.2.4. Gereklilik "Kajettilik"..... 52
1.2.1.2.Birleşik Çekimler..... 53
1.2.1.2.1. Hikâye Birleşik Çekimi..... 54
1.2.1.2.1.1. Geçmiş Zamanlarda Hikâye..... 54
1.2.1.2.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi..... 55
1.2.1.2.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi..... 57
1.2.1.2.1.4. Geniş Zamanın Hikâyesi..... 60
1.2.1.2.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi..... 61
1.2.1.2.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi..... 64
1.2.1.2.1.7. Gereklilik Kipinin Hikâyesi..... 64
1.2.1.2.2. Rivayet Birleşik Çekimi..... 66
1.2.1.2.2.1. Geçmiş Zamanda Rivayet..... 66
1.2.1.2.2.2. Şimdiki Zamanda Rivayet..... 67
1.2.1.2.2.3. Gelecek Zamanda Rivayet..... 69
1.2.1.2.2.4. Geniş Zamanın Rivayeti "Katıstık Ötken Şak ~ Ötken Şaktagı Ötken Şak" 72
1.2.1.2.2.5. İstek Kipinde Rivayet..... 73
1.2.1.2.2.6. Şart Kipinde Rivayet..... 74
1.2.1.2.2.7. Gereklilik Kipinde Rivayet..... 75
1.2.1.2.3. Şart Birleşik Çekimi..... 76
1.2.1.2.3.1. Geçmiş Zamanlarda Şart Birleşik Çekimi..... 76
1.2.1.2.3.2. Şimdiki Zamanlarda Şart Birleşik Çekimi..... 78
1.2.1.2.3.3. Gelecek Zamanlarda Şart Birleşik Çekimi..... 79

1.2.1.2.3.4. Geniş Zamanın Şart Birleşik Çekimi..... 82
1.2.1.2.3.5. Gereklilik Kipinin Şart Birleşik Çekimi..... 83

II. BÖLÜM

2. FİİL İŞLETME EKLERİ..... 84
2.1. Fiilimsiler..... 84
2.1.1. Sıfat-Fiiler "Esimşe"..... 85
2.1.1.1. -ğan, -gen, -qan, -ken..... 86
2.1.1.2. -atın, -etin; -tın, -tin..... 88
2.1.1.3. -ar, -er, -r..... 89
2.1.1.4. -mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes..... 90
2.1.1.5. -wşı, -wşi..... 92
2.2. Zarf-Fiiller "Üstew"..... 92
2.2.1. Basit Yapılı Zarf-Fiiller..... 93
2.2.1.1. -p..... 93
2.2.1.1. -a, -e, -y..... 95
2.2.2. Birleşik Yapılı Zarf-Fiiller..... 97
2.2.2.1. -may, -mey, -bay, -bey, -pay, -pey..... 97
2.2.2.2. -mastan, -mesten, -bastan, -besten, -pastan, -pesten..... 98
2.2.2.3. -ğanda, -gende, -qanda, -kende..... 99
2.2.2.4. -ğanşa, -genşa, -qanşa, -kenşe..... 100
2.2.2.5. -mayınşa, -meyinşe, -bayınşa, -beyinşe,-payınşa, -peyinşe..... 101
2.2.2.6. -galı, -geli, -qalı, -keli..... 101
2.3. Soru Eki "Surwaw Şılaw"..... 102

III. BÖLÜM

1. Birleşik Fiiller "Kürdeli Jurnak"..... 104
1.1. İsim ile Yardımcı Fiilin Birleşesi Sonucu Oluşan Birleşik Fiiller..... 104
1.2. İki Fiillin Birleşmesi ile Oluşan Birleşik Fiiller..... 105
1.2.1. al- "al-" Yardımcı Fiili..... 106
1.2.2. ber- "ver-" Yardımcı Fiili..... 107
1.2.3. bol- "ol-" Yardımcı Fiili..... 108
1.2.4. baq- "bak-" Yardımcı Fiili..... 109
1.2.5. bar- "var-, ulaş-" Yardımcı Fiili..... 110

1.2.6. qal- “kal-” Yardımcı Fiili..... 110
1.2.7. kel- “gel-” Yardımcı Fiili..... 111
1.2.8. ket- “git-” Yardımcı Fiili..... 112
1.2.9. qoy- “koy-, bırak-” Yardımcı Fiili..... 113
1.2.10. kör- “gör-” Yardımcı Fiili..... 113
1.2.11. sal- “sal-” Yardımcı Fiili..... 114
1.2.12. sıq- “çık-” Yardımcı Fiili..... 114
1.2.13. tasta- “bırak-” Yardımcı Fiili..... 114

SONUÇ..... 115
KAYNAKLAR..... 122
METİN..... 125

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

Kazak Türkçesi	Türkiye Türkçesi	**Kazak Türkçesi**	Türkiye Türkçesi
А а	A a	**П п**	P p
Ә ә	Ä ä	**Р р**	R r
Б б	B b	**С с**	S s
В в	V v	**Т т**	T t
Г г	G g	**У у**	-uv/-üv/-v
Ғ ғ	Ğ ğ	**Ұ ұ**	U u
Д д	D d	**Ү ү**	Ü ü
Е е	E e	**Ф ф**	F f
Ё ё	Yo yo	**Х х**	H h
Ж ж	J j	**hh**	H h
З з	Z z	**Ц ц**	Ts ts
И и	-ıy/-iy/-i	**Ч ч**	Ç ç
Й й	Y y	**Ш ш**	Ş ş
К к	K k	**Щ щ**	Şç şç
Қ қ	Q q	**Ъ ъ**	Ayırma İşareti
Л л	L l	**Ы ы**	I ı
М м	M n	**І і**	İ i
Н н	N n	**Ь ь**	İnceltme işareti
Ң ң	Ñ ñ	**Э э**	Ēē (Āā)
О о	O o	**Ю ю**	Yu
Ө ө	Ö ö	**Я я**	Ya

KISALTMALAR

Cilt	: C.
Çeviren	: Çev.
Doçent	: Doç.
Doktor	: Dr.
Hazırlayan	: Haz.
Nezaket	: Nez.
Profesör	: Prof.
Sayı	: S.
Sayfa	: s.
Ve benzeri	: vb.
Ve diğerleri	: vd.
Yardımcı	: Yrd.

GİRİŞ

1. KAZAK TÜRKLERİ VE KAZAKİSTAN

"Kazak" kelime olarak; "hür, serbest, bekâr, mert cesur ve yiğit" anlamlarına gelmektedir. Kazaklar tahmini olarak XV ve XVI. Yüzyıllarda Orta Asya'nın geniş bozkırlarında konar-göçer olarak yaşayan Sibir ve Moğol kavimlerinin kaynaşması sonucu ortaya çıkmış olan bir Türk kavmidir (Özey, 1999: 143). Kazak sözünün ilk olarak güney Kafkasya, Azerbaycan ve Horasan Türklerinden bahseden belgelerde geçtiği görülmüştür (Özkan, 1997: 66).

Kendi törelerine bağlı, serbest bir hayat süren, başına buyruk hareket eden bu Türk gurubu "Kazak" olarak adlandırılıştır. İdil vadisinden Altaylara kadar uzanan geniş bozkırların hâkimi olan "Kazaklar", eski Türk anayurdu olan bu bölgelerde hür ve müstakil olarak uzun süre varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yazlık ve kışlak olarak kullanılabilecek geniş ve verimli otlaklarla dolu olan bu bölgeye Kazaklar ülkesi anlamına gelen "Kazakistan" adı verilmiştir (Saray, 1996: 82).

Kazak kelimesine Türkçe kayıtlarda XI. Yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Kazak Türkleri tarih sahnesinde XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış olan Kıpçak boylarından birisidir; ancak Kazak Türkleri tek boydan değil, birden çok boyun kaynaşmasından meydana gelmişlerdir. Bu Türk boyu Özbek Hanlarının Moğol baskınları karşısında yurtlarını koruyamamalarına isyan ederek kuzeye çekilmişler ve kendi başlarına bağımsız hayat sürmüşlerdir. Bu boya önceleri Kırgız boylarının bir kısmı, sonrasında ise bir takım Moğol kabileleri de katılmıştır (Güler vd. 2001: 132).

"Alaş" adlı bir kavimden türediklerine inanılan Kazak Türklerinin tarih sahnesine çıkışları Cengiz han'ın son dönemlerine ve Altınordu dönemine rastlamaktadır. İlk olarak XV. Yüzyılda Özbek hanları döneminde önemli roller üstlenen Kazak Türkleri, ancak Kirey ve Canı-Bek yönetiminde bir birlik oluşturabilmişler, Kasım Han döneminde ise sosyal bütünleşmelerini tamamlamışlardır. Kazak Türkleri XV. yüzyıldan XVIII. Yüzyılın başlarına kadar Kalmuklarla mücadele içerisinde bulundular. Bu dönemde Ulu cüz, Orta cüz ve Küçi cüz olarak ayrılan Kazak boyları, daha sonraki dönemlerde bu durunu fırsat bilen Rus baskınlarına fazla direnememişlerdir. 1731'de Küçük Cüz, 1734'te Orta Cüz ve 1738'de ise Büyük Cüz

Rus hâkimiyetine girmiştir. Türkistan ve Kazakistan'daki Rus baskınlarının başarılı olmasının yegâne sebebi olarak o coğrafyada Ruslara karşı koyabilecek güçlü bir Türk devletinin bulunmayışı görülmektedir (Gömeç, 1999: 60-66).

Kurdukları birliği devam ettiremeyen ve çeşitli istilalarda büyük yaralar alan Kazak Türkleri tarih sahnesindeki varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla "suya düşen yılana sarılır" atasözünde olduğu gibi Ruslara sığınmışlardır. Ancak, Ruslar Kazak Türkleri üzerindeki baskılarını her geçen gün biraz daha ağırlaştırıp, onların sosyal ve ekonomik hayatlarını bozarak kedilerine ve prensiplerine olan bağımlılıklarını artırıyorlardı.

Verimli toprakların Ruslar tarafından işgali, Rusların, Kazak toprakları üzerinde istedikleri yere kale dikmeleri ve haksız yere halktan vergi toplamaları gibi nedenlerle iyice bunalan ve tam anlamı ile esaret altında kalan Kazak halkı, bu durumdan nasıl kurtulacaklarını düşünmeye başladı. Rusların hukuk dışı tasarrufları öyle çoktu ki sonunda Kazaklar haklarını silah yolu ile korumaya karar verdiler (Saray, 1996: 95-97).

XX. yüzyıl başlarında Kazakistan'da başlayan milliyetçilik hareketleri uzun yıllar süren sıkıntılı dönem, büyük kayıplar ve çekilen acılar sonunda amacına ulaştı. 1917 yılında Alihan Bökeyhanoğlu önderliğindeki Kazak milliyetçileri Sovyet Hükümetinden "Tam özerklik" talebinde bulundular. 13 Aralık 1917 tarihinde Alaş Orda hükümeti kuruldu ve Kazaklar bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ancak bu durum uzun sürmedi. Kazak Türkleri 1920 yılının sonlarına doğru tekrar Sovyetlere bağlanmak zorunda kaldılar. Kazakların uzun ve zorlu geçen hürriyet ve istiklâl mücadeleleri milyonlarca kayıpla birlikte nihayet, 25 Ekim 1990'da egemenliklerini, 16 Aralık 1991'de de bağımsızlıklarını kazanmaları ile sonuç vermiştir (Güler vd., 2001: 459).

Kazakistan, 46°-87°doğu boylamları ile 40°-56° kuzey enlemleri arasında, Asya kıtasının orta bölümünde yer alan bir Türk yurdudur. Kazakistan'ın kuzeyinde Omsk, Orenburg, Novosibirsky, Altay Ülkesi ve Altay Cumhuriyeti; doğusunda Doğu Türkistan; güneyinde Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan; batısında Hazar denizi ve İdil sınırı bulunmaktadır. Ülkenin yüz ölçümü 2.717.300 km² olup, bu yüzölçümü ile Kazakistan, Türk Dünyası'nın en büyük alana sahip ülkesidir. Fakat topraklarının büyük bir bölümü çöller ve verimsiz bozkırlarla kaplıdır (Özey, 1999: 138-139).

1994 yılında Kazakistan Parlamentosu'nun aldığı bir kararla Kazakistan Cumhuriyeti'nin Başkenti Almatı'dan Akmola'ya taşınmıştır. Bu karar, Almatı'nın Çin

yani Doğu Türkistan sınırına çok yakın olması, buranın şehirleşme yapısına pek uygun olmaması, deprem kuşağında olması ve heyelan tehlikesine maruz kalması gibi çeşitli sebeplerden ötürü alınmıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 6 Mayıs 1998 tarihinde başkent Akmola'nın adını "Astana" olarak değişmesi konusunda bir kararname yayınlamıştır (Özey, 1999: 149-150).

Bugün Kazak Türklerinin % 80,3 gibi büyük bir kısmı İdil boylarından Batı Sibirya'ya, Hazar kıyılarından Doğu Türkistan'a kadar olan Kazakistan'da yaşamaktadır (Koç ve Doğan, 2004: 6).

2. KAZAK TÜRKÇESİ

Kazak Türkleri, Türk boylarının Kuzey, yani Kıpçak koluna; Kazak Türkçesi de Kıpçak şive grubuna dâhil edilmektedir. Diğer şiveler arasında en fazla Karakalpak ve Nogay şivelerine yakın olan ve bünyesinde onlara göre daha az Arapça ve Farsça kelime barındıran Kazak Türkçesi üzerinde özellikle son yıllarda Rusçanın etkisi kendisini iyiden iyiye göstermektedir. 1970'te yapılan tespitlere göre Eski Sovyetler Birliğinde yaşayan Kazak Türklerinin % 41,6'sı, 1979'da yapılan tespitlerde de % 50,5'i Rusça'yı iyi bir şekilde öğrenmiştir. Bugün, Kazak Türkçesi, Kazakistan'da eğitim dili olarak Rusçanın ve diğer azınlık dillerinin yerini alma mücadelesi vermektedir (Özkan, 1997: 71).

Kazak Türkçesinin de bağlı bulunduğu Çağdaş Kıpçak Türkçesi, Türk lehçe grupları arasında, konuşan insan sayısı bakımından en geniş olanıdır. Bu lehçe grubuna "Kıpçak" Grubu" denildiği gibi, konuşan insanların yaşadığı coğrafi bölgeler de göz önünde bulundurularak "Kuzey-Batı Türk Lehçeleri Grubu" da denilmektedir (Koç ve Doğan, 2004: 6).

Kazak Türkçesi, Türk şive grupları içerisinde en geniş alanda konuşulan şivedir. Kazak Türkçesine geçmiş olan yabancı kelimeler sadece kulak vasıtası ile girdiklerinden, bu sözcükler Kazak Türkçesi ses kaidelerine uydurulmuştur (Gömeç, 1999: 59).

Kazak Türkleri Rus işgaline düştükleri günden itibaren dillerini korumak için büyük gayret sarf etmişlerdir. Gaspıralı İsmail Bey XIX. asrın sonları ile XX. asrın

başlarında Türk leçeleri arasındaki farklılıkları kaldırarak ortak bir dil yaratmaya çalışmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Çarlık döneminde Nikolay İlminski, Türk lehçeleri arasındaki farklılıkları çoğaltmak ve onları ayrı birer dil gibi geliştirmeyi amaçlayarak, Türkler arasındaki dil birliğine mani olmaya çalışmıştır. İlminski bu projesini gerçekleştiremeden ölünce, Sovyetler onun fikirlerine sıkı sıkı sarılarak Türkiye Türkleri ile Sovyet idaresinde yaşayan Türkler arasındaki bağlantıları koparmak sureti ile onları önce bölmek sonra yönetmek taktiği ile kendi idarelerinde kolayca tutmayı hedeflemiştir. İlminski'nin tamamlayamadığı bu çalışmaları Sovyetler, incelikle planlamışlar ve gerçekleştirmişlerdir. Sovyetler Birliğinde olan Türk Cumhuriyetleri kuruluşlarını tamamladıktan sonra Türk topluluklarının kullandığı lehçeleri ayrı birer dil gibi kullanılması için zorunlu çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca, bu lehçelerde Türkiye Türkçesinden geçen kelimeler ile İslami terimlerin kullanılması da yasaklanmış, bunların yerine Rusça sözcüklerin kullanılmasını istemiştir (Saray, 1996: 172).

Sovyet rejiminin Türkler arasındaki bağları koparmaya yönelik olarak başlattığı ikinci hamle alfabe konusunda olmuştur. Bütün Türk dünyasında olduğu gibi, Kazakistan'da da halk, Arap alfabesi ile okuyup yazıyordu. Ancak bazı Türk aydınları bu alfabenin kullanılmasına karşı idiler. Ruslar bu durumu da öne sürerek 1925'ten itibaren yeni bir alfabe hazırlığına giriştiler ve 1927'den sonra bu alfabenin kullanımını emrettiler. Bu alfabede kiril harflerine de yer verilmişti. Yeni alfabe hazırlanırken, Türk lehçelerinde uygulanan alfabelerin bazı noktalarında birbirlerinden farklılık olmasına özellikle dikkat etmişlerdir. Sovyetlerin bu uygulamalarının amacı gayet açıktı: Türk lehçelerini alfabe bakımından birbirinden ayırmak ve yeni yetişecek nesilleri zengin bir dil ve edebiyat varlığına sahip olan kültürden uzak tutmaktı. Fakat 1928'de Türkiye de Lâtin harflerine geçmiştir. Bu durum Sovyet idaresindeki Türkler ile Türkiye Türklerinin bu kardeş Cumhuriyetlerle olan kültürel ilişkilerinin canlanmasına sebep olmuştur. Bu durum Sovyetleri rahatsız etmiş ve II. Dünya savaşı başlarken Sovyetler Birliğindeki Türk toplulukları Lâtin alfabesi kullanmaları yasaklanmıştır. Her Türk lehçesi için birbirinden farklı kiril alfabesi kullanması zorunlu hale getirilmiştir. O zamana kadar Latin alfabesi ile oluşturulmuş bütün kitaplar imha edilmiştir (Saray, 1996: 172-173). Bu sıkıntıları çeken Türk toplulukları her ne kadar bu kasıtlı hareketlerin farkına varmış olsalar da ellerinden gelen pek fazla bir şey olmamıştır. Bu durum ileriki kuşaklarda etkisini göstermiş ve bu gün hemen hemen bütün Türk

Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kazakistan'da da gençlerin Rusça temeliyle yetişmelerine ve kendi dillerini tam manası ile kullanamamalarına neden olmuştur.

Kazak Türkçesinin yazı dili haline getirilmesi çalışmaları her ne kadar XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başları olarak kabul edilse de, bu dönemde Kazak ağızlı sözcüklerin yazı dilinde kullanılması ve yaygınlaştırılması çalışmaları sınırlı kalmıştır. Kazak Türkçesi için ayrı bir yazı dilinin oluşması XX. yüzyılın başlarında Ahmet Baytursun'un Arap alfabesini Türkçenin fonetiğine göre yeniden düzenlemesiyle tamamlanmıştır. Yazar, şair ve devlet adamı olan Ahmet Baytursun, "Til-Kural" ve "Okuv Kuralı Kazakça Elifba" adlı eserleri ile Kazak Türkçesinin ilk dil bilgisi kitaplarını yayınlamıştır. Bu çalışmalarla birlikte Kazak Türkçesinin okullarda öğretilmesine de öncülük etmiştir. Baytursun, alfabe projesinde Arap alfabesini Kazak Türkçesinin ses özelliklerine göre yeniden düzenlemiştir. 1929-1940 yılları arasında kullanılan Latin esasına dayanan Kazak alfabesi ve 1940'tan itibaren kullanılmaya başlanan Kiril esasına dayanan Kazak alfabesinde Ahmet Baytursun'un koyduğu ölçütlere uyulmuştur. Halen Kiril alfabesi kullanılan Kazakistan'da Latin alfabesine geçip geçmeme konusu tartışmalıdır (Özkan, 2002: 127).

Arapça ve Farsçadan diğer Türk şivelerine göre daha az etkilenmiş olan Kazak Türkçesi, 70 yıl süren Sovyet rejimi boyunca Rusçadan en fazla etkilenen Türk lehçesi olmuştur. Bu dönemde Kazakistan coğrafyasında Rusça kullanımı hat safhaya çıkmıştır. 1970'te Kazak Türklerinin % 41,6'sının, 1979'da % 50,5'inin Rusçayı iyi derecede öğrendikleri tespit edilmiştir (Özkan, 2002: 128).

3. KAZAK KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI

Kazak Türleri hayatlarını tarımdan çok hayvancılık yaparak kazanmışlardır. Bunun da başlıca nedeni yaşanılan coğrafya ve sosyal yapı olmuştur. Özellikle at ve koyun yetiştiriciliği; Kazak Türklerinin yaz aylarında yaylalara, kış aylarında ise daha kuytu yerlere, kışlaklara göç etmelerine neden olmuştur. Bu yaşayış tarzı onları daha geniş alanlara sahip olma ve bilinmeyen yerleri bulma durumunda bırakmıştır. Kendilerini, kurdukları bu dünyada hür hisseden Kazak Türkleri için yerleşik hayata geçmek pek kolay olmamıştır. Ekonomik ve sosyal sebeplerle yapılan göçler Kazakların

yazı kültürünün gelişmesini engellemiş; buna karşılık sözlü kültür olabildiğince yaygınlaşmış ve çeşitlilik kazanmıştır. Yaşanılan hayatın doğurduğu bir sonuç olarak folklor değerleri Kazak halkını oluşturan ulu, orta ve küçük cüzde aynı değerde kabul görmüş, sevilmiş ve gelişmesi için çaba harcanmıştır (Çınar,1997: 7).

Türklerin yaşadıkları çeşitli tarihi olaylar ile kültür hayatlarındaki tarihi gelişimin tamamı, hayatın tam anlamı ile aynası olan sözlü ve yazılı edebiyatta da kendine ait yeri almıştır. Yaşanan bütün bu değişimler Kazak Türklerinin asırlar boyunca değiştirip gelenek haline getirdikleri sözlü edebiyattan yola çıkarak âşıkların dilden dile taşınan şiirleri ile klasik edebiyatın kendisine has farklı sosyal yapısını meydana getirmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004: 13).

Kazak Türklerinin çok zengin bir halk edebiyatı vardır. Türkistan Türklerinin ortak edebiyatı olan Çağatay Edebiyatı ve Kuzey Türklerinin meydana getirdiği edebiyat Kazak Türkleri tarafından yakından takip edilmiş, bu edebiyatlar vasıtası ile Osmanlı Türk Edebiyatı da Kazak Türk toplumuna tanıtılmıştır (Özkan, 1997: 71).

Kazak Türklerinin çok renkli ve Eski Türkçeden günümüze taşınmış bir sözlü edebiyat terminolojisi bulunmaktadır. Halk türkülerine **jır (**<yır) veya **öleñ**; bunları söyleyenlere **jırav** veya **ölenşi** denir. Ağıtlara **joktau**(<yog+ta-v), **könül aytu** gibi adlar verilirken; hasret türküleri **koştasu**; öğretici şiirler **tolgan** (Eski Türkçede tolgan-: dolanmak); Halk ozanlarına ise **akın** adı verilir. İlk Kazak akını olarak bilinen kişi XIV. Yüzyılda yaşamış olan Jirence Şeşen'dir (Özkan, 1997: 71-72).

Kazak folkloru ve sözlü kültür ürünleri, Türkistan ve İdil-Ural Türkleri ile ortaklıklar taşıması nedeniyle Kazak sözlü edebiyat dili özellikle bu bölgelerde yaygın olan Türk lehçelerine oldukça yakındır. Bundan dolayı Kazak edebiyatı sözlü edebiyat ürünlerine Kazan, Orenburg, Astrahan ve Taşkent gibi merkezlerde rahatlıkla rastlanmaktadır. Köroğlu Destanı Goroğlu adıyla Kazak sözlü edebiyat ürünleri arasında da yerini almıştır. Diğer taraftan Kırgız Türklerinin abide destanı Manas, ilk defa Kazak aydını Çokan Velihanov tarafından yazıya aktarılmıştır (Özkan, 2002: 128). XIX. yüzyıl çağdaş Kazak Edebiyatının başlangıç dönemidir. Bu dönemin öncüleri: Çokan Velihanov (1837-1865), Ibıray Altınsarin (1841-1889) ve Abay Kunanbay (1845-1905)'dır (Özkan, 1997: 74).

Çokan Velihanov Manas Destanı'nı yazıya geçirmeden başka Kazak Türklerinin çağdaş dünya ile tanışması için yaptığı çalışmalar ile tanınmıştır. Fakat eserlerini daha

çok Rusça olarak kaleme almıştır (Özkan, 2002: 125).

Ibıray Altınsarin, bir eğitimcidir. Önceleri Rusçadan Kazak Türkçesine çeviriler yapmış, daha sonraları Rus edebiyatı ve bu edebiyat vasıtası ile tanıdığı Avrupa edebiyatı etkisinde kalarak eserler vermiştir (Jyrkankallio vd., 1992: 96).

Abay Kunanbay, Yeni Kazak Edebiyatının kurucusudur. Arap, Fars ve Rus edebiyatlarını yakından tanımakla birlikte Osmanlı Edebiyatı şairlerine de aşinalığı vardı. Hem bir halk ozanı hem de bir realist şairdir (Özkan, 1997: 75).

Abay Kunanbay, Jüsip Köpeyoğlu ve XIX. yüzyılın diğer şair ve yazarları şekil özellikleri açısından gelenek çizgisinden ayrılmamışlardır. Ancak daha sonraki nesil şair ve yazarları olan Ahmet Baytursınoğlu, Alihan Bökeyhan, Muhammedcan Seydalin, Esfendiyar Köpeyoğlu, Sultan Mahmut Toraygıroğlu, Mir Jakıp Dulatoğlu ve Mağcan Cumabeyev hem fikir açısından hem de şekil açısından batılı bir anlayışa sahip olmuşlardır (Özkan,1997: 75)

XX. yüzyıl başları, bugünkü Modern Kazak Edebiyatının iyice gelişmeye başladığı dönem olmuştur. Bu dönemde: Sultan Mahmut Turaygır, Ahmet Baytursın, Magjan Jumabay, Seken Seyfullin, Beyimbet Maylin, İlyas Jansigirov, Jüsipbek Aymavıtov, Mirjakıp Dulat, Şekerim Kudayberdiy, Sabit Dönentay, Ebdilda Tèjibayev, Spandiyar Köbayev ve bu yüzyılda Türk ve dünya edebiyatına bir damga vuran Muhtar Avezov gibi şahsiyetler Kazak edebiyatının şekillenmesinde rol oynayan başlıca isimlerdir (Öner, 1998: XXXVII).

4. KAZAK TÜRKÇESİ HAKKINDA

Kazak Türkçesinde yazı dilinde 23 ünsüz, 9 ünlü ses vardır. Türkiye Türkçesinde kullandığımız 8 asıl ünlü sesin yanında, Kazak Türkçesinde bir de kapalı "**é**" ünlüsü vardır. Bu sesin Türkiye Türkçesindeki **e** sesinden daha açık ve geniş bir ses olup **a**' ya yakınlaşan bir ses değeri vardır. Bu ses incelediğimiz eserde "**ä"** şeklinde kullanılmıştır. Kazak Türkçesindeki "**i"** sesinin de Türkiye Türkçesindeki "**i"** sesinden farklılık arz eden bir yönü bulunmaktadır; buna göre, Rusça kelimelerde "**i"** olarak kullanılan ve Kiril alfabesinde **и** şeklinde gösterilen bu ses Türkiye Türkçesindeki "**i"**

sesinin kullanımına yakın olup, Kazak Türkçesinde " **ıy, iy"** şeklinde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi arasında kullanım şekilleri farklı olan bu ünlülerin yanında, kullanımları farklılık gösteren beş ünsüz ses vardır. Bunlar: **v, ğ, h, ñ** ve **kalın ḳ** sesleridir. Kazak Türkçesinde **v** sesi bizim kullandığımız **v**'den farkı, diş-dudak v'si değil çift dudak v'sidir. Bugün Rusçada "**u"** olarak kullanılan ve Kiril alfabesinde "**Y"** ile karşılanan bu ses, Kazak Türkçesinde "**uv, üv, v"** sesleri tek harfle gösterilmektedir. İncelediğimiz eserde biz de bu sesi aynı şekilde "**uv, üv, v"** olarak kullandık. **ḳ** sesi, tıpkı **v** sesinde olduğu gibi iki dudak büzülerek telaffuz edilir. "**ğ"** Türkiye Türkçesindeki "**g"** sesinden daha belirgindir ve gırtlağa daha yakın bir noktadan çıkartılır. Kiril alfabesinde "**x"** ile gösterilen Kazak Türkçesinde "**ñ"** ile karşılanan ses ve bizim de Anadolu ağızlarında sıkça kullandığımız nazal **n**'dir. "**k"** ise Türkiye Türkçesindeki **k**'ye göre gırtlağa daha yakın bir bölgeden telaffuz edilen **k**'dir. İnceldiğimiz eserde bu ses "**k"** olarak kullanılmıştır (Kültür Bakanlığı, 1991: 1047).

Türkiye Türkçesindeki ünsüzlerden farklı olarak kullanılan bir başka ses de "**w"**dir ve bu sesin Kiril alfabesindeki karşılığı "**y"**dir. Bus ses tonlu, geniş ve sürekli ve yumuşak bir sestir. Telaffuzu Türkiye Türkçesindeki "**v"** gibi dudakların hareketleri ile değil, iki dudağın arasında verilir. Bu nedenden ötürü "**w"** sesine "çift dudak **v**'si" de denilir. Bu sesin çıkarılması sırasında dar yuvarlak bir ünlü olan "**u**"nun telaffuzuna yakın bir durum görülür. Büzüşerek öne doğru uzayan alt ve üst dudağın iç tarafları içeri doğru kıvrılır böylece "**u"** sesinden az farklı olarak, ünsüz "**w**"nin söylenişi gerçekleşmiş olur; alu**w** "almak", a**w**ıl "köy", a**w**ız "ağız" örneklerinde olduğu gibi. Rusçada tam karşılığı "**u"** şeklinde olan bu sesin, Kazak Türkçesindeki karşılığı olan "**y"** harfinin yerine "**uw"**, "**üw"** ve "**w"** sesleri kullanılır. Bu sesin Kazak Türkçesinde ve Rusça sözcüklerde kullanımları şöyledir. **y = y (w):** уақыт "waqıt, дәулет "däwlet", ойлау "oylaw"; **y = ұy (uw):** бу = бұу "buw", су = сұу "suw", болу = болұу "boluw", **y = үy (üw):** білу = білүу "bilüw", жүрүу = жүрүу "körüw", кетүу = кетүу "ketüw"**.** Bu ses Kazak Türkçesinde Türkçe kökenli hiçbir kelimenin başında bulunmaz, wäläyat "vilayet", wäkil "vekil", waqıt "vakit" wäde "vade" gibi kullanılan az sayıdaki örnek de Arapça kökenlidir (Doğan ve Koç, 2004: 39-40).

Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi karşılıklı olarak ele alındığında karşılaşılan bazı ses özellikleri vardır. Bu özellikler şöyledir: Türkiye Türkçesindeki bütün **ş**'ler Kazak Türkçesinde **s**'dir: bas "baş", as "aş", "tüs- "düşmek" gibi. Türkiye

Türkçesindeki bütün **ç**'ler Kazak Türkçesinde **ş**'dir: aş- "açmak", iş- "içmek", keş- "geçmek" gibi. Türkiye Türkçesinde **y** ile başlayan kelimeler Kazak Türkçesinde **j** ile başlar: jıl "yıl", jat- "yatmak", jaz- "yazmak" gibi. Ancak doğu Türkistan ve Moğolistan Kazakları ile Kazakistan Cumhuriyetinin birçok yerinde **c** ile başlar: cıl, caz-, cel- gibi. Kazak Türkçesi, Eski Türkçedeki kelime başındaki ince k'yi korumuştur: köz "göz", küreş "güreş", kir- "girmek" gibi.

Kazak Türkçesi, Eski Türkçedeki kelime başında bulunan **t** seslerini korumuştur: til "dil", tis "diş", tal- "dalmak" gibi.

Kalın ünlülü ve tek heceli kelimelerin sonunda bulunan **ğ**'ler Kazak Türkçesinde v(w)'ye dönüşmüştür: tav(w) "dağ", bav(w) "bağ", jav(w)- "yağmak" gibi.

Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçerken v'ye dönüşen kelime başındaki b sesleri korunmuştur: "Varmak, vermek, var gibi kelimeler Kazak Türkçesinde bar-, ber-, bar şeklinde yazılır. Ancak, Batı Türkçesine geçerken düşen b sesi korunmuştur. Bol- "ol-".

Batı Türkçesine geçerken düşen, Eski Türkçedeki kelime sonundaki ve eklerdeki g sesleri korunmuştur. Ulu "ulug", kalan "kalgan"

Batı Türkçesine geçerken b'ye dönüşen Eski türkçedeki kelime başındaki m sesleri korunmuştur. Buñ "muñ", boncuk "monçuk/munçuk", ben "men"

Türkiye Türkçesinde b sesi ile başlayan bazı kelimeler Kazak Türkçesinde b ile başlar: bazar "pazar" gibi

Arapça ve Farsçadan giren kelimelerdeki **f** sesi genellikle p'ye dönüşür: pikir "fikir", pakir "fakir", gibi; ancak b'ye dönüştüğü de olur: Fatma "batma", bata "fatiha" gibi

Arapça kelimelerdeki ayın sesi, kelime başında ve ortasında **ğ** olur: ğılım "ilim", ğalam "âlem", tabiğat "tabiat" gibi.

Arapça ve Farsça kelimelerin başındaki h, düşer ya da k'ya döner: äm "hem", är "her", kazır "hazır" gibi.

İki ünlü arasında kalan ince **k**'ler **g** olur: egin "ekin", keregi "gereği", kaladağı "şehirdeki", ağı "oku" gibi. İki ünlü arasında kalan **k**'lar **ğ** olur: şığuv(w) "çıkmak", oğı "oku" kaladağı "şehirdeki" gibi.

İki ünlü arasında kalan p: ler b olur: sabı “sapı”, jipi “ipi”, tebesiñ “tepeceksin” gibi.

Hece sonundaki bütün rk, lk gibi sesler arasında bir ünlü türer: berik “berk”, Türik “Türk”, kırık “kırk” gibi.

Türkiye Türkçesinde ünlüyle, özellikle ı/i, başlayan bazı kelimeler, önce bir y türemis ve bu y sesinin j’ye dönüşmesinden dolayı j ile başlar: ipek “jipek”, ırak “jırak”, ılık “jılık” gibi.

İlk hecedeki “**o, ö, u, ü”** gibi ünlülerden sonra **ı, i** sesleri söyleyişte **u** ve **ü’**dür: kördi yazılır “kördü” okunur; körip yazılır “körüp” okunur; üzim yazılır “üzüm” okunur. İlk hecedeki “**o,ö,u,ü”** ünlülerinden sonra gelen **a** ve **e** sesleri, söylenişte çok defa **o** ve **ö** okunur: küyev yazılır “küvöy” okunur; üyde yazılır “üydö” okunur; kölden yazılır “köldön” okunur (Kültür Bakanlığı, 1991: 1047-1048).

5. ABAY KUNANBAY (1845-1904)

Kazak edebiyatının en büyük isimlerinden biri olan, Abay Kunanbay 1845’te Semipalatinsk (Semey) vilâyetinin Çingiz köyünde dünyaya gelmiştir. Asıl adı İbrahim olan Kunanbay, daha sonra Abay lakabını almıştır. İlk eğitimini Semipalatinsk’te bir medresede almıştır. Bu dönemde şiire ilgi duymaya başlamıştır. Kunanbay’ın hayatında ona küçük yaşlardan itibaren masallar, destanlar, kahramanlık hikâyeleri anlatan, tarihi şarkılar söyleyen büyükannesi Zere’nin etkisi büyüktür. Kunanbay medrese eğitimi döneminde Türk, Arap ve Fars şiirini öğrenmiş; ileriki yaşlarda Rus dili ve edebiyatına merak sarmış; ilk fırsatta da bir Rus okuluna geçmiştir. 1886 yılında Puşkin, Lermantov, Krilov, Saltıkov-Şçedrin ve Tolstoy’un eserlerini Kazak Türkçesine aktarmaya başlamıştır. Abay, Kazak kültürü, Ali Şir Nevai, Firdevsi gibi Türk klasikleri ve Rus edebiyatının etkisi altında eserler vücuda getirmiştir (Devlet,1999: 33-34).

Kazak edebiyatında realizmin en büyük temsilcilerinden biri de hiç şüphesiz ki Abay Kunanbay’dır. Onun Çağatay edebiyatının yanında Arap ve Fars edebiyatını da çok iyi biliyor olması bu kültürlerin etkisinde kalmasına da neden olmuştur. O, Kazak sözlü edebiyatı aracılığı ile göçebe Türk İslam ve Doğu kültürünü; eğitici, eleştirici ve ihtilalci yönüyle de Rus kültürünü kendinde sentez haline getirmiştir (Jyrkankallio

vd.,1992: 96).

Abay'ın tüm hayatı Rus sömürgecilerinin Kazak bozkırlarına yerleştirdiği vilayet yönetim sisteminde geçmiştir. Eserlerinde o dönemin hayatını bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermiştir. Kendisi de birkaç defa idareci seçilmiş, ancak bu görevi bir süre yaptıktan sonra kendi isteği ile bırakmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004: 469).

Çok iyi bir eğitim almış olan ve çok dakîk gözlemlere sahip bulunan Abay, kısa sürede halk arasında kabul görmeyi başarmıştır. O Kazak Türklerinin hayatlarını tenkidi bir süzgeçten geçirerek lirik şiirler yazmıştır. Yazdığı eserlerde Kazakları çağdaş bir eğitime yönlendirip, onları göçebe hayat düzenlerini bırakarak yeni meslekler edinmeleri konusunda teşvik etmiştir. Kunanbay, fikirlerini daha çok düz yazılarla ifade etmiştir. Kara Sözder "Halk Sözleri" adıyla bir kitapta toplanan nesirlerinin çoğu 1890'lı yıllarda kaleme alınmıştır. Abay, günümüzde de, hemen hemen bütün Kazak Türkleri tarafından bilinmekte, şiirleri her yerde söylenmektedir. Kazakların meşhur edebiyatçılarından Muhtar Avezov (1897-1961), 4 ciltlik büyük romanının adını Abay Jolı "Abay Yolu" koymuştur. Avezov, romanında Abay'ın Kazaklar için yapmak istediklerini, Kazakların gerçek medeniyete nasıl ulaşacaklarını anlatmaktadır. O, Abay'ın Kazakların yollarını aydınlatıcı bir rehber olduğunu belirtmektedir. Abay nesir yazılarında felsefi düşüncelerini ortaya koymuştur. Sade ve etkili cümlelerle ve genellikle soru-cevap türünde kaleme aldığı bu yazılarında çocuk terbiyesi ve psikolojisi, insanın tabiatı, bilimin önemi ve yüce Mevla'nın buyruklarına uygun yaşamanın gerekliliğine işaret etmiştir (Özgümüş, 2002).

Abay Kunanbay, 23 Temmuz 1904'de Cengizdağı sırtlarında Balaşakpak yaylasında vefat etmiştir. Mezarı Semey vilayetine bağlı olan, Abay ilçesindedir (Özgümüş, 2002).

İNCELEME

I. BÖLÜM

FİİL ÇEKİM EKLERİ "JİKTİK JALGAW "

Çekimli bir fiilde olması gereken şekil ve zaman eki, sıfat fiiller, zarf-fiiller ve soru eki fiil çekim eklerini oluşturur. Bunlardan şekil ve zaman eki ile şahıs eklerine **asıl çekim ekleri**; sıfat-fiiller, zarf-fiiller ile soru ekine ise **fiil işletme ekleri** denir (Koraş ve Baykoca, 2000:125).

1. ÇEKİMLİ FİİLLER

Bir işi, oluşu ya da bir durumu ifade eden; olumlu veya olumsuz şekillere girebilen kelimeler fiil olarak adlandırılır (Coşkun, 2000:124). Çekimli fiil ise şekle, zamana ve şahsa bağlanmış olan bir hareketi karşılayan sözcüklerdir. Buna göre çekimli bir fiilin yapısında fiil kök veya gövdesi, şekil ve zaman eki ve şahıs eki olmak üzere en az üç unsur vardır. Çekimli bir fiil, hareket, şekil, zaman ve şahıs olmak üzere dört kavramı karşılar (Ergin, 2004:281).

Fiil çekimi, Kazak Türkçesi'nde "**etistiktiñ jiktelüvi**" şeklinde ifade edilmektedir (Naskali, 1997:41).

1.1. Şahıs Ekleri

Fiil çekimlerinde kullanılan ve eylemi gerçekleştiren kişi ya da kişileri gösteren eklere şahıs (kişi) ekleri denir (Gülensoy, 1995:181). Fiil çekimlerinde şahıs ekleri, fiilin gösterdiği oluş ve hareketin hangi şahıs ve şahıslar tarafından gerçekleştiğini

bildiren kısımdır. Bu ekler, fiildeki iş ve oluş ile şahıslar arasında bir şekil ve zaman kalıbı içinde bağlantı kurar (Korkmaz, 2003:571).

Cümlede kişi ekleri yüklemin özne ile olan ilişkisini tayin eder. Çekimli bir fiilde, eylemi üzerine alan teklik ve çokluk olmak üzere üçer kişi vardır. Bu kişiler Kazak Türkçesi'nde: I. kişi "söyleyen" ve "söyleyenler": **men, biz**; II. kişi "dinleyen" ve "dinleyenler": **sen, siz; sender, sizder** (saygı ve nezaket ifadeli); III. kişi "kendisinden söz edilen" ve "kendisinden söz edilenler": **ol, olar** şeklindedir.

Şahıs ekleri Kazak Türkçesi'nde "**jak kosımşaları"** terimi ile ifade edilmektedir (Naskali, 1997:37-76).

Kazak Türkçesinde şahıs ekleri: I. tip (zamir kökenli), II. tip (iyelik kökenli) ve III. tip (emir çekimlerinde kullanılanlar) olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.

1.1.1. Birinci Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri:

Zamir menşeli olan bu şahıs ekleri adından da anlaşılacağı üzere şahıs zamirlerinin (men, sen, ol, biz, siz, olar) değişikliklere uğrayarak kazanmış oldukları yeni şekillerdir. Birinci tip kişi ekleri şart ve emir dışındaki fiil çekimlerinde yani şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, istek ve gereklilik çekimlerinde kullanılır (Ergin,2004:283).

Eski Türkçede zaman ve kip eklerinden sonra gelerek, kel-ür men, kel-ür sen, kel-ür ol, kel-ür biz, kel-ür siz, kel-ür olar şeklinde özneyi işaret etmeleri için zamirler kullanılmıştır. Ancak, bu zamirler daha sonra, kel-ür ven > gel-ür-em > gel-ir-im; kel-ür sen > gel-ir sin; kel-ür vüz >gel-ür-üz > kel-ür biz > gel-ir-iz vb. şekillerde ekleşmişlerdir. II. çokluk kişi ise, Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılmış olan **-sXz** şekli bırakılarak, teklik şekline aslında bir çokluk eki olan **-z**'nin eklenmesi ile ortaya çıkan **-sInIz** şeklidir (Demir ve Yılmaz, 2003:192).

Bu yapıda Teklik I. kişi ekleri, ünlüler ve l,r,w,n,ñ, ve m tonlu ünsüzlerle biten şekillerden sonra **-mın** / **-mın;** z ve j tonlu ünsüzlerle biten şekillerden sonra **-bın, -bin;** tonsuz ünsüzlerle biten yapılardan sonra **-pın** / **-pin** şeklinde kullanılırken; Teklik II. kişi ekleri, **-sın, -siñ; -sız, -siz**(saygı); Çokluk I. kişi ekleri ve **l,r,w,y** tonlu ünsüzleriyle biten yapılardan sonra **-mız, -miz;** m,n,ñ,z,j tonlu ünsüzleriyle biten yapılardan sonra

-pız, -piz; Çokluk II. şahıs ekleri **-sıñdar, -sinder; -sızdar, -sizder** (saygı) şeklinde kullanılmaktadır. Bu tipteki çekimlerde teklik ve çokluk III. şahıslar herhangi bir ek almazlar (Koç ve Doğan, 2004:249-250).

Kazak Türkçesi'nde I.tip kişi eklerinin şahıslara göre çekimleri şu şekildedir (Koç ve Doğan, 2004: 250):

Teklik	I. şahıs:	-mın, -mın, -bın, -bin, -pın, -pin
	II. şahıs:	-sıñ, -siñ
	II. şahıs(nezaket):	-sız, -siz
	III. şahıs:	Ø
Çokluk	I. şahıs:	-mız, -miz, -bız, -biz, -pız, -piz
	II. şahıs:	-sıñdar, -siñder
	II. şahıs(nezaket):	-sızdar, -sizder
	III. şahıs:	Ø

İncelediğimiz eserde I.tip şahıs eklerinin kullanımına ilişkin olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Öler**miñ** dep jürmi**siñ**? "ölürü**m** diyerek gider mi**sin**?" (5/9)

Buzılgan soñ men oñay tabılmas**pın**. "Bozulduktan -kaybolduktan- sonra ben kolay kolay bulunma**m**."(13/15)

Özderindi tüzeler dey almay**mın**. "Kendilerini düzeltecekler -düzeltirler- diyerek almayacağı**m**. (16/5)

Örtene**siñ**, jana**sıñ**. "tutuşa**sın**, yana**sın**" (6/9)

Süretin köre almas**sıñ**, köp baqpasañ. "Çok-dikkatli- bakmasan yüzünü -bile- göremez**sin**." (8/18)

Janı ayauwlı jastığa gosa**mın** dep... " Canı -ruhu- değerli iyiye koşacağı**m** diyerek… " (17/17)

Demey**min** jalpaq jurtqa birdey jağar."Uçsuz bucaksız yurda eşit yağar deme**m**." (28/10)

Ülgi alsın dey**min** oylı ja jigitter. “Bilinçli yiğitler -gençler- örnek alsın deri**m**.” (51/13)

Köringenge dey**min** –aw. “Görünene efendim deri**m**.” (59/12)

Öz elimge ayta**mın**. “Kendi halkıma söylüyoru**m** -konuşuyoru**m**-” (60/35)

Men korka**mın**, köz jetpes. “Ben korkarı**m** akıl yetmez -akıl ermez-”

(103/27)

Bola**mın** körsem mez. “Mutlu -olan- görsem mutlu oluru**m**.” (116/20)

Qara**mın** men, gapa**mın**. “Bakarım ben, kaparı**m**.” (126/5)

Alladan tiley**min**. “Allah’tan dileri**m**.” (143/11)

Oylanıp tüzele me dep aytgan**mın**. “Düşünüp, düzelir mi diyerek söyledi**m**.” (154/4)

Könülge şek, şüwbäli oy almay**mın**. “gönüle kuşkulu, şüpheli düşünce -fikir- sokma**m**.”(153/17)

Oynay**mın** dep küldirip... “Oynuyoru**m** diye güldürmüş…” (158/24)

Men bile**min**, qayteyin. “Ben biliyorum, döneyim.” (164/23)

Dugay sälem jaza**mın** küyisbayğa. “Küyisbay’a çok selam yazacağı**m**.” (183/1)

Tağı sene bastay**mın**. “Başka yıl başlayacağı**m**.” (194/25)

Uyala**mın** degeni köñil üşin... “Gönül için yuva yapayı**m** diyeni…” (207/1)

Teklik II. şahıs için:

Uqpay**sıñ** öz söziñnen basqa sözdi. “Kendi sözünden başka sözü anlama**sın**

-dinlemez**sin**-.” (16/7)

Oğan sensen, bir küni bolar**sıñ** qor. “Ona inanırsan, bir gün zavallı olur**sun**.” (26/4)

Aşılır**sıñ** jılma-yıl. “Yıl ve yıl -yıldan yıla- açılır**sın** -temizlenir**sin**-.” (32/26)

Otıra**sıñ** üyinde. “Evinde orta**sın**” (56/15)

Tabanıñnan toza**sıñ**. “Ayağın ile gidecek**sin**” (62/8)

Jasıq, jaman bolmas**sıñ**. “İyi, kötü olma**sın**.” (66/5)

Qor bolıp, qurıp bara**sıñ**. “Zavallı olup, kuruya**sın**.”(70/11)

Tanımassın, körmes**siñ**. “Tanımaz**sın**, görmez**sin.**” (74/5)

Sonda tolıq bola**sıñ** elden bölek. “Sonunda vatanından ayrı -olarak- tam ola**sın**.” (77/6)

Sen meni ne ete**siñ**? “Sen beni ne yapacak**sın**?” (80/1)

Istıq tartıp bara**sıñ**. “Sıcaklığı çekerek -ateşlenip- varacak**sın**.” (84/39)

Jastıqtıñ otı ala**sıñ**. “Gençlikten ateşi alacak**sın.**” (89/1)

Üyrete**siñ** är neni. “Her şeyi öğretecek**sin.**” (105/9)

Tereñden qaray**sıñ**. “Derinden bakar**sın.**” (115/17)

Ustay**sıñ** qaytip qurıqtap. “dönüp, tutup yakalar**sın.**” (122/34)

Bata oqıy**sıñ**, jey**siñ** bas. “Fatiha okursun, baş yer**sin**.” (123/16)

Qıla almas**sıñ** sen qımbat. “Sen değerli yapamaz**sın** -kılamaz**sın**-” (134/16)

Urlağan söz dep ayta**sıñ**. “Çalınmış söz diyerek konuşur**sun**.” (146/15)

Bermegen qulga, qayte**siñ**. “Vermeyen kula -insana- dönüşür**sün**.” (162/1)

Ömirdin alla berip**siñ**. “Ömürden Allah’a vermiş**sin**.” (169/2)

Qur qaray**sıñ** aspanğa. “ gökyüzüne boş bakacak**sın**.” (219/4)

Dostı qaydan taba**sıñ**. “Dostu nereden bulacak**sın**.” (204/17)

Düniyede neni süye**siñ**?. “Dünyada neyi sever**sin**?” (204/31)

Teklik III. şahıs için:

Qayran sözim qor boldı. “Güçlü sözüm zavallı oldu.” (27/7)

Janı tınıştıq körmedi. “Rahat yüzü görmedi.” (105/11)

Bir kün basın burdı ma? “Bir gün başın döndü mü?” (125/9)

Aytuwğa tildi terbetti. “Söylediğini dili söyledi.” (155/6)

Üyrenüwge toymagan. “Öğrenmeye doymadı.”(157/6)

Körgen, bilgen ökindi. “Gören, bilen pişman oldu.” (159/3)

Tüzüw joldan gaytpağan. “Doğru yoldan dönmedi.” (161/2)

Maxabbatpen jaratqan adamzattı. “İnsanoğlunu muhabbetle yarattı.” (212/17)

Çokluk I. şahıs için:

Nan tappay**mız** demeydi. “Ekmek bulamayacağ**ız** -bulamay**ız**- demez.” (29/15)

Tuwra tildi kisini dey**miz** orıs. “Rus doğru dilli -doğru sözlü- insandır, der**iz**” (38/9)

Anıq taza körmey**miz** dostımızdı. “Dostumuzu gerçekten namuslu -temiz olarak- görme**yiz**.” (38/14)

Biz de ärkimdi baygay**mız**. “Biz de herkesi gözlüyor**uz** -kontrol ediyor**uz**-” (85/15)

Endi neni istey**miz**. “Şimdi ne iste**riz**.” (89/21)

Saqta deymiz, qayte**miz**. “Sakla -koru- deriz, döner**iz**.” (162/9)

Onı dağı baygar**mız**. “Onu dahi gözler**iz**.” (185/7)

Qaytip suwıp, jalgannan küse ala**mız**. “Dönüp -ölüp-, soğuyup dünya ile küsebilir**iz**.” (192/2)

Çokluk II. şahıs için:

Xayuvanğa onı gosı**ñda**r. “Hayvana onu hayvana koy**un**. -onu hayvandan say**ın**-.” (99/10)

Jalıqsañ, jaqsı jansı**ñdar**. “Bıktıysan -bıktıysanız- iyice yan**ın**.” (216/14)

Çokluk III. şahıs için:

İncelediğimiz metinde bu şahıs çekimi ile ilgili örnek tespit edemedik.

1.1.2. İkinci Tip (İyelik Kökenli) Şahıs ekleri

İkinci tip şahıs ekleri iyelik kökenli olup, bu ekler Orhun abidelerinde **-m, -ñ, -G,-Ø ile -mız, -nız, Ø** şeklinde tespit edilmiştir (Ayyılmaz, 1994:237).

Günümüz Türkçesinde **-m, -n, -Ø, -k, -nIz, -lAr** şeklinde kullandığımız iyelik

kökenli şahıs eklerinin Eski Türkçedeki asıl kullanımları **-m, -ñ, -Ø, -mız, -miz, -ñız, -ñiz ve -lAr** şeklindedir (Ergin, 2004:287). Bu ek, Karahanlı Türkçesinde **-m, -ng, -Ø, -mız, -ngız, -lar** şeklinde kullanılırken (Hacıeminoğlu, 1996:184-185); Çağatay Türkçesinde **-m, -ng, -Ø / -sı, -ḳ / -k, -ngız / -nglar, -ları / -sılar** şekilleri ile kullanılmıştır (Eckmann: 2003:112).

II. tip kişi ekleri, iyelik kökenli kişi ekleridir. Bu ekler, bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi Kazak Türkçesi'nde de yalnız **-DI** görülen geçmiş zaman ve **-sA** şart eklerinden sonra kullanılır. İkinci tip kullanımında teklik I.kişi eki **-m**; teklik II kişi ekleri **-ñ, -ñız, ñız** (saygı ifadeli); çokluk I. şahıs ekleri **-q, -k**; çokluk II. şahıs, **-ñdar, -ñder, -ñder, -ñızdar, -ñizder,** (saygı ifadeli) şeklindedir. Yalnız bu tip çekimlerde teklik ve çokluk III. şahıslar eksizdir (Koç ve Doğan, 2004:250). Bu yapının görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde kullanılan ekler tarihsel olarak iyelik ekleri ile aynıdır (Demir ve Yılmaz, 2003:192).

İncelediğimiz eserde bu kullanımların dışında teklik I. şahıs çekimine ilişkin olarak **-DI** görülen geçmiş zaman ya da **-sA** şart ekinden sonra kullanılmayan; Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi sadece **-m** ile çekimlenen fiillere de rastladık. Gene metnimizde Kazak Türkçesi gramerinde nezaket ifadeli kullanılan **-ñız** / **-ñiz** ekinin nezaket ifadeli değil de II. çokluk eki görevi ile kullanıldığı örnekler tespit ettik.

Kazak Türkçesi'nde II. tip kişi eklerinin şahıslara göre çekimleri şu şekildedir (Koç ve Doğan, 251):

Teklik	I. şahıs:	-m
	II. şahıs:	-ñ,
	II. şahıs(nezaket):	-ñız, -ñiz,
	III. şahıs:	Ø
Çokluk	I. şahıs:	-q, -k
	II. şahıs:	-ñdar, -ñder
	II. şahıs(nezaket):	-ñızdar, -ñizder
	III. şahıs:	Ø

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde I.tip şahıs eklerinin kullanımına ilişkin olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Jasımda ğılım bar dep eskermedi**m**.”Yaşımda ilim var -tecrübeliyim-diyerek önemsemedi**m**. (10/1)

Balamdı medresege bil dep berdi**m**. “Çocuğumu medreseye öğren diyerek verdi**m**.” (10/8)

Bay aladı kezinde köp bere**m** dep. “Zengin olduğum zaman -olduğumda- çok vereceği**m** diyerek.” (13/5)

Orıs ayttı öziñe erik vere**m** dep. “Rus kendine irade -özgürlük- vereceği**m** diye konuştu.” (13/29)

Alıs-jaqın qazaqtıñ bärin kördi**m**. “Kazak’ın uzak yakın hepsini gördü**m**.” (18/3)

Qarsı altına jımırıp keltire**m** dep... “Katlayıp -yakalayıp- karşısına getireceği**m** diyerek… (20/7)

Patşa quday, sıyındı**m**. “Padişah -hükümdar- Allah’a sığındı**m**.” (27/11)

Jaw jabılsa buzılmas jan körmedi**m**. “Düşman saldırsa -saldırdığında- bozulmayan can görmedi**m**.(39/5)

Köp nadannan tüñildi**m**. “Çok cahilden ümidi kesti**m**.” (72/23)

Seni körse**m**… “Seni görse**m**...” (81/22)

Kimdi körse**m**, men sonan… “O zamandan beri kimi görse**m**…” (95/9)

Bügin-erteñ jete**m** dep... “Bugün erken varayı**m**, diyerek...” (111/7)

Oylap-oylap qarasa**m**… “Düşünüp düşünüp baksa**m...**” (123/21)

Bir özine bas urdı**m**. “Bir kendisine başvurdu**m**.” (165/20)

Jasırdı**m**, jasırdı**m**. “Gizledi**m** gizledi**m**.” (196/27)

Tappadı**m** dep tünilmes. “Bulmadı**m** -bulamadı**m**- diyerek dönülmez.” (210/11)

Teklik II. şahıs için:

Jaqsı menen jamandı ayırmadı**ñ**. “İyi ile kötüyü ayırmadı**n**.” (16/3)

Jaqsılıq körse**ñ** ğıybätli… “İbretli -bir- iyilik görse**n**…(31/17)

Özin üşin üyrense**ñ**… “Kendin için öğrense**n**…” (32/24)

Pısıq kim dep sorasa**ñ**… “Uyanık -açık göz- kim diye sorarsa**n**…” (40/37)

Öz erkine jiberse**ñ**. “Kendi hürriyetine -haline- bıraksa**n**.(45/26)

Mınadayğa kez boldı**ñ**. “Bunun gibisine rastladı**n**.(56/3)

Eger tilin almasa**ñ**… “Eğer dilini almasa**n** -koparmasa**n**-…” (44/35)

Jaqsığa aytsa**ñ**, janı erip… “Canı -insanı- eritip iyiye söylese**n**…” (67/25)

Salmadı**ñ** sen xat mağan. “Sen bana mektup göndermedi**n** -yazmadın-.” (79/16)

Joldas etti**ñ** sen bötendi. “Sen yabancıyı yoldaş etti**n** -edindi**n**-.” (80/28)

Tez kelmedi**ñ**. “Hemen gelmedi**n**.” (81/29)

Tilegimdi bermese**ñ**… “Dilediğimi vermese**n**…” (85/17)

Şını jaqsı körmese**ñ**… “Gerçeği -doğruyu- görmese**n**…” (85/20)

Qanşa tepki salsa**ñ** da... “Ne kadar çifte atsa**n** da -tepinse**n** de-…” (131/5)

Paydanı körse**ñ** bas urıp… “Başvurup kazancını görse**n**…” (141/13)

Qaray berse**ñ**, qayda joq… “Baksa**n** -bakmaya devam etse**n**- nerede yok…” (122/10)

Jigitke keldi**ñ** be? “Jiğitliğe geldi**n** mi?” (152/2)

El işine saw kelse**ñ**… “Halk içine sağ gelse**n**…”(160/13)

Din de osı, şın oylasa**ñ**, tağat ta osı. “Doğru düşünse**n**, din de bu, ibadet de bu.” (213/3)

Teklik III. şahıs için:

Bir-eki jolı bolğan kisi körse… “Bir iki yolu olan insan görse…” (12/5)

Er tabılsa jaraydı, qılsa suxbat. “Adam bolunsa, sohbet edilse iyi olacak.” (23/4)

Uyiñe tatuw qurbıñ kelse kirip… “Evine eş dost girip gelse -gidip gelse-...” (25/5)

Birewi jılap barsa üyge taman… “Birisi eve doğru ağlayarak gitse…” (25/29)

Bilimdiler söz aytsa… “Bilgililer konuşsa…” (34/35)

Janı tınıştıq körmedi. “Rahat yüzü görmedi.” (105/11)

Quwatıñ erik berse… “Gücünü hukuk verse…” (144/25)

Aytuwğa tildi terbetti. “Söylediğini dili söyledi.” (155/6)

Toqtamadı, turmadı. “Beklemedi, durmadı.” (165/13)

Çokluk I. şahıs için:

Qay jeriñnen könilge quwat qıldı**q**. “Hangi yerinden -nerenden- gönüle güç verdi**k**.” (16/25)

Jürmesin dep, azğana söz şıqardı**q**. “Gitmesin diyerek birazcık söz çıkardı**k**

-konuştu**k**-.” (22/10)

Beyne jel, tınıştı, ekpindi, minip jürse**k**. “Sanki yel sakinliği, hızlıca, binip yürüse**k** -gitse**k**-.” (33/22)

Köñilsiz qulaq- oyga ola**q**. “Gönülsüz kulak, düşünceli ola**k** -olalım-. (68/16)

Qılıp jürip qur saldı**q**! “Yaparak, yürüyerek boşuna uğraştı**k**.” (89/24)

Taba almadı**q** öñge eldi. “Bundan başka halkı düşünmedi**k**.” (97/2)

Tayğa mindi**k**. “Taya bindi**k**.” (107/1)

Toyğa şaptı**q**. “Dörtnala şölene gitti**k**.” (107/2)

Aytqanına könbedi**k**. “Söylediklerine razı olmadı**k**.” (107/12)

At jarattı**q**. “Ün yarattı**k** -nam saldı**k**-.” (107/31)

Sabırlıq qılsa**k** kerek-ti. “Sabırlı olma**mız** gerekliydi -sabırlı olmalıydı**k**-.” (155/30)

Jürekten izi ketpes qızıq körse**k**. “Güzel görse**k** yürekten izi gitmez.” (195/9)

Seniser adam tatı**q** pa? “Güvenilir adam bulduk mu?” (206/16)

Çokluk II. şahıs için:

Aytıñızşı bolsa**ñız**… “Konuşmacı olsa**nız**...” (29/37)

Adam bolam dese**ñiz**… “Adam olacağım dese**niz**…” (29/37)

Bes duspanıñ, bilse**ñiz**… “beş düşmanı bilse**niz**…” (31/11)

Bir ğalımdı körse**ñiz**… “Bir âlimi görse**niz..**.” (31/22)

Aqılmenen jeñse**ñiz**… “akıl ile yense**niz**…” (31/35)

Köp batırğa qalsa**ñız**… “Çok kahramana kalsanız…” (44/32)

Eger tilin alsa**ñız**… “Eğer dilini alsa**nız** -koparsa**nız**-...” (44/33)

Tañırqap tura galsa**ñdar**… “Şaşırıp, duruverse**niz** -kalakalsa**nız**-...” (64/10)

Aytayın qulaq salsa**ñız**. “Dinlese**niz** -dinlerse**niz**- söyleyeyim. (122/36)

Jazılıp, kelse**ñiz**… “Yazılıp -kaydolup-, gelse**niz**…” (144/33)

Jek körse**ñder**, öziñ bil. “Tek görse**niz**, kendinizi bilin -tanıyın-.” (179/28)

Çokluk III. şahıs için:

Onda ekewi kez kelse… “O zaman ikisi birlikte gelse(**ler**)…” (104/9)

1.1.3. Üçüncü Tip (Emir-İstek Kökenli) Şahıs ekleri

Çekimli bir fiilde hareketi yapan veya olan nesneleri şahıslar halinde ifade eden bu ekler, emir kiplerinde kip ekleri ile iç içe girmiş durumdadır. Fiil kök ve gövdelerine getirilen kip ekleri aynı zamanda şahsı da karşıladıkları için ayrıca bir şahıs eki kullanılmaz. Bu kip çekiminde her şahıs için bir emir eki vardır (Korkmaz, 2003:572).

Kazak Türkçesi’nde III. tip kişi eklerinin şahıslara göre çekimleri şu şekildedir (Koç ve Doğan, 2004:251):

Teklik I. şahıs: -ayın, -eyin, -yın, -yin

II. şahıs: Ø

II. şahıs(nezaket):-ñız, -ñiz,

III. şahıs: -sın, -sın

Çokluk I. şahıs: -ayıq, eyik, -yıq, -yik

II. şahıs: -ñdar, -ñder

II. şahıs(nezaket):-ñızdar, -ñizder

III. şahıs: -sın, -sin

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde III. tip şahıs eklerinin kullanımına ilişkin olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Men ne bolsam bol**ayın**, sen aman bol. "Ben nasıl olursam ol**ayım** sen iyi ol." (78/4)

Men öl**eyin**, sen saw-aq bol. "Ben öl**eyim**, sağ salim ol-sağlıklı ol, yaşa-" (81/4)

Jürekten qozğ**ayın**. "Yürekten etkiley**eyim**." (115/13)

Jıl**ayın**, jırl**ayın**. "Ağlay**a**y**ım**, ağıt yak**a**y**ım**." (115/9)

Arızımdı ayt**ayın**. "İsteğimi söyley**eyim**." (116/1)

Ayt**ayın** qulaq salsanız. "Dinlerseniz -dinleyecekseniz- söyley**eyim**." (122/36)

Qolım, seni qayt**eyin**. "Elim, seni çevireyim -döndür**eyim**- ." (146/3)

Aynal**ayın**, quday-aw… "Kurban ol**ayım** buyur Allah'ım…" (166/1)

Jılam**ayın** dese de... "Ağlamay**ayım** dese de…" (170/35)

Tuwl**ayın** dese de şara joq. "Kız**ayım** dese de -kızsa da- çare yok." (173/5)

Suluwlığın qoy**ayın**, minezi artıq. "Güzelliğini -bir kenara- bırak**ayım**, huyu -çok- güzel." (195/3)

Qaytip nadan bol**ayın**. "Dönüp cahil ol**ayım**." (200/18)

Qayda barıp oñ**ayın**. "Nereye gidip on**ayım** -iyileş**eyim**-." (200/20)

Teklik II. şahıs için:

Payda oyla**ma**, ar **oyla**. "Fayda düşün**me**, namus **düşün**." (30/3)

Bes ñarseden **qaşıq bol**. "Beş nesneden **uzak dur**!" (31/5)

Nadanlarğa **boy berme**. “Cahillere **inanama**.” (31/36)

Atın **bilme**, sözin **bil**. “Adını **bilme**, sözünü **bil**!” (32/8)

Süysinerlik adamdı **qurmet qıl**. “Güzel adamı -adama- **saygı göster**.” (68/28)

Mına sözge **köñil böl**. “Bu söze **gönül ver**.” (74/2)

Aladan ölim **tileme**. “Allah’tan ölüm **isteme**.” (165/2)

Qayğı kelse **qarsı tur**, qulay berme. “Kaygı gelirse karşı dur, **izin verme**.” (188/9)

Oysızdarğa **qosılma**. “Düşüncesizlere **katılma**.” (209/22)

Teklik II. şahıs (nezaket) için:

Suwtıp köñil tıysa**ñız**… “Soğutup gönül kazansa**nız**…” (31/16)

Ğılımğa köñil tıysa**ñız**… “İlme gönül verse**niz**…” (31/28)

Şın sözben ölse**ñiz**… “Doğru sözle ölse**ñiz**…” (31/37)

Qanşa qarsı kelse**ñiz**… “Ne kadar karşı gelse**niz**...” (32/3)

Äsireqızıl emes dep jiyrenbese**ñiz**. “Aşırı -derecede- kızıl değil diyerek, iğrenmese**niz**.” (76/17)

Xatımdı köri**ñiz**. “Mektubumu görü**nüz**. -gör**ün**-” (144/23)

Keşikpey keli**ñiz**. “Gecikmeden geli**niz** -gel**in**-.” (144/26)

Jazılıp kelse**ñiz**. “Yazılıp -kaydolup- gelse**niz** -gel**in**-.” (144/33)

Teklik III. şahıs için:

Elge de külki bola**sın**. “Halka da güler yüzlü ola**sın**.” (6/20)

Awzın aşıp, qoqtap ti**sin** qayrap. “Ağzını açıp, içi içine sığmayarak, güçlenerek, söyle**sin**.” (7/15)

Ant işip künde bergen janı kur**sın**. “Yemin edip, her gün alıp verdiği canı

-nefesi- kuru**sun**.” (14/15)

Qatınında bolma**sın** onıñ közi. “ Hatununda -hanımında- olma**sın** onun gözü.”

(25/12)

Ne qılıp ol oyla**sın**. “O, ne yapıp, ne düşün**sün**.”(43/1)

Qaruwın köñil sayla**sın**. “Gönül silahını seç**sin**.” (89/7)

Qara köñilim oyan**sın**. “Kara gönlüm uyan**sın**.” (98/6)

Tur**sın** ömir jılıtıp. “Ömür ısıtıp dur**sun**.” (126/6)

Qan qaynap, quwat egil**sin**! “Kan kaynayıp, kuvvet yumuşa**sın**.” (134/6)

Ol je**sin**, ol jut**sın**. “ O ye**sin**, o yut**sun**.” (144/7)

Xareket qıl, paydası köpke tiy**sin**. “Hareket et, faydası çokça dey**sin** -faydası çok ol**sun**- (186/26)

Çokluk I. şahıs için:

İncelediğimiz metinde III. tip şahıs eklerinden çokluk I. şahıs için herhangi bir ek tespit edemedik**.**

Çokluk II. şahıs için:

Sonığa maldı jayıp, küzeti**ñder**.“Taze -yeni- malı yayıp, gözeti**niz** -gözetin-” (55/21)

Bul sözimdi oyla**ñdar**. “Bu sözümü düşünü**nüz** - düşü**nün**-.” (63/5)

Özderiñ de oyla**ndar**. “Kendilerini de düşü**nünüz** -düşü**nün**-.” (98/29)

Senen basqa jara**ñdar**. “Senden -kendinizden- başkasına yaray**ınız** -sizden başkasının işine yaray**ınız**- (135/2)

Ösekke salma**ñdar**. “Gıybete girmeyiniz -dedikodu etmey**iniz**-.” (196/21)

Jalıqsañ, jaqsı jansı**ñdar**. “Bıktıysan, iyi ya**nın** -yanı**nız**-.” (216/15)

Men bolamın deme**ñder**. “Ben olayım -olurum- demey**iniz**.” (219/1)

Çokluk III. şahıs için:

Munı oqısa, jiğitter, añşı oqı**sın**. “Bunu okursa, yiğitler, avcı -avcılar- oku**sun**.” (8/21)

Nege ayt**sın** payğambar men onı allası. “Peygamber ile onun Allah’ı niçin konuş**sun**.” (48/12)

Bile**sin**, sen zerek. “Sen akıllı -olduğunu- bile**sin**.” (81/13)

1.2. Şekil ve Zaman Ekleri

Fiil kök ve gövdesine çekim eki getirilmesi suretiyle meydana gelen yapıya fiil çekimi denir. Çekimli bir fiilin yapısında şahıs ekleri asli unsurlar olarak yer alırken; ayrıca zaman ve şekil ekleri de bulunur.

Şekil ve zaman ekleri fiil kök ya da gövdesinin ifade ettiği hareket anlamını şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Şekil ifadesi bütün fiillerde bulunurken, zaman ifadesi bir kısım fiillerde vardır. Zaman eklerini fiilin meydana geliş zamanını ifade eden ekler olarak, şekil eklerini ise fiilin ne şekilde yapıldığını yani hareketin oluş şeklini gösteren ekler olarak tanımlayabiliriz. (Ergin, 2004:288).

Fiillerin zaman ve şekil eklerine göre oluşturdukları yapıyı fiil kipleri başlığı altında inceleyeceğiz.

1.2.1. Kip Ekleri "Ray Jalgawları"

Kip terimini ÖZTÜRK, fiillerin zaman ve anlam özelliklerine göre çeşitli eklerle biçimlenmesi olarak tarif etmektedir (Öztürk,1994:73).

Kipler için Z.KORKMAZ, "Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen ve kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir." şeklinde bir tarif ederek; burada fiillerin şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargı oluşturabilmek için girdikleri belirli kalıplara "kip" bu kavramı oluşturmak için kullanılan eklere de "kip ekleri" adı verildiği şeklinde devam eder (Korkmaz, 2003:569).

Kipler çekime giren fiillerin ek alıp almamasına göre basit ve birleşik kipler olarak iki şekilde incelenir. Bildirme ve tasarlama kipleri olarak sınıflandırılan kipler ek-fiil bulundurmuyorsa basit; bulunduruyorsa birleşik yapılı kipler olarak adlandırılır (Coşkun, 2000:127).

Kazak Türkçesi'nde kip, "**ray"** terimi ile ifade edilmektedir (Naskali, 1997:61)

1.2.1.1. Basit Çekimler “Jaksı Osı Septew ~ Jiktew”

Yapılarında şekil ve zaman kavramı olarak tek kip bulunduran kiplere basit kipler denir. Bu kipler, bildirme ve tasarlama kipleri olarak ikiye ayrılırlar (Korkmaz, 2003:73).

1.2.1.1.1. Bildirme Kipleri “Aşık Ray”

Bir fiilin yapıldığını, yapılmakta olduğunu ve yapılacağını ya da yargı halinde olduğunu haber veren kiplerdir. Bu kipler fiile zaman anlamı kazandıran yani üzerilerinde zaman anlamı taşıyan kiplerdir (Koç ve Doğan, 2004:253).

Bildirme kipleri, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman olarak beş ayrı zaman ifadesi taşıyan ve eklendikleri fiil kök veya gövdesine de bu anlamları aktaran kiplerdir.

1.2.1.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman “Nattılı Ökten Şak ~ Aykın Ötken Şak”

Hareketin geçmiş bir zaman diliminde konuşanın gözü önünde cereyan ettiğini belirten zamandır. Bu zaman eylemin son bulduğunu bildirir. Görülen geçmiş zaman günümüzde **-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü** şekilleri ile kullanılmakla birlikte; Eski Türkçede **-tı, -ti, -dı, -di** şekilleri ile kullanılmıştır.

Karahanlı Türkçesinde görülen geçmiş zaman çekimi aynen Türkiye Türkçesinde olduğu gibi,**-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü** ekleri ile yapılmaktadır. Yalnız teklik III. şahıs çekimi sadece **-dı, -di** ve **-tı, -ti** ekleri ile oluşturulmakta olup, bu eklerin üzerine de şahıs ekleri getirilmektedir (Hacıeminoğlu, 1996:184).

Çağatay Türkçesinde **ç, k, p, ḳ, s, ş** ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra **-t**, diğer ünsüzlerle sonlanan kök ve gövdelerden sonra ise **-d**’li şekilleri ile kullanılmıştır (Eckmann, 2003:114).

Söyleyenin fiili bizzat gördüğünü, fiilde anlatılan işi kesin olarak bildiğini gösteren bu kip, Kazak Türkçesi'nde üç ayrı ekle yapılmaktadır. Bunlardan ilki, tüm Türk lehçelerinde kullanılan **-dı, -di, -tı, -ti** eki olup, en yaygın olarak kullanılan ektir. Kullanım sıklığına göre ikinci sırada yer alan ek ise **-gan, -gen, -qan, -ken**'dir. Görülen geçmiş zaman anlamı veren diğer bir ek de **-atın, -etin, -tın, -tın**'dir. Bu ek sonuçlanmış bir fiile geniş zaman anlam verir. Bu eklerden **-dı, -di, -tı, -ti**'ye II. tip şahıs ekleri getirilirken, diğerlerine I.tip kişi ekleri getirilir (Koç ve Doğan, 2004:253).

1.2.1.1.1.1.1. I. Tip Görülen Geçmiş Zaman

Kullanım sahası çok geniş olan **-dı, -di, -tı, -ti** görülen geçmiş zaman ekleri ile yapılan bir çekim olup, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi de dâhil olmak üzere tarihi ve bugünkü tüm Türk lehçelerinde kullanılmış ve kullanılmaktadır. Ses uyumlarına göre kalın, ince düz yuvarlak ünlülü ve sedalı sedasız ünsüzlü şekillerde görülebilmektedir. Türkçenin tespit edilen eski yazılı belgelerinden bu yana çok az değişmiş olarak görülen bu çekimin, gerek zaman eki ile şahıs ekleri bakımından ve gerekse de fonksiyon bakımından Kazak Türkçesi'nde de asıl yapısını koruduğunu görüyoruz (Öner,1998:143-147).

Kazak Türkçesi'nde I. tip görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi, fiil kök ya da gövdelerine **-me, -ma; -be, -ba** ve **-pe, -pa** olumsuzluk eklerinden birinin getirilmesi suretiyle yapılırken; soru anlamı, kişi eklerinden sonra getirilecek olan **me, ma; be, ba ve pe, pa** soru edatları ile sağlanmaktadır. Ayrıca soru anlamı veren diğer sözcüklerin bu zaman ekini almış olan sözcüklerle anlam bütünlüğü oluşturmasıyla da soru ifadesi veren cümleler kurulabilmektedir (Koç ve Doğan, 2004:254).

İncelediğimiz metinde I. tip görülen geçmiş zaman eklerinin kullanımına ilişkin olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Jasımda ğılım bar dep esker**medi**m."Yaşımda ilim var -tecrübeliyim-diyerek önemse**medi**m. (10/1)

Balamdı medresege bil dep ber**di**m. “Çocuğumu medreseye öğren diyerek ver**di**m.” (10/8)

Jaw jabılsa buzılmas jan kör**medi**m. “Düşman saldırsa -saldırdığında- bozulmayan can gör**medi**m.(39/5)

Artıq joldas tap**pa**dım tatuwlıqtan. “Dostluktan daha iyi arkadaş bula**ma**dım.” (39/6)

Men ne qıl**dı**m, yapırmaw! “Ben ne yap**tı**m eyvah!” (59/4)

Nege bol**dı**m munşa iñkär? “**niçin** bu kadar inkârcı ol**du**m?

Jartasqa bar**dı**m. “Kayaya ulaş**tı**m.” (72/29)

Tez kel**medi**ñ. “Hemen gel**medi**n.” (81/29)

Jöndep te ayt**padı**m. “Doğru dürüst de konuş**madı**m.”(117/17)

Tap**padı**m kömek özime. “Kendime yardım bul**ma**dım -yardımcı ol**madı**m-.” (118/5)

Sol qasqırşa alaqtap tük tap**padı**m. “Bu cesurca davranış karşısında şaşkınlıktan bir şey yap**madı**m -yapamadım-.” (153/3)

Erte oyan**dı**m, oylan**dı**m, jete al**madı**m. “Sonra uyan**dı**m, düşün**dü**m, ulaşa**madı**m -çöze**medi**m-.” (199/19)

Teklik II. şahıs için:

Jaqsı menen jamandı ayır**madı**ñ. “İyi ile kötüyü ayır**madı**n.” (16/3)

Kör**di**ñ **be** ömiriñde. “Ömründe gör**dü**n **mü**?” (106/1-2)

De**di**ñ **be** köñiliñde? “Gönlünde de**di**n **mi**?” (106/8-9)

Kezek keler de**medi**ñ. “Sıra gelir de**medi**n.” (121/5)

Balalıq öl**di**, bil**di**ñ **be**? “Evlatlık öl**dü**, öğren**di**n **mi**?” (152/1)

Jigittik öt**ti**, kör**di**ñ **be**? “Yiğitlik -gençlik- geç**ti**, gör**dü**n **mü**?” (152/3)

Qıl**madı**ñ qabıl tilekti. “Dilekte bulun**madı**n -dua et**medi**n-.” (167/29)

Sarı jurtqa qon**dı**ñ **ba** irge awdarıp? “Etrafını yakıp yıkarak sarı yurda yerleş**ti**n

mi?” (184/4)

Teklik III. şahıs için:

Aldanmağan kim qal**dı** tiri janda? “İnsandan -insanlardan- aldanmayan kim kal**dı**.” (18/2)

Qayran sözim qor bol**dı**. “Güçlü sözüm zavallı ol**du**.” (27/7)

Senimi joq sermende sırdı buz**dı**. “İnançsız boş adamın sırrını çöz**dü**.” (38/13)

Tez tol**du**. “Hemen dol**du**.” (81/2)

Tula boyım şimiren**di**. “Tüm vücudum ürper**di**.” (97/11)

Ne bit**ti**? “**Ne** bit**ti**.” (105/7)

Janı tınıştıq kör**medi**. “Rahat yüzü gör**medi**.” (105/11)

Bosqa öt**ti**. “Boşa geç**ti**.” (105/14)

Bir kün basın bur**dı ma**? “Bir gün başın dön**dü mü**?” (125/9)

Ket**ti** maqtan, tur**dı ma**? “Gurur git**ti**, dur**du mu**?”(125/12)

Aytuwğa tildi terbet**ti**. “Söylediğini dili söyle**di**.” (155/6)

Tuwdı da, köp tur**madı**. “Doğdu da çok durmadı -yaşa**madı**-.” (159/2)

Toqta**madı**, tur**madı**. “Bekle**medi**, dur**madı**.” (165/13)

Çokluk I. şahıs için:

Qartaydıq, kayğı oyla**dı**q, uykı sergek. “Yaşlandık, kaygılan**dı**k -kederlen**di**k-, uyanık-uyandık-...”(11/1)

Qartay**dı**q, qayrat qayttı, ulğaydı arman… “yaşlan**dı**k, gayret öldü, yaşı hayal…” (13/1)

Qay jeriñnen köñilge quwat qıl**dı**q? “Hangi yerinden gönüle kuvvet ver**di**k? (16/25)

Jürmesin dep, azğana söz şığar**dı**q. “yürümesin -ilerlemesin- diyerek, biraz söz çıkardık-konuş**tu**k-.” (22/10)

Ülgisiz jurttı üyretip, qal**dı**q keyin, “Amaçsız yurdu öğretip, sonra yerleş**ti**k” (38/5)

Bärinen de bos qal**dı**q? “Burada da boş kal**dı**k.” (89/22)

Tanıma**dı**q, “Tanıma**dı**k.” (93/19)

Jarıma**dı**q. “Gereğinden fazlasına sahip olma**dı**k.” (93/20)

Bozbalalıq - Qız qara**dı**q. “Delikanlılık- delikanlı için-Kız bak**tı**k.” (107/28-29)

Çokluk II. şahıs için:

İncelediğimiz metinde görülen geçmiş zamanını çokluk I.şahıs çekimine ilişkin örnek tespit edemdik**.**

Çokluk III. şahıs için:

Keleli keñes joğal**dı**. “Geleli birlik beraberlik çoğal**dı**.” (46/5)

Kesepatqa jolıq**tı**. “Belaya yüzleş**ti** -bulaş**tı**-.” (47/2)

Köñili äbden topıq**tı**. “Gönlü tamamen ümidini kes**ti**.” (47/7)

Noqtağa bası keril**di**. “Başına yular takıl**dı**.” (61/12)

Körgen, bilgen ökin**di**. “Gören, bilen pişman ol**du**.” (159/3)

Qızıqtı künim qal**madı**. “Güzel günüm kal**madı**.” (166/23)

1.2.1.1.1.1.2. II. Tip Görülen Geçmiş Zaman

II. tip görülen geçmiş zaman eki **-ğan, -gen; -qan, -ken** ekleri ile yapılmaktadır. Eski Türkçede geniş zaman anlamı taşıyan, bir sıfat-fiil olarak görülen **-GAn** eki, özellikle Çağatay devri eserlerde geçmiş zaman fiil çekimi için kullanılmaya başlanmıştır. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerde, Batı Türkçesi’nde olduğu gibi sadece sıfat-fiil fonksiyonu ile kullanılan ekin, bugünkü Kıpçak lehçelerinde geçmiş zaman çekimiyle yüklem olarak kullanılması da Çağatay yazı dilinden kalan bir durum olduğu düşünülmektedir (Öner,1998:148).

Bu çekim, Çağatay Türkçesi’nde fail ismi olarak, devam eden ve tamamlanmamış hareketi gösteren bir sıfat-fiil eki olarak ele alınmıştır (Eckmann, 2003:100).

Bu yapıda kullanılan **-GAn** eki, **-dı, -di, -tı, -ti** görülen geçmiş zaman ekinin

fiile kattığı zaman anlamını vermekle birlikte, söz konusu hareketin daha eski bir zaman diliminde yapılıp bittiğini ifade eden bir ektir. Ekin **-qan, -ken** şekilleri tonsuz ünsüzlerle biten fiillerde kullanılırken;**-ğan, -gen** şekli ise tonlu ünsüzlerle biten fiillerde kullanılır. Fiile eklenen **-ğan, -gen; -qan, -ken** görülen geçmiş ekinden sonra I. tip şahıs ekleri getirilir (Koç ve Doğan, 2004:255)

Geniş zaman anlamı veren sıfat-fiil eklerinden biri olan -GAn ile çekimlenen bu yapının olumsuzu **-me, -ma** olumsuzluk eki yahut **-GAn** eki ile kişi eki arasına giren "**joq"** ya da "**emes"** edatları ile yapılırken; yapının soru şekli, **me, ma; be, ba; pe, pa** soru edatlarından birinin kişi ekinden sonra getirilmesi ile kurulmaktadır (Koç ve Doğan, 2004: 256).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde II. tip görülen geçmiş zaman eklerinin kullanımına ilişkin olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Talay söz budan burın köp ayt**qan**mın. "Birçok sözü bundan önce söyle**di**m." (150/1)

Qanşılıq tilmen ayt**qan**men. "Dilimle ne kadar söyle**di**m." (167/11)

Teklik II. şahıs için:

Öz jüregim tol**ğan**sın. "Yüreğime dol**du**n." (98/14)

Teklik III. şahıs için:

Quw şalbar qulağına bol**gan** ayğaq. " Kuru şalvar kulağına şahit ol**du**." (20/13)

Mayısqan, beyne güdey tolıs**ğan**. "Nazlandı, sanki bir gül gibi serpil**di**." (24/29)

Kürkirep jat**kan** özenge. "Çağlayıp akarken, bir nehir gibi yat**tı**." (35/12)

Aqşa berip jalğas**qan**. "Akçe -para- verip, devam et**ti**." (46/13)

Bil**megen** soqır. "Kör-sağır -cahil- bil**medi**."(72/16)

Qıl**mağan** soñ. "Sonra yap**madı**." (82/1)

Jurttıñ bäri sat**gan**. "Tüm halkına iftira et**ti**." (120/17)

Kisi ayt**pagan**, bil**megen**. "İnsan söyle**medi**, bil**medi**." (134/11)

Üyrenüwge toyma**gan**. "Öğrenmeye doy**madı**."(157/6)

Tüzüw joldan gayt**pağan**. “Doğru yoldan dön**medi**.” (161/2)

Maxabbatpen jarat**qan** adamzattı. “İnsanoğlunu muhabbetle yarat**tı**.” (212/17)

Çokluk I. şahıs için:

İncelediğimiz metinde II. tip görülen geçmiş zaman çokluk I ve I. şahıs çekimine ilişkin örnek tespit edemedik.

Çokluk III. şahıs için:

Qanday qızda läzzat bar jan tat**pağan**? “Hangi kızda lezzet var -hangi kız lezzeli- insan tat**madı mı**?” (9/21)

Bu jurttı qoy**ğan jok pa** quday atıp? “ Bu yurdu koruyan **yok muydu**?

-uğursuz-.” (17/4)

Sıbırlas, sırlas köp bol**gan**. “Fısıltılar, sırdaşlar çok ol**du**.” (43/3)

Köñildiñ jawlawınan el ket**ken be**? “İşgalci halk gönülden git**ti mi**?” (153/4)

Atañnın atın joyma**gan**. “Atanın adını yok etme**di**.” (157/8)

Orınsızdı ayt**pagan**. “Yeri olmayanı -vatansızı- konuş**madı**.” (161/1)

1.2.1.1.1.1.3. III. Tip Görülen Geçmiş Zaman

-atın, -etin eki ile yapılan bir geçmiş zaman şeklidir. Bugünkü Kıpçak lehçelerinden sadece Kazak Türkçesi’nde kullanılan, görülen geçmiş zaman çekimli bir sıfat-fiil’dir (Öner, 1998:151-152).

Yeni bir yapı olarak karşımıza çıkan bu ek, tarihi olarak da -a tur-gan birleşik fiiline dayanır “kül-e tur-gan > kületin” gibi. Bu birleşik yapıda asıl fiil ünlü zarf-fiil ile birlikte süreklilik bildiren **tur-** yardımcı fiiline bağlanmış, son olarak da buna **-gan** sıfat-fiil eki eklenmiştir. Fakat bu kuruluşu bağlayan ünlü zarf-fiili ve hareketin devam ettiğini bildiren **tur-** yardımcı fiili de **-atın, -etin** ekine geniş zaman anlamı yüklemiştir. Bu ek sıfat-fiil olarak da, fiil çekim eki olarak da, geçmiş bir zaman diliminde yapılan bir hareketi, kesin ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde ifade etmek ve inandırıcı

kılmak için kullanılmaktadır; Fakat şimdiki zaman ve geniş zaman ifadesine göre oldukça kısıtlı olarak kullanılmıştır. **-atın, -etin** eki bir sıfat-fiil eki olmasından dolayı, geçmiş zaman çekimlerinde I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri kullanılmaktadır (Öner, 1998:151-152).

Sadece Kazak Türkçesi'nde kullanım alanı bulunan bu ekin şahıslarla birlikte çekimine bir örnek olarak:

Teklik	I.	şahıs:	kül-etin-min (gülerdim)
	II.	şahıs:	kül-etin-siñ
	II.	şahıs(nez.):	kül-etin-siz
	III.	şahıs:	kül-etin
Çokluk	I.	şahıs:	kül-etin-biz
	II.	şahıs:	kül-etin-siñder
	II.	şahıs(nez.):	kül-etin-sizder
	II.	şahıs:	kül-etin-siz
	III.	şahıs:	kül-etin

III. tip görülen geçmiş zaman eki **-atın, -etin** kullanış sıklığı en düşük görülen geçmiş zaman eklerinden biridir. Metnimizde de çok az yerde kullanılmıştır. Tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Bal bol**atın** bala bar. "Çocuk var -varsa- bal ol**du**." (181/4)

Jolığ**atın** qız qayda tereñ sayda? "Kız nerede sevgi nerede buluş**tu**." (195/2)

1.2.1.1.1.2. Öğrenilen (Duyulan) Geçmiş Zaman "Burıngı Ökten Şak"

"Öğrenilen geçmiş zaman", "Belirsiz zaman" ya da "Anlatılan geçmiş zaman" terimleriyle ifade edilen bu zamanda, özne yapılan eyleme bizzat katılmamış veya yapılan eylemi bizzat görmemiş; fakat eylem sonuçlanmıştır. Dolaylı bir anlatım özelliğine sahip olan bu zamanda özne eylemi bir başkasından naklen öğrenmiştir.

Duyulan geçmiş zamanın başlıca özelliği, anlatılan fiilin geçmiş bir zaman diliminde vuku bulmuş olması ve söyleyen tarafından görülmemiş olmasıdır. Yani söyleyen cereyan etmiş olayı bizzat görmemiş bir başkasından duymuştur (Gülsevin, 1997:80).

Öğrenilen geçmiş zaman, Eski Türkçede **-mış, -miş; (-mas, -mes)** yuvarlak ünlülerden sonra ise **-muş, -müş** şeklinde görülürken (Gabain,2003:81).

Karahanlı Türkçesinde duyulan geçmiş zaman **-mış, -miş** ekleri ile yapılmaktadır. Ek yuvarlak ünlülü fiiller de **-mış, -miş** şeklinde getirilmektedir (Hacıeminoğlu, 1996:186).

Çağatay Türkçesinde duyulan geçmiş zaman fiil tabanına getirilen **-mış'** ın ardından I. tip (iyelik kökenli) şahıs eklerinden birinin getirilmesi ile kurulur: bolmuş men "olmuşum" gibi (Eckmann, 2003:122).

Türkçede, öğrenilen geçmiş zaman için bir de **-ıp, -ip, -up, -üp** zarf-fiilinin kullanıldığını da görmekteyiz (Ergin, 2004: 301).

Kazak Türkçesi'nde teklik I. şahıs **-ppın** ve teklik II. şahıs **-psıñ** geniş zaman çekimli yardımcı fiilinin (turur) düşmesi ve doğrudan şahıs zamirleri ile ekleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Teklik III. şahıs **-ptı** ise yardımcı fiilin -p turur > -ptur >

-ptır > -ptı şekillerinde gelişmesi ve ekleşmesiyle meydana gelmiştir (Öner, 1998:161).

Kazak Türkçesi'nde **-p** ile yapılan öğrenilen geçmiş zaman çekimi, Türkiye Türkçesi'ndeki -mış, -miş, -muş, -müş ekinin tam karşılığı olarak kullanılmakta olup; söyleyenin fiilin yapılıp bittiğini tam olarak bilmediğini, başkasından öğrenmekle birlikte; hareketin yapıldığını sonradan fark etme, anlama ya da görme anlamını ifade etmek için de kullanılır. Kazak Türkçesi'nde **-p** ile yapılan öğrenilen geçmiş zaman çekimi yanında bazı edebî eserlerde -çokça halk masallarında- **-mış, -miş, -muş, -müş** şekillerinin de kullanıldığını görmekteyiz.

Kazak Türkçesi'nde **-p** ile yapılan öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzu **-me, -ma, -ba, -be, -pe, -pa** olumsuzluk ekleri ile yapılırken; soru şekli için me, ma, ba, be, pe, pa soru edatlarından birisi kullanılmaktadır (Koç ve Doğan, 2004:257-258). Ancak incelediğimiz metinde bu zamanın soru sekline rastlanamamıştır.

Bu kipin şahıslarla birlikte kullanımına örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik I.	şahıs:	kelippin (gelirmişim)
II.	şahıs:	kelipsiñ
II.	şahıs (nez.):	kelipsiz
III.	şahıs:	kelipti
Çokluk I.	şahıs:	kelippiz
II.	şahıs:	kelipsiñder
II.	şahıs (nez.):	kelipsizder
III.	şahıs:	kelipti

Fiil çekimlerini incelediğimiz metnimizde **-p** ile yapılan öğrenilen geçmiş zaman eklerinin kullanımına ilişkin olarak tespit ettiğimiz örneklerin tüm şahıslarda değil sadece teklik I. II. ve III. şahıslar için kullanıldığını; çokluk şahıslar için kullanılmadığını gördük. Tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Äden ümit üzi**p**pin. "Tamamen ümit kes**miş**im." (218/22)

Dep jüri**p**pin "pısıqpın". "Kurnazım, diyerek yürü**müş**üm." (218/22)

Teklik II. şahıs için:

Ömirdiñ, alla, beri**p**siñ. "Ömründen Allah'a ver**miş**sin." (169/2)

Teklik III. şahıs için:

Maqtaw öleñ ayt**ıptı** ärkimge arnap. "övgü şiirlerini herkese ithaf ederek söyle**miş**." (48/26)

Jıysa da bay bol**maptı** qanşa maldı ap. "Yığsa da zengin ol**mamış** ne kadar malı alıp." (49/6)

Salbırañqı tart**ıptı** jırtıq kiyim. "Yırtık elbisesi keyfini kaçır**mış**." (52/10)

Tartı**ptı** öner joqtıqqa. "Hüner yoksununa ulaş**mış**." (70/29)

Taqtawlılıq, qal**ıptı**, sıdamlılıq. " Teselli vermek, sabırlı olmak kal**mış**." (77/13)

Qozğa**ptı**, tınıştıq ber**mepti**. “İtele**miş**, huzur ver**memiş**.” (155/6)

Är qıyınğa ser**mepti**. “Her güçlüğe kucak aç**mamış**.” (155/8)

Añsap aldın kerne**pti**. “Geleceği düşleyerek, neşelen**miş**.”(155/10)

Birewin ala körme**pti**. “Kimsenin eksiğini gör**memiş**.” (155/12)

Tentekti tıyıp, jerle**pti**. “Yaramazı durdurup kız**mış**.” (155/16)

Düniyege ekşim kel**mepti**. “Dünyaya hiç kimse gel**memiş**.” (155/22)

Diniyege köñilin böl**mepti**. “Dünyaya gönlünü ver**memiş**.” (155/24)

0Aytqızbay artıq töle**pti**. “Söylemeden fazlasıyla öde**miş**.” (156/12)

A0jalın da beri**pti**. “Ecelini de ver**miş**.” (162/8)

So000nıñ da güli quwra**ptı**. “Sonunda gülü kurut**muş**.” (163/5)

Basıña quday beri**pti**. “Allah başına ver**miş**.” (167/12)

Sabır men talap beri**pti**. “Sabırla dua et**miş**.” (167/14)

Bir suluw qız turı**ptı** xan qolında. “Han elinde güzel bir kız var**mış**. (174/1)

Jastastan qız qula**ptı** tereñ suwğa. “Kız kayadan derin suya atla**mış**.” (174/8)

1.2.1.1.1.3. Şimdiki Zaman “Osı Şak”

Fiilin (eylemin) belirttiği kavramın, içinde bulunulan zaman diliminde başlayıp, devam etmekte olduğunu bildiren zaman ekidir (Gülensoy, 1995:183).

Batı Türkçesi dışında Eski Türkçeden bu yana şimdiki zaman anlamı **-a, -e** eki ile sağlanmaktaydı. Fakat şimdiki zaman anlamı veren bu ek, Eski Türkçede istek anlamı veren **-ġa, -ge (-gay, -gey)**’nin başındaki **ġ** ve **g**’ lerin düşmesi ile meydan gelen **-a, -e’** nin istek şekli ile karışmış ve geniş zaman fonksiyonunu yitirmiştir. Eklerin başında bulunan **ġ** ve **g**’ leri düşürmeden koruyan Türk şivelerinde **-a, -e** şimdiki zaman eki, **-ġa, -ge** istek eki ile birlikte kullanılmaya devam etmiştir. (Ergin, 2004:296).

Türkçede çoğunlukla şimdiki zaman için geniş zaman eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Geniş zaman ekinin şimdiki zaman ekinin yerine kullanılması, daha çok

belirli bir zaman ekinin bulunmadığı eski dönemlerde görülen bir durumdur. “niye ağlarsın -niçin ağlıyorsun-”, “kanda gidersin -nereye gidiyorsun- örneklerinde olduğu gibi. Batı Türkçesinde -yor şimdiki zaman ekinin teşekkül etmesinden sonra bu durum gitgide azalmıştır (Ergin, 2004:296).

Şimdiki zaman kipi için kullanılan eklerden biri de **-mA ve -mAk** isim-fiil eklerine **-DA** bulunma hal ekinin getirilmesi ile oluşturulan **-mAdA, -mAktA** şekil ve zaman kalıbıdır. Bu bir isim niteliği taşıdığı için, adları birleştiren **i-** ek-fiilini ve şahıs eklerini alarak çekimlenir. Anlam bakımından başlamış ve devam etmekte olan bir oluş ve eylemi kesin olarak anlatmak için kullanılır. “sürmekte -sürüyor, devam ediyor-” örneğinde olduğu gibi (Korkmaz,2003:621).

Kazak Türkçesinde şimdiki zaman üç şekilde yapılmaktadır.

1.2.1.1.1.3.1. I. Tip Şimdiki Zaman

Birinci tip şimdiki zaman çekimi, ünsüzle biten fiillerden sonra **-a, -e**; ünlü ile biten fiillerden sonra **-y** şimdiki zaman eklerinin ardından I. tip şahıs eklerinin getirilmesi ile sağlanır. alamın “alıyorum”, beremin “veriyorum”, bermeymin “vermiyorum” gibi. Bu kip kullanıldığı yere göre, alamın “alırım” örneğinde olduğu gibi geniş zamanı da ifade eder. Bu zaman kipinin olumsuzu, şimdiki zaman ekleri olan **-a, -e** ve **-y**’den önce **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk eklerinden uygun olanının getirilmesi ile yapılırken; yapının soru şekli **-a, -e** ve **-y**’den sonra getirilen şahıs eklerinin ardından **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin getirilmesi ile yapılır (Kültür Bakanlığı,1991:1054).

I.tip şahıslarla birlikte kullanılan kipin örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik	I.	şahıs:	baramın (gidiyorum)
	II.	şahıs:	barasıñ
	II.	şahıs (nez.):	barasız
	III.	şahıs:	baradı
Çokluk	I.	şahıs:	baramız

II. şahıs: barasıñdar

II. şahıs (nez.): barasızdar

III. şahıs: baradı

Taradığımız metnimizde I. tip şimdiki zaman eklerinin kullanıldığı örnekler içerisinde II. ve III. çokluk şahıslarda kullanımına ilişkin örnek tespit edemedik. Diğer şahıslar için tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Özderindi tüzeler dey al**may**mın. "Kendilerini düzeltsinler diyerek al**mıyor**um." (16/15)

Öz elime ayt**a**mın. "Kendi halkıma söylü**yor**um." (60/35)

"Jaqsı aqıl" dep, "qup" de**y**min. "İyi fikir diyerek, evet di**yor**um."(62/29)

Teklik II. şahıs için:

Nege munşa sireşip, qup al**may**sıñ? "Niçin bu kadar katılaşıp, doğruyu al**mıyor**sun -kabul et**miyor**sun?-." (50/20)

Tereñden qara**y**sıñ. "Derinden bakıyor**sun**." (115/18)

Şarq urıp, tınıştıq ber**mey**siñ. "sürekli huzur ver**miyor**sun." (120/3)

Teklik III. şahıs için:

Alası az közi jana**y**dı. "Akı -beyazı- az gözü nur saçı**yor**." (9/2)

Sorlı Kökbay jıla**y**dı. "Talihsiz Kökbay ağlı**yor**." (36/1)

Qalıbında tur**may**dı. "Yerinde dur**muyor**." (36/5)

Qur üyinde jat**a**dı. "Kuru -boş- evinde yatı**yor**." (40/26)

Qaydan ğana bil**e**di. "Yalnız, nereden bili**yor**." (44/13)

Sasıq pandaw kel**e**di. "Art niyetli, kibirli geli**yor**." (45/16)

Qaytsın baygus de**mey**di. "Çaresiz dönsün de**miyor**." (61/13)

Qumarlıq bir näpsi üşin bol**a**dı sol. "Bu, bir nefsin arzuları için olu**yor**." (78/2)

Tüğan jerdi qıyya al**may**. "Doğduğu yeri gökyüzü al**mıyor**." (96/38)

Eskermey özge düniyeni. "Yalancı-gelip geçici- dünyanı kale al**mıyor**."

(103/27)

Özi de bil**mey me**? “Kendisi de bilmi**yor mu**?” (155/15)

Baruwşı ayt**a ma**? “Vardığını söylü**yor mu**?” (191/4)

Çokluk I.şahıs için:

Biz soğan zar bol**a**mız dep bilmedik. “Biz ona düşman olu**yor**uz diyemedik.” (107/14-15)

Kül**e**miz qasqır jalap, dämetkenge. “Kurt yalanıp umutlandığında gülü**yor**uz.” (153/2)

1.2.1.1.1.3.2. II. Tip Şimdiki Zaman “Nak Osı Şak”

Kazak Türkçesinde ikinci tip şimdiki zaman çekimi “**otır, jatır, tur, jür**” kelimeleri ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:260).

Kazak Türkçesinde otır-, jatır-, tur-, jür- fiillerinin iki işlevi vardır. Bunlardan birincisi bu fiillerin temel fiil olarak; “Osı men turamın. (Ben bu evde oturuyorum.), Bügin köp jürdük “Bugün çok yürüdük.” gibi şekillerde kullanılmasıdır. Bu yapıda otır-, jatır-, tur-, jür- fiilleri gerçek anlamda ya da mecaz anlamlarda kullanılabilir. İkinci olarak ise otır-, jatır-, tur-, jür- fiilleri analitik yollarla kurulan birleşik yapılar içerisinde kullanılırlar. Jañbır jawıp tur. “Yağmur yağıyor.” örneğinde olduğu gibi. İşte Kazak Türkçesinde ikinci tip şimdiki zaman şekli bu kurulumla yani otır-, jatır-, tur-, jür- fiillerinin yardımcı eylem olarak kullanılmasıyla ilgilidir. Bu şekil şimdiki zaman kipi fiil kök veya gövdesine **-p, -a, -e, -y** zarf-fiil eklerinden birinin ilave edilmesinden sonra **otır, jatır, tur, jür** unsurlarının getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:260-261).

Bu zamanın olumsuzu, asıl fiile ilave edilen **-p, -a, -e, -y** zarf-fiillerinin arkasından getirilen **otır, jatır, tur, jür** yardımcı fiillerden sonra **-GAn** ekinin getirilmesi ve bu ekle I.tip şahıs ekleri arasına “**Joq”** olumsuzluk edatının yerleştirilmesi ile sağlanır. Ancak incelediğimiz eserde -p, -a, -e, -y zarf-fiil ekleri ve yardımcı fiillerle kurulan şimdiki zaman ifadeli olumsuz cümlelerde, olumsuzluğun **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** ekleri ile de sağlandığı örneklere rastladık.

Bu zamanın soru şekli ise kişi eklerinden sonra **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin getirilmesi ile yapılır. (Koç ve Doğan, 2004:264).

Bu kipte "**otır"** ile şimdiki zamanda, hareketin şu anda yapılmakta olduğu anlatılır. Jazıp otırmın "-şu anda- yazıyorum. "**Jatır"** ile yapılan şimdiki zaman, zamanın düne, bugüne ve yarına yayıldığı anlamını kazandırır. Jazıp jatırmın "-dün yazıyordum, bugün de yazıyorum, yarın da yazacağım." "**Tur"** ile yapılan şimdiki zaman, hareketin kısa aralıklarla sürekli olarak yapıldığını ya da harekete bir süreliğine ara verildiğini ifade eder. Jazıp turmın "Yazıp duruyorum." "**Jür"** ile yapılan şimdiki zamanda ise devamlılık vardır, ancak işe bir ara verilmiştir; gerçekte iş yapılmaya devam edecektir. Jazıp jürmin " Unutmadım, yazıyorum, yazmaya devam edeceğim." (Kültür Bakanlığı,1991:1055)

I. tip şahıslarla birlikte kullanılan bu kipin örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik	I.	şahıs:	körip jatırmın (görüyorum)
	II.	şahıs:	körip jatırsıñ
	II.	şahıs (nez.):	körip jatırsız
	III.	şahıs:	körip jatır
Çokluk	I.	şahıs:	körip jatırmız
	II.	şahıs:	körip jatırsıñdar
	II.	şahıs (nez.):	körip jatırsizder
	III.	şahıs:	körip jatır

Taradığımız eserde II. tip şimdiki zaman eklerinin olumsuz ve soru şekilleri ile ekin çokluk II. ve III. şahıs çekimlerine rastlayamadık. Ancak tespit ettiğimiz teklik III. şahıs şekilleri içerisinde çokluk anlamı veren kullanımları tespit ettik. Eserde yapının kullanımına ilişkin olarak tespit ettiğimiz diğer örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Söz ayt**ıp jürmin** küpildep. "Övünerek konuşu**yorum**." (60/28)

Boqta**p jürmin** baqıldap. "İzleyip, küfredi**yorum**."(61/30)

Qapısın andı**p turdım** dep, "Hatasını anlı**yorum**, diyerek " (138/19)

Öle almay şıda**p otırmın**. "Ölemez sabredi**yorum**." (167/30)

De**p jürippin** «pısıqpın». “Kurnazım, di**yorum**.” (218/32)

Teklik II. şahıs için:

As berer awıl izde**p jürsiñ** bosqa. “Boş boşuna -aş -yemek- verecek köy bulmaya çalışı**yorsun**.” (151/14)

Sonımen dos bo**p jürsiñ**, yapırım-ay! “Sonunda dost olu**yorsun**, eyvah!” (174/26)

Balaşa mäz bo**p jürsiñ** tamaşağa. “Oyuna çoçuk gibi sevini**yorsun**.” (207/14)

Teklik III. şahıs için:

Baylar da mal qızığın bil**e almay jür.** “Mal zenginlerin dikkatini bile çeke**miyor**.” (18/13)

Sawdager tınıştıq sawda qıl**a almay jür**. “tüccar huzur içinde ticaret **yapamıyor**.” (18/18)

Arsız jurttan köñili tın**a almay jür**. “Namussuz vatandan gönlünü al**amıyor**.” (18/20)

Izamenen ırjaıyıp, kül**e almay jür**. “Yerli yersiz sırıtıp gül**emiyor**.”(18/16)

Oralıp eşbir şaruwa oñal**may jür**. “Geri dönerek hiçbir şey düzel**miyor**.” (19/10)

Jası kisi ülkennen uyal**may jür**. “Bozuk insan büyüklenmekten utan**mıyor**. ” (19/11)

İynternatta oqı**p jür**. “Yatılı okulda oku**yor**.” (29/1)

Küşik iyttey üri**p jür**. “Küçük it gibi havlı**yor**.” (41/29)

Nadannıñ köñilin bası**p tur**. “Cahilin gönlünü gizli**yor**.” (110/13)

Keybirewi dürs**ip jür**. “Bazıları kibirleni**yor**.” (123/7)

Senen küşti kisiler ne bo**p jatır**. “Senden güçlü kişiler ne yapı**yor**.” (149/15)

Meniñ terim tarılıp kel**e jatır**. “Benim çabam -gücüm- azalı**yor**. (149/23)

Köp jıldar köp kündi aydap kel**e jatır**. “Çok yıllar, çok günleri sürükleyerek geli**yor**.” (186/3)

Sum düniye tona**p jatır**, isiñ bar ma? “Zalim dünya donu**yor** işin var mı?” (198/1)

1.2.1.1.1.3.3. III. Tip Şimdiki Zaman

Kazak Türkçesinde kullanılan şimdiki zaman ifadesi taşıyan eklerden biri de **-wda, -wde** ekidir. Bu ek, Türkiye Türkçesindeki **-mada, -mede; -makta, -mekte** ekinin hem yapı hem de anlam bakımından karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ek, **-w** mastar eki ile bulunma hâl ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. Bu yapıda, şimdiki zamanı ifadesi fiilin ardından getirilen **-wda, -wde**’nin hemen sonrasında I.tip kişi eklerinin ilave edilmesi ile sağlanır.

-wda, -wde ile kurulan şimdiki zamanın olumsuzu, ek ile I.tip şahıs eki arasına “**emes”** olumsuzluk edatının getirilmesi ile yapılırken; kipin soru şekli tamamlanmış yapının sonuna **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** soru eklerinden birinin getirilmesi ile kurulur (Koç ve Doğan, 2004:266-267).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde III. tip şimdiki zaman eklerinin kullanımına ilişkin örneklere rastlayamadık.

Bu kipin olumlu çekimine örnek olarak:

Teklik	I.	şahıs:	berüwdemin (vermekteyim)
	II.	şahıs:	berüwdesiñ
	II.	şahıs (nez.):	berüwdesiz
	III.	şahıs:	berüwde
Çokluk	I.	şahıs:	berüwdebiz
	II.	şahıs:	berüwdesiñder
	II.	şahıs (nez.):	berüwdesizder

III. şahıs: berüwde

Bu kipin olumsuz çekimine örnek olarak (Koç ve Doğan, 2004: 266):

Teklik I. şahıs: baruwda emespin (gitmiyorum)

II. şahıs: baruwda emessiñ

II. şahıs (nez.): baruwda emessiz

III. şahıs: baruwda emes

Çokluk I. şahıs: baruwda emespiz

II. şahıs: baruwda emessiñder

II. şahıs (nez.): baruwda emessizder

III. şahıs: baruwda emes

Bu kipin soru çekimine örnek olarak (Koç ve Doğan, 2004: 267):

Teklik I. şahıs: qarawdamın ba? (bakmakta mıyım?)

II. şahıs: qarawdasıñ ba?

II. şahıs (nez.): qarawdasız ba?

III. şahıs: qarawda ma?

Çokluk I. şahıs: qarawdamız ba?

II. şahıs: qarawdasıñdar ma?

II. şahıs (nez.): qarawdasızdar ma?

III. şahıs: qarawda ma?

1.2.1.1.1.4. Gelecek Zaman "Keler Şak"

Gelecek zaman kipi, henüz gerçekleşmemiş; eylemin gösterdiği iş, oluş ve hareketin gelecekteki bir zaman diliminde kesinlikle gerçekleşeceğini ifade eden bir kiptir. Bu kipin yapılmasında eylem niyet ya da tasarlama halinde olsa bile, eylemin

sonuçlanacağına dair bir kesinlik bulunmaktadır (Korkmaz, 2003:623).

Eski Türkçe döneminde gelecek zaman ifadesi için en çok kullanılan ek, **-ġay,**

-gäy olmakla birlikte kitabelerde **-taçı, -teçi ;-daçı, -däçi** ekine de bolca rastlanmaktadır (Gabain, 2003:81-82). Bu ek **-ġay, -gäy** şekli ile Çağatay Türkçesinde de varlığını devam ettirmiştir (Eckmann, 2003:117-118).

Kazak Türkçesinde gelecek zaman ifadesi dört farklı şekilde sağlanmaktadır. Bu şekiller sırasıyla öyledir.

1.2.1.1.1.4.1. I. Tip "-a, -e, -y" ile Kurulan Gelecek Zaman

Eski Türkçede **-ġay, -gäy** olarak görülen ekin, sonraki dönemlerde **-ġa, -gä** şeklini alması ve nihayet Batı Türkçesinde baştaki **-ġ, -g**'nin düşmesi sonucu meydana gelmiş bir ektir (Ergin, 2004:303)

Bu ekin zaman zaman şimdiki zamanı ifade etmek için de kullanıldığını görmekteyiz. Ekin gerçek zaman fonksiyonunu kavrayabilmek için, kullanıldığı cümlenin anlamının net olarak tespit edilmesi gerekmektedir.

-a, -e, -y ile kurulan gelecek zaman yapısı Kazak Türkçesinde gelecek zaman için, en çok kullanılan şekildir. Ek, ünsüz ile sonlanan fiil köklerine **-a, -e**; ünlü ile sonlanan fiil köklerine de **-y** olarak getirilir. Ek, sonuna getirildiği fiillere bugün Türkiye Türkçesinde kullandığımız **-acak, -ecek** ekinin kattığı anlamı katar. Bu kip ile kurulan gelecek zaman yapısında -a, -e, -y eklerinden sonra I. tip şahıs ekleri getirilir. Bu kipin olumsuzu, fiil kök ve gövdelerinden sonra **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk eklerinden birinin getirilmesi ile yapılırken; yapının soru çekimi, kişi eklerinden sonra **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından uygun olan birinin getirilmesi suretiyle yapılır. Yalnız bu zamanın III. şahıs çekimlerinde, kişi görevi üstlenmiş olan **-dı, -di, -tı, -ti** ekleri düşmekte ve soru eki zaman ekinin hemen sonrasında eklendiği görülmektedir, "bara ma, kele me" gibi (Koç ve Doğan, 2004:267-268). Bununla birlikte, incelediğimiz eserde ekin düşmeden kullanıldığı örneklere de rastlanılmıştır.

Bu yapı kurulurken I. tip şahıs eklerini almasına rağmen incelediğimiz eserde II.

tip şahıs ekleri ile de kullanılmış çekim örneklerine rastlanmıştır.

Bu kipin I.tip şahıslarla birlikte kullanımına ilişkin örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik I.şahıs: aytamın (konuşacağım)

II.şahıs: aytasıñ

II.şahıs (nez.): aytasız

III.şahıs: aytadı

Çokluk I.şahıs: aytamız

II.şahıs: aytasıñdar

II.şahıs (nez.): aytasızdar

III.şahıs: aytadı

Taradığımız eserde gelecek zamanın bu tip kullanımına ilişkin olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Bay aladı kezinde köp ber**e**m dep… "Zengin alır zamanı gelince çok ver**eceğ**im, diyerek…" (13/5)

Özderindi tüzeler dey almay**mın**. "Kendilerini düzeltecekler diyerek al**mayacağ**ım. (16/5)

Qur kül**e**min jamındap. "Tebessüm ederek, öylesine gül**eceğ**im." (60/14)

Köñilge şek, şüwbäli ay ay**may**mın. "Gönüle şüpheli düşünce al**mayacağ**ım." (153/17)

Teklik II. şahıs için:

Öz başındı sal**a**sıñ. "Sendi başını koy**acak**sın." (6/10)

Elge de külki bol**a**sıñ. "Halka da güler yüzlü ol**acak**sın." (6/20)

Sonda talıq bol**a**sıñ elden bölek. "O zaman tamamen milletten bağımsız ol**acak**sın." (77/6)

Istıq tartıp bar**a**sıñ. "Değerli olanı ölçüp, kendine çek**ecek**sin." (84/3)

Telmirip tur**may**sıñ. "Bakıp dur**mayacak**sın" (115/18)

Eş raxım qıl**may**sıñ. “Zerre kadar rahmet kılmay**acak**sın-acımay**acak**sın-.” (115/24)

Şarq urıp, tınıştıq ber**mey**siñ. “Ateş açıp, barış yap**mayacak**sın.” (120/39)

Bata oqı**y**sıñ, je**y**siñ baş. “Fatiha okuy**acak**sın, baş yiy**ecek**sin.” (123/16)

Qaptin awzın küzetseñ kün kör**mey**siñ. “Milletin ağzını gözlersen, gün görm**eyecek**sin -görmezsin-.” (208/11)

Teklik III. şahıs için:

Eki alma kewdesinde kıs**amay**dı. “İki elma gövdesinde yat**mayacak**.” (9/14)

Sawdasız berseñ al**may**dı. “Sevgisiz versen al**mayacak**.” (27/20)

Awılda turıp küledi. “Köyde kalıp gü**lecek -**mutlu ol**acak-**.” (35/21)

Birew maldı urla**y**dı. “Bir şeyi -malı- çal**acak**.” (36/6)

Dosın kelip dosına jamanda**y**dı. “Dostun varıp, dostuna kötüley**ecek**.” (37/1)

Keseldi bolıp bit**e**di. “Hasta olup bit**ecek**. “(43/28)

Qaqşa – saqsa bir payda tüs**e me** dep... “Vursa kırsa bir fayda ver**ecek mi**, diyerek…” (49/27)

Öleñsiz solar qızıq bol**a ma** gül? “Güzel gül şiirsiz sol**acak mı**?(50/8)

Bol**a ma** däwlet, näsip bul? “Nasip, kısmet, para bul**acak mı**?” (69/20)

Jaqsılıq uzaq tur**may**dı. “İyilik uzak dur**mayacak**.” (131/1)

Tağdığa täbdil bol**a ma**? “İçinden arzusu gid**ecek mi**?” (156/17)

Ölgense esten qal**may**dı. “Ölene kadar aklı almay**acak**-anla**mayacak**-. (170/19)

Baruwşı ayt**a ma**? “Vardığında-ulaştığında- söyley**ecek mi**?” (191/4)

Bas qoy**may ma** bastawga? “Suyun kaynağına baş koymay**acak mı**? (194/10)

Çokluk I. şahıs için:

Saqta de**y**miz, gayt**e**miz. “Koru diy**eceğ**iz, dönmey**eceğ**iz.” (162/9)

Çokluk II. şahıs için:

Taradığımız eserde I. tip gelecek zamanın çokluk II. şahıs çekimine rastlayamadık.

Çokluk III. şahıs için:

Bäri de şaruwğa kel**e**di olaq. “Beceriksizlerin hepsi de çiftliğe gel**ecek**-ler-.” (20/36)

Qarjañ, suwıq kel**e**di key sasıq miy. “Kimisi soğuk, hantal, kokuşmuş, beyinsiz ol**acak**.” (24/24)

Turlawsızdıñ qolından ne gel**e**di. “Yeri -yurdu- olmayanın elinden ne gel**ecek**.” (139/9)

1.2.1.1.1.4.2. II. Tip “ -ar, -er, -r” ile Kurulan Gelecek Zaman

Bu kip anlam itibari ile gelecekte yapılmasına karşın eylemin kesin olarak sonuçlanacağına ilişkin olarak bir kesinlik taşımamaktadır. Ek, tahmin ve şüphe fonksiyonları taşımaktadır (Öner, 1998:168).

-ar, -er, -r eki belirsiz gelecek zaman anlamı taşımasına rağmen, aslında şekil ve yapı bakımından Türk dilinde kullanılan tarihi geniş zaman ekinden başkası değildir. Bugünkü Kazak Türkçesinde bu ekin geniş zaman anlamına sınırlı birkaç örnek dışında pek fazlaca rastlanmamaktadır.

-ar, -er, -r ekinin olumsuzu, I.tip kişi eklerinden sonra **-mas, -mes; -bas, -bes; -pas ve -pes** olumsuzluk ekleri ile sağlanırken; soru şekli, **ma, me; ba, be; pa, pe** soru eklerinin I. tip şahıs eklerinden sonra getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:269-270).

Bu kipin I.tip şahıslarla birlikte kullanımına örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik	I. şahıs:	qoyarmın “koyacağım-koyarım-(herhalde)”
	II. şahıs:	qoyarsıñ
	II. şahıs (nez.):	qoyarsız
	III. şahıs:	qoyar

Çokluk I. şahıs: qoyarmız

II. şahıs: qoyarsıñdar

II. şahıs (nez.): qoyarsızdar

III. şahıs: qoyar

Fiil çekimlerini taradığımız eserde **-ar, -er, -r** ekleri yapılan gelecek zamanın kullanımına ilişkin olarak tespit ettiğimiz örneklerin çoğunluğu Teklik III. şahıs ile çekimlenmiş olmakla birlikte Teklik I. ve II. şahıslarla çekimlenmiş örnekler de bulunmaktadır. Ancak çokluk çekimlerine rastlanmamıştır. Taradığımız metinde -ar, -er, -r ile kurulan gelecek zaman çekimi ile ilgili tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

İyisk**er me** edim. "Çıplak kalay**acak mı**ydım?" (83/16)

Şıd**ar**mın ba, yap**ır**may, "Sabred**ecek** miyim, ne yap**ar**ım -yapacağım-?" (97/13)

Armanım bar de**r me** edim? "Hayalim var diy**ecek mi**ydim?" (160/16)

Teklik II. şahıs için:

Jasıq, jaman bol**mas**sıñ. "Çekingen, kötü-huylu- ol**mayacak**sın." (66/5)

Tanı**mas**sıñ, kör**mes**siñ. "Tanımay**acak**sın, gör**meyecek**sin." (74/5)

Özgege, köñilim toy**ar**sın. "Gönlüm başkalarına-yabancılara- doy**acak**sın-doyarsın-." (98/1)

Özgege, köñilim toy**ar**sın. "Gönlüm başkalarına-yabancılara- doy**acak**sın-doyarsın-." (98/1)

Teklik III. şahıs için:

Bil**er me** eken bekzatım? "Beyzadem bil**ecek mi**ymiş?" (5/14)

İyman, däwlet bet**er me**? "İman, rızık bit**ecek mi**?"(5/30)

Quday qabıl et**er me**? "Allah kabul ed**ecek mi**?" (6/2)

Awzın açsa, körin**er** kirsiz tisi. "Ağzını açsa temiz dişleri görün**ecek**." (9/7)

Körse qız**ar**, künde asıq-dıyvanalıq. "Her gün -yüzünü- asık, divane görse kız**acak**-kızar-." (21/12)

Süyikti er bilgen sırın sırtqa jay**mas**. “Değerli insan bildiği sırrı başkasına yay**mayacak**-yaymaz-.” (23/27)

Köp jürmes jeñsikqoylıq, ali-toz**ar**. “Çok sürmez arzu, istek, güç kuvvet azal**acak** -azalır-.” (24/7)

Oyın tarqar kezinde urıs sal**ar**. “Fikirler farklılaştığı vakit Rus saldır**acak** -saldırır-.” (25/28)

Artıñnan bir awız söz aytıp kül**mes**. “Arkasından bir söz söyleyip-arkasından konuşup- gülmey**ecek** -gülmez-.” (23/28)

Bazarğa, qarap tursam, ärkim bar**ar**. “Pazara bakıp dursam, herkes gid**ecek** -gider-.” (28/1)

Ärkimge birdey närse ber**mez** bazar. “ Pazarda herkese aynı şeyi sat**mayacak** -satmaz-.” (28/4)

Bay da kel**er** awılga. “Zengin de köye gel**ecek** -gelir.” (34/22)

At-şapannan kem kör**mes**. “Ad-nâm- kaftanla kötülük gör**meyecek**-görmez.-” (41/8)

Şeşen kel**er** sarstıldap. “Sözün ustası sakınmadan söyleyip gel**ecek** -gelir-” (45/7)

Küsimsingen jep ket**er** bilimsiz köp. “Çok kibirli, cahil yiyip gid**ecek**.” (49/19)

Qadiriñ jaqsı sözdiñ bil**er** janğa. “ İnsanın değeri iyi sözden belli ol**acak** -olur-.” (50/27)

Qayta kir**er** esikti. “Kapıdan tekrar gir**ecek**. -kapıyı tekrar aç**acak**-.” (59/25)

Al**ar** öz süygenin qalap. “Kendi sevdiğini isteyip, al**acak**.” (64/28)

Ondan umit kim qıl**ar**. “Ondan kim ümit bekley**ecek**-bekler-umar-.” (66/15)

Sözge juwıq kel**er me**? “Söze yakın gel**ecek mi**?” (67/10)

Tüzüw sözge sen**er me**? “Doğru söze inan**acak mı**?-inanır mı?-” (67/11)

Sığıp ket**er**, ya qalğır. “Ya çıkıp gidecek ya da ayrıl**acak**.” (67/23)

Qalğıp ket**er** artınan. “Arkasından kalkıp gid**ecek**-gider-.” (68/32)

Kim bil**er** ertendi. “Geleceği kim bil**ecek**-bilir-.” (80/21)

Oyl**ar ma** eken bir meni sol? “O, bir ben mi düşün**ecek**miş?-düşünürmüş?-” (80/34)

Köñilim senen ayrıl**mas**. “Gönlüm senden ayrıl**mayacak**.” (83/12)

İyt qor adam bolar ma? “İt zavallı -bir- adam olacak mı? -olur mu?-” (85/15)

Dos qubılıp, äwre ert**er**. “Dost değiştirip, zahmet çek**ecek**.”(88/18)

Jürektiñ otın söndir**mes**. “Yürekten ateşini söndür**meyecek**-söndürmez-.” (99/6)

Alla ämirin özgert**pes**. “Allah emrini değiştir**meyecek** -değiştirmez-.” (103/22)

Qayta oylanıp qara**mas**. “Tekrar düşünüp, bak**mayacak**-bakmaz-.” (112/8)

Sen**er me** edi söziñe. “Sözüne inan**acak mı**ydı?”(112/20)

Säwlesiz üy bol**mas**. “Işıksız ev olmay**acak**-olmaz-.” (115/26)

Qañır kör**er**, kem kör**er**. “Her şeyi görecek, kötü görecek.” (118/30)

Qadiri bol**mas**, älbette. “Değeri olmay**acak**-olmaz- elbette.” (122/22)

Janas**ar ma** osıdan? “Can bundan geç**ecek mi**?” (125/15)

Sıqıldı körin**er**. “Benzer görün**ecek.**” (129/13)

Aspannıñ yüzü köğer**mez**. “Göğün yüzü göğer**meyecek** -göğermez-.” (131/12)

Uyqığa ket**er** baldırap. “Rehavet çöküp, uyumaya gid**ecek**.” (133/2)

Jalınsañ qaytıp kel**er me**? “Yalvarsan dönüp gel**ecek mi**?” (138/4)

Eki elerme bitimge jän kel**er me**? “İki eleme bittiğinde doğru ortaya çık**acak mı**?” (149/11)

Eñbek qılmay tapqan mal däwlet bolmas. “Emek harcamadan kazanılan mal ile zengin olun**amayacak** -olunmaz-.” (151/31)

Düniyege dos aqiretke birdey bol**mas**. “Dünyadaki dost ahiretteki ile bir ola**mayacak**-olmaz-.” (154/13)

Uzaq ömir ne ber**er**. “Uzun ömür ne ver**ecek** -verir-.” (158/13)

Qutılmas qul jol tap**pas**. “Kurtulamayacak kul yol bula**mayacak** -bulamaz-.” (168/1)

Qılığın, qalqam ket**er me**? “Huyun, sevgim gid**ecek mi**?” (168/24)

Ah ursam bol**mas** aldanış. “Ah etsem, hoşnut ol**mayacak**.” (169/11)

Bal bol**ar ma** Raxımşal? “Raxımşal bal ol**acak mı**?” (181/6)

Könilge türli oy sal**ar**. “Gönüle türlü düşünceler sal**acak**.” (194/3)

Söz kökeyge qon**ar ma**? “Söz akla kon**acak mı**?” (204/26)

Tappadım dep töñil**mes**. “Bulamadım deyip, dönül**meyecek** -dönülmez-” (210/9)

Ähli kitap bul sözdi beker de**mes**. “Kitap ehli bu söze boş de**meyecek** -demez-.” (212/14)

Sol qızıqsız ömire jürek qal**mas**. “Bu bahtsız gönüle yürek kal**mayacak**-kalmaz-.” (215/2)

1.2.1.1.1.4.3. III. Tip “ -maq, -mek; -maqşı, -mekşi; -paqşı, -pekşi” ile Kurulan Gelecek Zaman

Kazak Türkçesinde “**maksattı (arnavlı) keler şak**” yani “maksatlı (tahsisli) gelecek zaman” olarak adlandırılan bu kip, isim-fiillerin yardımcı fiile bildirmesi şeklinde görülmektedir. “almakçı bolamın / bolırmın” gibi. Buradaki **-çı** isimden isim yapma eki kipe gelecek zamana dair bir niyet içinde olma anlamı yüklemektedir. Ancak Kazak Türkçesi gramerinde bir zaman eki olarak ele alınan **-maqşı, -mekşi** eki, aslında Eski Türkçeden beri kullandığımız **-mak, -mek** isim-fiil ekinden başkası değildir. Kel-mek-pin “gelmek istiyorum” gibi (Öner,1998:170).

Niyet ifadeli gelecek zaman olarak adlandırılan bu kipte ek oluşturulurken; ı, r, v, y ünsüzleri ile sonlanan fiil köklerinden sonra **-mak(şı), -mek(şi)**; -m, n, ñ, z ünsüzleri ile sonlanan fiil köklerinden sonra **-baq(şı), -bek(şi)**; k, p, t, s, ve ş ünsüzleri ile sonlanan fiil köklerinden sonra ise **paq(şı), -pek(şi)** getirilir ve ek I. tip şahıs ekleri ile çekimlenir (Kültür Bakanlığı,1991:1056).

Bu zamanın olumsuzu **-mak(şı), -mek(şi); baq(şı), -bek(şi); paq(şı), -pek(şi)** eklerinden sonra getirilecek olan “**emes”** olumsuzluk edatı ile yapılırken; kipin soru şekli, kişi eklerinden sonra getirilen **ma, me; ba, be; pa, pe** soru edatları ile kurulur.

Bu kipin I.tip şahıslarla birlikte kullanımına örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik I. şahıs: kezbekşimin “ gezmek niyetindeyim”

II. şahıs: kezbekşisiñ

II. şahıs (nez.): kezbekşisiz

III. şahıs: kezbekşi

Çokluk I. şahıs: kezbekşimiz

II. şahıs: kezbekşisiñder

II. şahıs (nez.): kezbekşisizder

III. şahıs: kezbekşi

Kipin olumsuz çekimi şu şekildedir:

Teklik I. şahıs: almaq emespin“ almayacağım”

II. şahıs: almaq emessiñ

II. şahıs (nez.): almaq emessiz

III. şahıs: almaq emes

Çokluk I. şahıs: almaq emespiz

II. şahıs: almaq emessiñder

II. şahıs (nez.): almaq emessizder

III. şahıs: almaq emes

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde bu ekin **-mak, -mek**’li şekilleri kullanılmış olup, diğer şekillerine rastlanmamıştır. Ayrıca tespit ettiğimiz örneklerin büyük bölümü teklik ve çokluk III. şahıslarda çekimlenmiştir. Metnimizde konu ile ilgili olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Adamzat tirilikti däwlet bil**mek**. “İnsanoğlu hayatı nimet bil**ecek** -bilmek niyetinde-.” (11/17)

Aqıl tap**paq**, mal tap**paq**, adal jür**mek**. “Akıllı ol**acak** -olmak niyetinde-, zengin ol**acak**-olmak niyetinde-, güvenli yürüy**ecek**-yürümek niyetinde-.” (11/22)

Bu sözden ertegini tez üyren**bek**. “Bu sözden sonrasını çabuk öğren**ecek**-

öğrenmek niyetinde-.” (20/16)

Olarğa jön-aramnıñ sözin uq**paq**. “Onlara helal, haram sözü anlat**acak** -anlatmak niyetinde-.” (20/16)

Erinşek, beker mal şaş**paq**. “Tembel malı boş yere saç**acak** -saçmak niyetinde-.” (31/10)

Atanbaq -maqsut, maqtanbaq. “Ün sal**acak**, övün**ecek**.” (71/11)

Oylanıp al**maq**-sabır sol. “Sabır bu düşünüp, al**acak**-almak niyetine-.” (111/28)

Bayı- bas**pak**. “Zengini geç**ecek**-geçmek niyetinde-.” (129/24)

Sawdağa sal**maq** öziñe ar. “Kendi şerefi için ticarete gir**ecek** -girmek niyetinde-.” (134/22)

Xolıqpen köris**pek**. “Güzellikle görüş**ecek** -görüşmek niyetinde-.” (148/24)

Jane oğan qayt**paq**sıñ, anı oylamay. “Onu düşünme, tekrar ona dön**ecek**sin.” (153/23)

Ötken ömir-quw soq**paq**. “Geçen ömür kurnazca çal**acak**.” (205/9)

Zamanğa jaman küyle**mek**. “Zamana karşı kötü kızış**acak** -kızışmak niyetinde- ” (211/11)

1.2.1.1.1.4.4. IV. Tip “ -ğalı, -geli; -qalı, -keli + (tur, jür, otır, jatır)” ile Kurulan Gelecek Zaman

Bu çekim lehçeler içerisinde sadece Kazak Türkçesi’nde vardır. “**Negaybıl Osı Şak** veya **Senimdi Keler Şak”** şeklinde adlandırılır ve gelecekte olacak bir hareket için şimdiden hazırlık yapıldığını, bu hareketin kısa bir zaman sonra gerçekleşeceğini ifade eder (Öner,1998:171).

Kazak Türkçesinde yakın gelecek zaman anlamı taşıyan bu kip, fiil köküne getirilecek olan **-ğalı , -geli; -qalı, -keli** gelecek zaman eklerinden sonra yardımcı fiiller **tur, jür, otır** ve **jatır**’ın getirilmesin ve ardından da I. tip şahıs eklerinin eklenmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:272).

Bu kipin olumsuzu, fiil köklerine getirilen zaman ekinin ardından yardımcı fiile **-GAn** ekinin eklenmesi ve ondan sonra da I.tip şahıs eklerinden birini alan olumsuzluk edatı "**joq"**un getirilmesi ile yapılır (Öner,1998:171).

Yalnız burada "**jatır**" yardımcı fiilinin tıpkı şimdiki zaman çekiminde olduğu gibi özel bir durumu vardır. Buna göre "jatır"ın sonundaki -ır hecesi düşer ve **-qan** eki fiile doğrudan doğruya bağlanır (Koç ve Doğan, 2004:272).

Bu yapının soru şekli ise zaman eki, yardımcı fiil ve I. tip şahıs ekleri ile çekimlenen yapının sonuna **ma, me; ba, be; pa, pe soru** edatlarından uygun olan birinin getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004: 273).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde -ğalı , -geli; -qalı, -keli gelecek zaman eklerinin ardından getirilen yardımcı eylemlerle kurulan gelecek zaman kipine ilişkin kullanıma rastlayamadık, bu kipi somutlaştırmak için yaptığımız çekimler şöyledir:

Bu kipin olumlu çekimi şu şekildedir:

Teklik I.	şahıs:	oylağalı jatırmın " -yakında-düşüneceğim"
II.	şahıs:	oylağalı jatırsıñ
II.	şahıs (nez.):	oylağalı jatırsız
III.	şahıs:	oylağalı jatır
Çokluk I.	şahıs:	oylağalı jatırbız
II.	şahıs:	oylağalı jatırmınsıñdar
II.	şahıs (nez.):	oylağalı jatırsızdar
III.	şahıs:	oylağalı jatır

Kipin olumsuz çekimi şu şekildedir:

Teklik I.	şahıs:	atısqalı turğan joqpın " savaşmayacağım"
II.	şahıs:	atısqalı turğan joqsıñ
II.	şahıs (nez.):	atısqalı turğan joqsız
III.	şahıs:	atısqalı turğan joq

Çokluk I. şahıs: atısqalı turğan joqpız

II. şahıs: atısqalı turğan joqsıñdar

II. şahıs (nez.): atısqalı turğan joqsızdar

III. şahıs: atısqalı turğan joq

Kipin soru çekimi şu şekildedir:

Teklik I. şahıs: tutqalı jürmin be? " tutacak mıyım?"

II. şahıs: tutqalı jürsiñ be?

II. şahıs (nez.): tutqalı jürsiz be?

III. şahıs: tutqalı jür me?

Çokluk I. şahıs: tutqalı jürmiz be?

II. şahıs: tutqalı jürsiñder me?

II. şahıs (nez.): tutqalı jürsizder me?

III. şahıs: tutqalı jür me?

1.2.1.1.1.5. Geniş Zaman "Awıspalı Osı Şak"

Geniş zaman, bütün zamanları içine alan, fiilin her zaman ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade eden zamandır. Bu zamanın asıl fonksiyonu her zamanı ifade etmek olduğundan, çeşitlilik arz eden geniş zaman ekleri hem geçmiş zamanda başlayıp devam eden fiilleri hem gelecek zamanda olacak ve yapılacak eylemleri hem de her zaman olabilen hareketleri ifade etmek için kullanılır.

Bugün Türkçede üç farklı geniş zaman eki kullanılmaktadır: **-r , -ar, -er**. Bunlardan **-r** genel olarak kullanılan geniş zaman eki olup, birden çok heceli fiil kök ve gövdelerine, ünlü ile biten bütün fiil kök ve gövdelerine ve tek heceli fiil kök ve gövdelerinin de tamamına getirilir. **-ar**, **-er** ise tek heceli fiil kök ve gövdelerine getirilir (Ergin, 2004:287).

Eski Türkçede geniş zaman anlamı vermek için ünsüzle biten fiil tabanlarına

-ur, -ür, nadir olarak da **-ır, -ir** getirilirken; ünlü ile biten fiil tabanlarına **-yur, -yür**, nadiren de **-r** getirildiği görülmektedir (Gabain, 2003:80).

-ur, -ür; -ar, -er ve **-r** ekleri Eski Türkçede kesin bir zaman ifade etmeksizin, belirsizlik, şimdiki zaman ve gelecek zaman arasında kullanılan bir ektir. Eski Türkçeyi takip eden tarihi lehçelerden Harezm Türkçesinde de **-ur, -ür**; ve **-r** ekleri, şimdiki zaman ifadesi taşımayan eylemler ve gelecek zaman fonksiyonları ile kullanılmıştır (Öner,1998:181).

Bu eklerden **-r** ve **-ar, -er**'e, belirsizlik, ihtimal ve tahmin ifadesi ile Kıpçak lehçelerinde rastlanırken; -**ur, -ür**' ün kullanımının terk edildiği görülür (Öner,1998:184).

Kazak Türkçesinde geniş zaman kipi aynen gelecek zamanda olduğu gibi çekimlenir. Buna göre: ünsüzle biten fiil köklerine **-a, -e**; ünlü ile biten fiil köklerine ise **-y** ekinin ilave edilmesinden sonra I. tip kişi eklerinin eklenmesi suretiyle bu yapı kurulur. Bu yapıda teklik I. kişi eki **-mın, -min** geniş zaman ekleri olan **-a, -e**' den sonra bazen ses kaybına uğramakta ve **-m** olarak kalabilmektedir. Bu ses olayına aslında konuşma dilinde rastlanmakla birlikte yazı dilinde de özellikle de şiirde ölçüyü tutturabilmek maksadı ile bolca kullanılmaktadır. Beremin>berem "veririm, vereceğim" örneğinde olduğu gibi. Kipin olumsuzu, fiil kök ve gövdelerinden sonra **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk eklerinden birinin getirilmesi ile yapılırken; yapının soru çekimi, kişi eklerinden sonra **ma, me, ba, be, pa, pe** soru eklerinden uygun olan birinin eklenmesi suretiyle yapılır. Bu kipte de gelecek zaman çekiminde olduğu gibi, III. şahıs çekimlerinde, kişi görevi üstlenmiş olan **-dı, -di, -tı, -ti** ekleri düşmekte ve soru eki zaman ekinin hemen sonrasında eklendiği görülmektedir (Koç ve Doğan, 2004:274).

Şimdiki zaman ve gelecek zaman anlamları veren **-a, -e** eklerini karıştırmamak için metinlerdeki sözcükler ve cümleler arasıdaki zaman bağlantıları tam olarak tespit edilmelidir.

Bu kipin I.tip şahıslarla birlikte kullanımına örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik I.	şahıs:	üyretemin "öğretirim"
II.	şahıs:	üyretesiñ
II.	şahıs (nez.):	üyretesiz

III.	şahıs:	üyretedi
Çokluk I.	şahıs:	üyretemiz
II.	şahıs:	üyretesiñder
II.	şahıs (nez.):	üyretesizder
III.	şahıs:	üyretedi

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde geniş zaman çekimine ilişkin tespit ettiğimiz örneklerin büyük bölümün tekil şahısları için kullanılmıştır. En çok da teklik III. şahıs çekimine rastladık. Bu zamanın kullanımına ilişkin tespit ettiğimiz örnekler şöyledir.

Teklik I. şahıs için:

Qaygır**a**mın, jat**a**mın. "Kederlen**ir**im, yat**ar**ım." (126/7)

Alladan tile**y**min. "Allah'tan dil**er**im." (143/6)

Zar qılıp tile**y**min. "Muhtaç olup dil**er**im." (148/5)

Men sälem yaz**a**mın. "Ben selam yaz**ar**ım." (191/1)

Teklik II. şahıs için:

Äwel sonan esit**e**siñ. "Öncesini sonrasını duy**ar**sın." (44/17)

Bek qattı sına**y**sıñ "Çok fazla den**er**sin" (115/20)

Ne izde**y**siñ, köñilim, ne izde**y**siñ. "Ne ist**er**sin gönlüm, ne ist**er**sin?" (120/1)

Düniyede neni süy**e**siñ? "Dünyada neyi sev**er**sin?" (204/32)

Qäptiñ awzın küzetseñ kün kör**mey**siñ. "Halkın ağzını gözlersen, güngörmezsin." (208/11)

Teklik III. şahıs için:

Munım aqıl bol**may ma**? "Akıl, sıkıntım ol**maz mı**?" (6/26)

Sonda da köñil tol**may ma**? O zaman gönül dol**maz mı**?" (6/28)

Özi almaydı, qıranğa aldır**may**dı. "Kendisi al**maz**, kartala aldır**maz**." (7/15)

O da bülk-bülk et**pey me** sıypağanda? "O da okşandığında kıpır kıpır et**mez**

mi?” (7/32)

Bäri de anıq tur**may ma** oylaganda? “Düşündüğünde hepsi gerçek **olmaz mı**?” (8/16)

Külkisi beyne bulbul sara**y**dı. “Gülüşü sanki bülbül kuşuna benz**er**.” (9/10)

Özimen özi bir kün bol**may ma** älek? “Kendi kendine boş -geçirdiği- bir gün ol**maz mı**?” (12/14)

Jalıñqaya jat minez jaw al**a**dı. “Fakir kötü huyu ile düşman kazan**ır**.”(13/11)

Keybir jigit jür**e**di maqtan küylep. “Bazı yiğitler övgüye -övülmeye- doymuş olarak yür**ür**ler.” (23/15)

Salınsañ, salduvarlıq gadir qoy**mas**. “Bağlansan da görgüsüz kadir bil**mez**.” (23/30)

Nan tappaymız de**mey**di. “Ekmek bulmayız -bulamayız- de**mez**.” (29/15)

Aqıl ayt**pay ma** ağası? “Ağabeyi akıl ver**mez mi**?-öğüt ver**mez mi**?-” (30/2)

İs qıl**may ma** o kisi? “O insan iş yap**maz mı**?” (40/10)

Mertigedi, jat**a**dı. “ Sakatlanır, yat**ar**” (40/13)

Qızmet qılıp mal tap**pay**. “Çalışıp, mal kazan**maz**.” (40/24)

Ğılım oqıp oy tap**pay**. “İlim öğrenip, fikir kazan**maz**.” (40/24)

Erkek arın sat**a**dı. “Erkek namusunu sat**ar**.” (40/28)

Qalağa sapsa dem al**may**.”Şehre gitse nefes al**maz** -alamaz-.” (41/1)

El tınış bolsa az**a**dı.“Halk huzurlu -rahat- olsa az**ar**.” (41/15)

El tarttır**may** bawrına. “Halkı kardeşine boğdur**maz**.” (43/26)

Jawdı körip, jan sal**may**. “Düşmanı görüp, adam gönder**mez**.” (44/12)

Öz küşim dep oyla**y**dı. “Kendi gücüm diyerek düşün**ür**.” (45/20)

Eş närsege toy**may**dı. “Hiçbir şeye doy**maz**.” (45/27)

Tereñ oy, tereñ ğılım izde**mey**di. “Değerli ilim, değerli fikir ara**maz**.” (49/31)

Tuwğanda düniye esigin aş**a**dı öleñ. “Dünyaya geldiğinden beri şiir söyl**er**.” (50/13)

Öleñsiz sol**ar** qızıq bol**a ma** gül? “Gül şiirsiz sol**ar**-solarsa- güzel ol**ur mu**?” (50/20)

Sırtqılarğa sır ber**mey**. “Yabancılara sır ver**mez**.” (60/13)

Awlaqqa şıq**pay**. “Uzağa git**mez**.” (60/13)

El jayıldı, jet**pey me**? “Millet çoğaldı, yet**mez mi**?” (63/12)

Künde jaqsı bol**a ma**? “Her gün iyi ol**ur mu**?” (65/5)

Oqalı ton tol**a ma**? “Sırmalı kürk dol**ar mı**?” (65/7)

Osı esep bol**a ma**? “Bu da hesap edil**ir mi**?” (65/29)

Añdırğan erde qal**a ma** ar? “-Kadın- takip eden erkekte namus kal**ır mı**?” (74/22)

Läzzat alsaq bol**may ma**? “Lezzet alsak ol**maz mı**?” (83/19)

Kisilikti oyla**may**. “Tevazuyu düşün**mez**.” (89/6)

Küşik iyt böri ol**a ma** jabılsa da? “Küçük köpek gizlense de kurt ol**ur mu**?” (91/5)

Tügan jerdi qıyya al**may**. “Doğduğu yer sema al**maz**.” (96/38)

Qız burandap jasılıp, qıl**a**dı naz. “Kız kıvrılıp, yapışıp naz yap**ar**.” (100/22)

Jaw jürek, jomart qubıl**may**. “Düşman yürek cömert ol**maz**.” (124/4)

Quwlığın buldap sat**pay ma**? “Kısrağın değerini yükseltip, sat**maz mı**?” (138/20)

Ber**mey me** alası? “Allah’ı ver**mez mi**?” (143/14)

Söz urlıqqa jür**e me**? “Söz hırsızlığa gir**er mi**?” (146/16)

Kimniñ güli sol**may**dı. “Kimin gülü sol**maz**?” (164/30)

Artına belgi qaldır**may**. “Arkasına -arkasında- iz bırak**maz**.” (170/33)

Kinäsiz bäybişemen bol**a**dı araz. “Suçsuz büyük hanım ile küs**er**.” (175/3)

Köbinese än bası kel**e**di aşı. “Genellikle şarkının en başı acı ver**ir**.” (177/17)

Ölsem, arnım qara jer sız bol**may ma**? “Ölsem yerim kara toprak, **küsmez mi**?” (199/1)

Öz dertin tığıp işke, bildir**e** **almay**. “Kendini derdini saklayıp, içeri -yakına- bildir**emez**.” (203/18)

Pendege iyman özi aş**a**dı jol. “Kula imanın kendisi yol aç**ar**.” (213/28)

1.2.1.1.2. Dilek – Tasarlama Kipleri “Ray Türleri”

Söz söyleyenin eylem hakkındaki niyet ve duygusunu ifade eden zamanlardır. Bu fiil ekleri genel anlamda istek ifade etmek için kullanılırlar. Tasarlama anlamı veren ekler, bildirme kiplerinde olduğu gibi belirli bir zaman anlamı vermezler (Coşkun, 2000:146).

Bu kipleri yapan şekil ekleri, sadece bir takım şekiller ifade ederler. Bu şekiller de tasarlamanın şart, istek ve emir şeklinde ortaya çıktığını gösterirler (Ergin, 2004:289).

Tasarlama kiplerinde, bildirme kiplerinde olduğu gibi bir oluş ve kılış anlamı yoktur. Bu kipler, henüz gerçekleşmemiş olan ancak istek, emir, şart ve gereklilik şekilleri ile planlanan kiplerdir. Tasarlama kipleri şekil gösteren belirli ekler vasıtası ile kurulurlar. Bu kipler, cümleyi kurana ait bir eğilimi, bir dileği ya da bir gerekliliği ifade ettikleri için, gerçekleşme durumları bakımından dolaylı da olsa bir belirsiz gelecek zaman veya şimdiki zaman anlamı içerirler.(Korkmaz, 2003:647)

Bugün Dilek – Tasarlama kipleri olarak kullandığımız, emir, istek, şart ve gereklilik kiplerinin hem istek hem emir hem de istek ve gereklilik gibi çeşitli kip anlamları yüklendiklerine şahit oluyoruz. Bu nedenle eklerin gerçek fonksiyonlarını anlayabilmek için: ekin yer aldığı kelimenin diğer kelimeler ile olan bağlantılarına, şahıslar arasındaki duygusal ve hiyerarşik ilişkilere, vurgu ve tonlamalara isteğin gerçekleşmesi için gereken zamana, isteğin derecesine ve isteğin gerçekleşmesindeki müsamaha ve mecburiyet durumuna dikkat edilmesi gereklidir (Gülsevin, 1997:106).

Bu kipler istek, emir, şart ve gereklilik olmak üzere dört başlık altında toplanırlar.

1.2.1.1.2.1. İstek Kipi “Kalaw Ray”

Yalnızca şekil ifadesi veren bir ek olup, tasarlanan hareketin istenildiğini bildirerek, istek şeklinde bir tasarlama ifade eder. Fiile dilek anlamı kazandırır (Ergin, 2004:310).

Kazak Türkçesinde istek çekiminin iki şekilde yapıldığını görüyoruz: **-ğay, -gey, -qay, -key** ile yapılan istek kipi ve **-ğı, -gi, -qı, -ki** + yardımcı eylemlerle yapılan istek kipi olmak üzere iki yolla yapılır.

Bu kip çekimde unutulmaması gereken bir nokta da, daha önce III. tip gelecek zaman olarak ele aldığımız**-mak(şı), -mek(şi); baq(şı), -bek(şi); paq(şı), -pek(şi)** ekleri ile yapılan “niyet ifadeli gelecek zaman” da bir istek anlamı taşımaktadır: kezbekşimin “ gezmek niyetindeyim” örneğinde olduğu gibi (Öner, 1998:203).

1.2.1.1.2.1.1. I. Tip İstek Kipi

Bu kip, fiile getirilen **-ğay, -gey, -qay, -key** eklerine I. tip kişi eklerinin getirilmesi ile yapılır. Kazak Türkçesinde oldukça seyrek olarak kullanılan bu kipin olumsuzu, fiil kök ve gövdelerinden sonra ilave edilecek olan **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk ekleri ile kurulurken; kipin soru anlamı fiil kök ve gövdelerinden sonra **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarının kullanılmasıyla sağlanır (Koç ve Doğan, 2004:275-276).

Bu kipin I.tip şahıslarla birlikte kullanımına örnek çekimi şu şekildedir (Koç ve Doğan, 2004:276):

Teklik	I. şahıs:	barğaymın “ varayım”
	II. şahıs:	barğaysıñ
	II. şahıs (nez.):	barğaysız
	III. şahıs:	barğay
Çokluk	I. şahıs:	barğaymız
	II. şahıs:	barğaysıñdar

II. şahıs (nez.): barğaynızdar

III. şahıs: barğay

Taradığımız eserde istek kipinin bu tip kullanımına ilişkin olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik III. şahıs için:

Qur ay**qay** baqırğan. “boş bağıran-konuşan- söyley**e**.”(90/1)

Çokluk I. şahıs için:

Tap bergennen tay**qay**mız. “Ateş edenden kaç**alım**.” (85/6)

Qaytip bastı şay**qay**mız. “Başımız alıp gid**elim**.” (85/8)

Çokluk III. şahıs için:

Anttasıp al**qay**dı. “Yeminleşip-anlaşıp- al**a**lar.” (136/3)

Talasıp tar**qay**dı. “Dövüşüp kaç**a**lar.” (137/3)

Kim anttan şal**qay**dı. “yeminden kimler döne**l**er.” (136/7)

1.2.1.1.2.1.2. II Tip İstek Kipi

Kazak Türkçesinde ise **-ğı, -gi, -qı, -ki** ile fiilden isim yapma ekinin ardından özneye ait iyelik ekinin getirilmesi ve sonrasında “**kel-”** yardımcı fiilinin bir başka çekim eki alarak yapıya dâhil edilmesi ile kurulur. Diğer çekimlerden farklı olarak burada işi yapan şahıs ekleri ile değil, iyelik ekleri ile gösterilir. Bu yapının olumsuzu kel- yardımcı fiiline eklenen **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk ekleri ile kurulurken; yapının soru şekli, çekim eki almış olan “kel-“ fiilinden sonra **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından uygun olan birinin getirilmesi suretiyle yapılır (Koç ve Doğan, 2004:277).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde istek kipinin tip kullanımına ilişkin olarak kullanılan örnek tespit edemedik. Bu kipin örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik I. şahıs: istegim keledi “ çalışasım geldi”

II. şahıs: istegiñ keledi

II.	şahıs (nez.):	istegiñiz	keledi
III.	şahıs:	istegisi	keledi
Çokluk I.	şahıs:	istegimiz	keledi
II.	şahıs:	istegileriñ	keledi
II.	şahıs (nez.):	istegileriñiz	keledi
III.	şahıs:	istegileri	keledi

1.2.1.1.2.2. Emir Kipi "Buyrık Ray"

Emir kipleri sadece şahıs bildiren ekler olup, tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade eder ve hareketin emir şeklinde yapılmasını belirtir (Ergin, 2004:304).

Bu kip için her şahsa göre değişen ekler kullanılır. Eski Türkçede teklik I. şahıs eki olarak **-ayın, -eyin;** eklik II. şahıs eki olarak **-qıl, -ġil;** Teklik III. şahıslar için **-zun, -zün; -sun, -sün** şekilleri kullanılmıştır. Aynı dönem içinde **-zu, -zü; -su, -sü; -sunı, -süni** şekilleri de ortaya çıktığı ve dönemin sonlarında ise **-çun, -çün** şekillerinin kullanıldığını görmekteyiz. Bu ek Türkçede çokluk I. şahıs eki olarak **-alim, -elim** kullanılmıştır. Çokluk II. şahıs eki olarak **-ñ(-uñ, -üñ;-uñuz, -üñüz);** çokluk III. şahıs için **-zunlar, -zünler; -sunlar, -sünler; -sular, -süler** kullanılmıştır (Akkuş, 1995:246-247).

Tasarlanan hareketin, emir şeklinde yapılamasına işaret eden bu kip, Kazak Türkçesinde görev vermek, işe göndermek, bir iş için teşvik vermek, sebep olmak, nasihatte bulunmak, istekte bulunmak, rica etmek, buyurmak ve yalvarmak gibi birçok anlamda kullanılabilmektedir (Öner, 1998:185-186).

Kazak Türkçesinde her şahıs için farklı bir emir çekim eki kullanılmaktadır. Buna göre: Teklik I. şahıs için, **-ayın, eyin, -yın, -yin**; Teklik II. şahıs için, herhangi bir ek yoktur **(Ø)**; Teklik III. şahıs için, **-sın, -sin;** Çokluk I. şahıs için, **-ayıq, -eyik, -yıq, -yik**; Çokluk II. şahıs için, **-ñdar, -ñder, -nızdar, -ñizder, -nız, -niz**; Çokluk III. şahıs için **-sın, -sin** ekleri kullanılmaktadır (Öner, 1998:186-187).

Bu kipin olumsuz şekli fiil köklerine getirilecek olan **-ma, -me, -ba, -be, -pa,**

-pe olumsuzluk ekleri ile yapılırken; kipin soru şekli, çekimlenmiş fiilden sonra **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin getirilmesi sureti ile yapılır. Yalnız, emir kiplerinde I. ve III. şahıslara soru yöneltilebilirken, II. şahıslara soru yöneltilemez (Koç ve Doğan, 2004:279).

İncelediğimiz eserde emir kipinin soru şekline ilişkin örnek tespit edemedik, soru şeklinin örnek çekimi şöyledir (Koç ve Doğan, 2004:279):

Teklik	I. şahıs:	keteyin be? "gideyim mi?"
	II. şahıs:	Ø
	III. şahıs:	ketsin be?
Çokluk	I. şahıs:	keteyik pe?
	II. şahıs:	Ø
	II. şahıs (nez.):	Ø
	III. şahıs:	ketsin be?

Emir kipinin olumlu şeklinin örnek çekimi şöyledir (Öner, 1998:187):

Teklik	I. şahıs:	bastayın "başlayım"
	II. şahıs:	basta
	III. şahıs:	bastasın
Çokluk	I. şahıs:	bastayıq
	II. şahıs:	bastañdar
	II. şahıs (nez.):	bastañızdar
	III. şahıs:	bastasın

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde emir kiplerinin kullanımına ilişkin olarak çokluk şahıslarda örnek tespit edemedik. Tespit ettiğimiz diğer örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Jıla**yın**, jırla**yın**. "Ağlay**ayım**, şiir söyley**eyim**." (115/9)

Tilim, sağan ayt**ayın**. "Dilim, sana söyley**eyim**." (146/1)

Qolım, seni qayt**eyin**. “Elim seni döndür**eyim**.” (146/3)

Qaytip nadan bol**ayın**. “Dönüp cahil ol**ayım**.” (200/18)

Teklik II. şahıs için:

Oğan köñil **köterme**. “Onu **neşelendirme**!” (4/6)

Birewdi körki bar dep jaqsı **körme**. “Birinin güzelliği var diyerek -onu- **sevme**!” (24/3)

Jasawlı dep, maldı dep baydan al**ma**. “Mülk sahibi diyerek, mal sahibi diyerek, zenginden **alma**.” (25/1)

Payda oyla**ma**, ar **oyla**. “Fayda düşün**me**, namus **düşün**.” (30/3)

Bes ñarseden **qaşıq bol**. “Beş nesneden **uzak dur**.” (31/5)

Nadanlarğa **boy berme**. “Cahillere **inanama**.” (31/36)

Atın **bilme**, sözin **bil**. “Adını **bilme**, sözünü **bil**.” (32/8)

Sözin o**qı** jäne **oyla**. “Sözü **oku** ve **düşün**.” (32/37)

Küşik ittey ürip **jür**. “ Küçük it gibi havlayarak **yürü**.” (50/5)

Küyew **keltir**, qız **uzat**, toyındı **qıl**. “Damat **getir**, kız **evlendir**, düğün **yap**.” (50/5)

Süysinerlik adamdı **qurmet qıl**. “Güzel adamı -adama- **saygı göster**.” (68/28)

Jigerlen, **silkin**. “**Cesaretlen**, **silkin**.” (68/28)

Oylağan jan jok, **jawıp qoy**. “Düşünen insan yok, **çoğal**.” (69/14)

Öneriñ qaysı, **aytıp ber**. “Hünerin ne, **söyleyiver -söyle-**.” (71/9)

Mına sözge **köñil böl**. “Bu söze **gönül ver**.” (74/2)

Berekendi **qaşırma**. “Bereketi **kaçırma**.” (75/3)

Aqjem **bolma**, janım, **kel**. “**Halsizleşme** canım, **gel**.” (75/6)

Bizde erik joq, öziñ **bil**. “Bizde hâk hukuk yok, kendin **öğren**.” (85/3)

Sıymas jerde **tığılma**. “Dar yerde **saklanma**.” (96/15)

Ayelmisiñ, **jılama**. “Kadın mısın? **Ağlama**.” (127/5)

Köñildin **jügin, qıyyal qıl**. “Gönülden **iste**, **hayal et**.” (134/3)

Xatımdı **köriñiz**. “Mektubumu **görünüz- görün-**.” (144/23)

Aladan ölim **tileme**. “Allah’tan ölüm **isteme**.” (165/2)

Qayğı kelse **qarsı tur**, qulay berme. “Kaygı gelirse karşı dur, **izin verme**.” (188/9)

Ändi süyseñ, menşe **süy**. “Şiiri seversen, benim gibi **sev**.”(194/4)

Jılqı üşin jurtqa **bas urma**. “At için halka **başvurma**.” (209/18)

Oysızdarğa **qosılma**. “Düşüncesizlere **katılma**.” (209/22)

Teklik III. şahıs için:

Qatnında bol**masın** onıñ közi. “Onun gözü kadınında ol**masın**.” (25/12)

Özi körgen qoy**masın**. “Kendini bilen, koy**masın**.” (43/9)

Tep-tegis jumır **kelsin** aynalası. Etrafı dümdüz olan şişman **gelsin**.”(48/4)

Qaruwın köñil sayla**sın**. “Gönül silahını çek**sin**.” (89/7)

Qatınıññnıñ oyna**sın**. “Hanımını oyna**sın**.” (97/16)

Qara köñilim oyan**sın**. “Kara gönlüm uyan**sın**.” (98/6)

Qan qaynap, qüwat eğil**sin**. “Kan kaynayıp, kuvvet ağla**sın**” (134/6)

Ol je**sin**, ol jut**sın**. “O ye**sin**, o yut**sun**.” (144/7)

1.2.1.1.2.3. Şart Kipi “Şarttı Ray”

Ana cümledeki oluş ve kılışın gerçekleşmesini şarta ve dileğe bağlayan yardımcı cümle yüklemi kipine şart kipi denir (Coşkun, 2000:148).

Şart kipi, **-se, -sa** şart eki ile kurulur. Bu kipin diğer tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, tek başına bir yargı taşımayıp, temel cümledeki yargının gerçekleşmesini bir şarta bağlamasıdır. Bu özelliği ile kip, bir yardımcı öğe olarak tamlayıcı niteliktedir. Şart kipi yardımcı öge olarak tek başına bir yargı bildiremediği için, temel cümlenin zarfı olarak görev alır (Korkmaz, 2003:676-677).

Şart kipine Orhun abidelerinde **-er-ser > -ir-ser …> …> -i-se > Ø -se** şekilleri ile rastlanmıştır (Ayyılmaz, 1994:233).

Bugün dilek-şart kipi olarak kullandığımız şart ekinin ilk şekli **-ser, -sar** idi. Henüz Batı Türkçesine geçmeden evvel ekin başındak **-r** ünsüzü düşmüş ve ek, **-se, -sa** şeklini almıştır (Koraş ve Baykoca, 2000:135).

Kazak Türkçesinde de **-se, -sa** şart eki olarak kullanılır (Öner, 1998:197).

Eski Türkçeden beri varlığını devam ettiren bu ekle beraber kullanılan I. tip şahıs eklerinden II. tip şahıs eklerine doğru bir kaymanın olduğu görülür. Ayrıca Kazak Türkçesinde **-şı, -şi** şahıs eklerinin ardından gelerek, "sen bars-añ-şı, sender bar-sa-ñdar-şı" örneklerinde olduğu gibi bu kip yapısına dâhil edildiğine de tanık oluyoruz (Öner, 1998:197).

Kazak Türkçesinde zaman zaman şart kipinden sonra getirilen **ğoy "koy"** kelimesi çekim, alsam ğoy "keşke alsam", körsek ğoy "keşke görsek" örneklerinde olduğu gibi rica ve arzu anlamları kazandırır (Kültür Bakanlığı,1991:1057).

Şart kipi Kazak Türkçesinde fiil kök ya da gövdelerine -se -sa şart ekinin getirilmesi ile yapılırken; bu ekle kurulan yapıda şart anlamının dışın da dileme anlamı da sezilir (Koç ve Doğan, 2004:280).

Ayrıca -se, -sa eki bildirdiği dilek-şart anlamlarının dışında **kerek** "gerek" sözcüğü ile kullanılarak, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ihtimal anlamları da verir, barsa kerek "gitse gerek", kelgen bolsa kerek "gelmiş olsa gerek" gibi. Bu kipin de olumsuzluğu fiil kök veya gövdelerine getirilen **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk ekleri ile sağlanmaktadır. Yapının soru şekli ise şahıs eklerinden sonra getirilen **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatları ile sağlanır (Koç ve Doğan, 2004:280). Ancak incelediğimiz eserde bu kipin soru çekimine örnek tespit edemedik.

Şart kipinin soru şeklinin II. tip şahıs ekleri birlikte kullanımına ilişkin örnek çekimi şu şekildedir (Öner, 1998:1947):

Teklik	I.	şahıs:	adassam	ba? " şaşırsam mı?"
	II.	şahıs:	adassañ	ba?
	II.	şahıs (nez.):	adassanız	ba?
	III.	şahıs:	adassa	ma?

Çokluk I.	şahıs:	adassaq	ba?
II.	şahıs:	adassañdar	ma?
II.	şahıs (nez.):	adassañızdar	ma?
III.	şahıs:	adasa	ma?

Taradığımız metinde bu kipin kullanımına ilişkin tespit ettiğimiz diğer örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

Razı emen osınday at min**bese**m. “Bunun gibi büyük bir ata bin**mese**m de razıyım.” (33/28)

Oylap-oylap qara**sa**m… “Düşünüp düşünüp -düşüne düşüne- bak**sa**m…” (123/1)

Teklik II. şahıs için:

Bilmestigin bar bol**sa**, qılar sabır. “Hatan ol**sa -**bilmediğin ol**sa-**, -o- sabreder.” (24/14)

Öziñ üşin öyren**se**ñ… “Kendin için öğren**se**n…” (32/24)

Eğer tilin al**masa**ñ… “Eğer dilini öğren**mese**n…” (44/35)

Tilegimdi ber**mese**ñ… “İstediğimi ver**mese**n…” (85/17)

Şını jaqsı kör**mese**ñ… “Gerçeği iyi gör**mese**n…” (85/20)

Eser, esirik bol**masa**ñ… “Kaçık, deli ol**masa**n…” (122/11)

El işine saw kel**se**ñ… “Halk işine erken gel**se**n…” (160/13)

Teklik III. şahıs için:

Bir-eki jolı bolğan kisi kör**se**… “Bir iki yolu olan insan gör**se**…” (12/5)

Oñalmay boyda jür**se** osı qırtıñ… “Bu gevezeliğin iyileşmeyecek dereceye var**sa**…” (16/23)

Jalğız-jarım bol**masa** anda sanda. “Arada sırada, tek tük ol**masa**…” (18/4)

Qızdı süyseñ, birdi-aq süy. “Kızı seveceksen, seçip, tanıyıp gerçekten sev.” (21/11)

Er tabıl**sa** jaraydı, qıl**sa** suxbat. “Adam bolun**sa**, sohbet edil**se** iyi olacak.” (23/4)

Şın köñilmen süy**se** eken, kimdi süyse… “Doğru gönülle seviyorken, kimi sev**se**…” (23/9)

Joq bol**sa** qatınıñnıñ jat ösegi… “ Hanımının dedikodu yapması olması yok -ol**sa**- ol**masa**…” (24/27)

Bol**masa** minezinin eş kesegi... “Karakterinin hiçbir dayanağı ola**masa**…” (24/28)

Uyiñe tatuw qurbıñ kel**se** kirip… “Evine eş dost girip gel**se** -gidip gel**se**-...” (25/5)

Birewi jılap bar**sa** üyge taman… “Birisi eve doğru ağlayarak git**se**…” (25/29)

Bilimdiler söz ayt**sa**… “Bilgililer konuş**sa**…” (34/35)

Arazdığı söz bol**sa**… “Kırgınlığı söz ol**sa**…” (43/11)

Qıysınımen qızıqtı bol**masa** söz... “Söz mantıklı ve değerli ol**masa**…” (48/1)

Sözi tâtti, mağınası tüzüw kel**se**… “Sözü tatlı manası doğru gel**se**…” (50/23)

Birew ket**se** üşkirip… “Birisi okuyup üfleyip git**se…**” (56/18)

Öner ölşenip tartıl**sa**… “Hüner ölçülüp tartıl**sa**…” (64/2)

Eger säwleñ bol**masa**… “Eğer aklın ol**masa**…” (74/3)

Berekeli bol**sa** el… “Halk bereketli ol**sa**…” (74/11)

Egerde qolıñ tiy**se** bilegine. “Eğer elin bileğine dey**se**…” (87/13)

Onda ekewi kez kel**se**… “O zaman ikisi birlikte gel**se**…” (104/9)

Seni jaqsı kör**mese**… “Seni iyi gör**mese**…” (112/19)

Ol täniri atqan bol**masa**… “O Tanrı yaratmış ol**masa**…” (120/10)

Quwatıñ erik ber**se**… “Gücünü hukuk ver**se**…” (144/25)

Körgen, bilgen bol**masa**… “Gören, bilen ol**masa**…” (158/14)

Köñilge säwle tol**masa**… “Gönüle akıl gir**mese**…” (158/16)

Jılamayın de**se** de… “Ağlamayayım de**se** de…” (170/35)

Jürekte qayrat bol**masa**… “Yürekte gayret ol**masa**…” (200/1)

Tän süygenin ber**mese**… “Vücut sevgisini ver**mese**…” (200/10)

Aqıl, sezim bol**masa**… “Akıl, his ol**masa**…” (200/14)

Çokluk II. şahıs için:

Emir kipinin çokluk II. şahıs çekimi **-ñdar, -ñder** ve **-ñızdar, -ñizder** şahıs ekleri kullanılarak çekimlenmektedir. Fakat taradığımız eserde aynen Türkiye Türkçesinde kullandığımız gibi -niz ile çekimlenmiş örnek tespit ettik:

Aytıñızşı, bolsañız… “konuşmacı olsanız…” (29/37)

Adam bolam deseñiz… “Adam olayım deseniz…” (31/6)

Bes duşpanıñ, bil**se**niz… “Beş düşmanı öğren**se**niz…” (31/11)

Onı oyğa jıysañsız... “Onu düşünceye toplasanız...” (31/18)

Ğılımğa köñil berseñiz… “ilme gönül verseniz…” (31/28)

Bir iske kez kelseñiz… “Bir işe zamanında gelseniz..” (31/32)

1.2.1.1.2.4. Gereklilik “Kajettilik”

Fiilin gösterdiği iş, oluş ve hareketin yapılmasının bir zorunluluğa bağlanmış olduğunu gösteren kiptir (Coşkun, 2000:152).

Eski Türkçede fiilde gereklilik anlamı ya doğrudan doğruya gelecek zaman çekimleri ile ya da gelecek zaman sıfat fiiline veya şart eki ile çekimlenmiş yapıya “**kerek”** sözcüğünün eklenmesi ile sağlanırdı (Öner, 1998:207).

Kazak Türkçesinde gereklilik kipi başlığı altında incelenen özel bir ek yoktur. Kazak Türkçesinde fiil kök ve gövdesine iyelik eki almış olan **-w** mastar ekinden sonra “**kerek, qajet, teyis”** edatlarından biri getirilmesi ile yapılır. Ayrıca **-se, -sa** eki, şart ve dilek anlamlarının yanında eklenir. “kerek” sözcüğü ile Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ihtimal anlamlı cümleler de kurabilir, kelgen bolsa kerek “gelmiş olmalı”, bilsem kerek “bilsem gerek” gibi. Çekimin olumsuz şekli fiil kök ya da gövdelerine getirilen

-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe ile kurulurken; soru şekli kişi eklerinden sonra **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından uygun olanının getirilmesi ile kurulur (Koç ve Doğan, 2004:280-282).

İncelediğimiz eserde gereklilik anlamının şart eki olan **-se, -sa'** dan sonra II. tip şahıs ekleri getirilerek yapılan birkaç örnek tespit edebildik.

Gereklilik kipinin iyelik ekleri ile birlikte kullanımına örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik	I.	şahıs:	jazuwım kerek "yazmalıyım, yazmam gerek"
	II.	şahıs:	jazuwıñ kerek
	II.	şahıs (nez.):	jazuwıñız kerek
	III.	şahıs:	jazuwı kerek
Çokluk	I.	şahıs:	jazuwımız kerek
	II.	şahıs:	jazuwlarınñız kerek
	II.	şahıs (nez.):	jazuwlarıñ kerek
	III.	şahıs:	jazuwı kerek

Taradığımız eserde bu yapının kullanımına ilişkin kullanılan çok fazla örnek bulunmamaktadır. Gereklilik anlamı çoğunlukla isim cinsinden sözcüklerden sonra getirilen "kerek" kelimesi ile sağlanmıştır. Bunun dışında tespit ettiğimiz diğer örnekler şöyledir.

Bul qayrattan şığadı, bil**señ** **kerek**. "Bu gayretten çıkar, bilmelisin." (77/4)

Bolıp tur **kerekti**. "Olmalı." (43/8)

Sabırlıq qılsaq **kerekti**. "Sabırlı olmamız **lâzım**." (155/30)

Täwbe qılsaq **kerek-ti**. "Tövbe etmemiz **lâzım**" (162/12)

Xalıqtıñ atı **kerek qoy**. "Halkın adını k**oymalısın**." (204/13)

1.2.1.2. Birleşik Çekimler

Birleşik kipler, içerisinde birden çok zaman anlamı taşıyan ek bulunduran kiplerdir. Bu konuda M.Ergin "Birleşik çekim iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibarettir."(Ergin, 2004:320) şeklinde bir tanımda bulunurken; Z. Korkmaz, içinde birden fazla kip eki bulunduran fiilleri birleşik zamanlı fiiller olarak görmüştür (Korkmaz, 2003:730). Gene bu konuda V.Coşkun, " Birleşik kipler; haber ve dilek kipleri ile anlatılan kılış veya oluşun hikâye veya rivayet edildiğini yahut da şarta bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmek için kullanılan ve **e- > i-** ek-fiilinin yardımı ile kurulur." (Coşkun, 2000:154) demektedir.

1.2.1.2.1. Hikâye Birleşik Çekimi

Fiil kipinin gösterdiği iş, oluş ve hareketin geçmiş bir zaman diliminde meydana geldiğini gösteren fiil çekimidir. Bu yapı asıl fiilin kipleri ile "**i-**" fiilinin görülen geçmiş zamanının veya ek-fiil olarak ekleşmiş şekillerin birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir şekildir. Emir anlamı taşıyan kipler dışında bütün kiplerin hikâye şekilleri vardır (Coşkun, 2000:154).

Kazak Türkçesinde hikâye birleşik çekimi, Eski Türkçede kullanılan "**er-**" ek-fiilinin ve **-DI** görülen geçmiş zaman eki ile "**erdi**"nin Çağdaş Kazak Türkçesinde devamı niteliğinde olan "edi"nin birleşmesi ile kurulur (Koç ve Doğan, 2004:280-282).

1.2.1.2.1.1. I.Geçmiş Zamanlarda Hikâye

Kazak Türkçesinde hikâye birleşik çekimi, I. ve II. tip görülen geçmiş zaman ekleri olan **-dı, -di, -tı, -ti** ile **-gan, -gen, -qan, -ken** geçmiş zaman eklerinin her ikisinde de fiil kök ya da gövdesine getirilen **-GAn** ekine "**edi**" ek-fiilinin sonrasında da II. tip şahıs eklerinin getirilmesi ile yapılır. Ayrıca Kazak Türkçesinde geçmiş zamanlarda hikâye çekimi yapılırken, "**bolatın**" ve "**tuğın**" kelimelerinin de kullanıldığını görmekteyiz, alğan bolatınmın "almış idim", körgen bolatın / körgen tuğın "görmüş idi" gibi. Bu yapının olumsuzu fiil kök ve gövdelerine getirilecek olan **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk ekleri veya fiilden sonra getirilen "**joq**" edatı ile sağlanırken; çekimin soru şekli "**edi**" ek-fiilinden önce **ma, me, ba, be, pa, pe** soru

edatlarından birinin getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:287-288).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde hikâye birleşik çekimine ilişkin olarak kullanılan herhangi bir örneğe rastlayamadık.

Geçmiş zamanların bu tip birleşik çekimine ilişkin örnek çekim şu şekildedir:

Teklik I.	şahıs:	alğan edim “ almıştım”
II.	şahıs:	alğan ediñ
II.	şahıs (nez.):	alğan ediñiz
III.	şahıs:	alğan edi
Çokluk I.	şahıs:	alğan edik
II.	şahıs:	alğan ediñder
II.	şahıs (nez.):	alğan ediñizder
III.	şahıs:	alğan edi

-p ile kurulan görülen geçmiş zamanda ise birleşik çekim “**-p”**nin ardından getirilen “**edi”** ek-fiilinden sonra II. tip şahıs eklerinin getirilmesi sureti ile yapıldığını görüyoruz, tüse berip edi “geçivermişti”, koyıp edi “koymuştu” gibi (Öner, 1998:212).

-p zarf-fiili ile **edi** ek-fiilinin birleşmesi sonucu kurulan geçmiş zaman birleşik çekiminin olumsuzu fiil kök ve gövdesine getirilecek olan **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** ile sağlanırken**;** yapının soru şekli “**edi”** ekfiilinden önce **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin getirilmesi ile sağlanır (Koç ve Doğan, 2004:288).

Geçmiş zamanların bu tip birleşik çekimine ilişkin örnek çekim şu şekildedir (Koç ve Doğan, 2004:289):

Teklik I.	şahıs:	barıp edim “ varmıştım”
II.	şahıs:	barıp ediñ
II.	şahıs (nez.):	barıp ediñiz
III.	şahıs:	barıp edi
Çokluk I.	şahıs:	barıp edik
II.	şahıs:	barıp ediñder

II. şahıs (nez.): barıp ediñizder

III. şahıs: barıp edi

İncelediğimiz metinde bu yapının kullanıldığı sınırlı sayıdaki örnek şöyledir:

Kel**mep pe ediñ** jol tasıp? "Gelmeyince yol bekle**memiş miydin?**" (58/11)

Joq de**p ediñ** keregiñ. "Gereği yok de**miştin**." (121/13)

Tur**map pa edi** süyenip. "Güvenip dur**mamış mıydı?**" (58/19)

1.2.1.2.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Belirli, geçmiş bir zamanda gerçekleşmekte olan ve uzunca bir zaman devam eden iş ve oluşun ifade edildiği kiptir (Coşkun, 2000:156).

Kazak Türkçesinde bu çekim iki şekilde yapılır. İlk olarak fiil kök ya da gövdelerine getirilen **-p, -a, -e, -y** seslerinin ardından getirilen **otır, jatır, tur, jür** yardımcı fiillerine **-GAn** sıfat-fiil eki ve sonrasında ise II. tip şahıs eklerinden birini almış olan "**edi"** ek-fiilinin getirilmesi sureti ile kurulan yapıdır (Koç ve Doğan, 2004:289).

"**jatır"** ile yapılan çekimlerde unutulmaması gereken bir özel durum vardır. Buna göre, "jatır" unsurunun sonundaki **-ır** düşer ve **-GAn** eki **jat-** fiiline doğrudan bağlanır. alıp jatqan edim "alıyordum" gibi. Bu çekimin olumsuzu **-GAn** sıfat-fiili eki ile çekimlenmiş fiile "**joq"** edatı veya **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk eklerinden birinin ilave edilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:289).

İkinci şekil, fiil kök ya da gövdesine getirilen **-wda, -wde** şimdiki zaman ekinin ardından "**edi"** ve sonrasında II. tip şahıs eklerinin getirilmesi ile kurulan yapıdır. Bu şeklin olumsuzu **-wda, -wde** eklerinden sonra getirilen "**emes"** olumsuzluk edatı ile kurulurken; yapının soru şekli **ma, me, ba, be, pa, pe** soru eklerinden birinin "**edi"** ek-fiilinden önce getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004: 290).

Bu kip şekillerinin örnek çekimler şöyledir (Koç ve Doğan, 2004: 290).

I. tip çekim için:

Teklik I. şahıs: kelip jürgen edim " geliyordum"

II. şahıs: kelip jürgen ediñ

II. şahıs (nez.): kelip jürgen ediñiz

III. şahıs: kelip jürgen edi

Çokluk I. şahıs: kelip jürgen edik

II. şahıs: kelip jürgen ediñder

II. şahıs (nez.) kelip jürgen ediñizder

III. şahıs: kelip jürgen edi

II. tip çekim için:

Teklik I. şahıs: qarawda edim " bakıyordum"

II. şahıs: qarawda ediñ

II. şahıs (nez.): qarawda ediñiz

III. şahıs: qarawda edi

Çokluk I. şahıs: qarawda edik

II. şahıs: qarawda ediñder

II. şahıs (nez.): qarawda ediñizder

III. şahıs: qarawda edi

Eserimizde bu kullanıma tek yerde rastlanmıştır:

Joq de**p ediñ** keregiñ. "Gereğin yok di**yordun**." (122/13)

1.2.1.2.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Bu zaman kipi genel olarak, gelecek bir zaman diliminde gerçekleşecek olan bir eylemi ifade eder. Niyette gelecek zaman olarak da adlandırabildiğimiz bu çekim, açıktan veya gizli olarak eylemin gerçekleşmediği anlamına da verebilir (Banguoğlu, 1998:466).

Harezm Türkçesinde gelecek zaman hikâye olarak **-gay, -gey** gelecek zaman

ekinden sonra kullanılan "**erdi"** ek-fiilinin getirilmesi ile yapılır (Şerifoğlu, 2003:44); Çağatay Türkçesinde ġay é(r)-dim, çokluk III. şahısta ġay é(r)-diler veya ġaylar é(r)di şekillerinde kullanılmıştır.(Eckmann, 2003:118).

Kıpçak lehçelerinde **-gay, -gey** ekinden sonra "**irdi"**nin kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun daha sonraki devirlerde **-gay, -gey**'den sonra ek-fiilin "**idi"** şekline dönüştüğünü görüyoruz (Şerifoğlu, 2003:44).

Kazak Türkçesinde gelecek zamanın hikâye çekimi dört yolla yapılır.

I. şekilde gelecek zaman ekleri olan **-a, -e, -y** 'nin yerini **-atın, -etin, -tın, -tın** sıfat-fiil eklerinin aldığını görüyoruz. Bu çekimde fiil üzerine getirilen **-atın, -etin, -tın, -tın**'den sonra "**edi"** ek-fiili ve sonrasında II. tip şahıs eklerinin getirilmesi ile yapılır. Bu yapının olumsuzu fiil köküne getirilen **-atın, -etin, -tın, -tın**' den sonra getirilecek olan "**emes"** edatı daha sonra ise II. tip şahıs ekini almış olan "**edi"** ek-fiilinin kullanılması ile sağlanırken; çekimin soru şekli **ma, me, ba, be, pa, pe** soru eklerinden birinin "**edi"** ek-fiilinden önce getirilmesi ile yapılmaktadır (Koç ve Doğan, 2004:290-291).

İncelediğimiz eserde bu yapının kullanımına ilişkin herhangi bir örneğe rastlayamadık. Gelecek zamanın bu şeklinin örnek çekimi şöyledir:

Teklik	I. şahıs:	kületin edim	" gülecektim"
	II. şahıs:	kületin ediñ	
	II. şahıs (nez.):	kületin ediñiz	
	III. şahıs:	kületin edi	
Çokluk	I. şahıs:	kületin edik	
	II. şahıs:	kületin ediñder	
	II. şahıs (nez.):	kületin ediñizder	
	III. şahıs:	kületin edi	

II. şekil, fiil kök ve gövdelerine eklenen **-ar, -er, -r** gelecek zaman eklerinden sonra II. tip kişi eklerinden birini almış olan "**edi"** ek-fiilinin kullanılması ile kurulur. Metinlerde bu yapı belirsiz gelecek zaman ifadesi de taşıyabilir. Bu şeklin olumsuzu **-ar, -er, -r** ekleri ile çekime giren yapının sonuna **-mas, -mes, -bas, -bes,-pas, -pes**

geniş zaman olumsuzluk eklerinin sonrasında ise II. tip şahıs eklerinin getirildiği "**edi"** ek-fiilinin kullanılması yapılırken; soru şekli, **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin "**edi"** ek-fiilinden önce kullanılması ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:291-292).

Geçmiş zamanların bu tip birleşik çekimine ilişkin örnek çekim şu şekildedir:

Teklik	I.	şahıs:	qaramas edim " bakmayacaktım"
	II.	şahıs:	qaramas ediñ
	II.	şahıs (nez.):	qaramas ediñiz
	III.	şahıs:	qaramas edi
Çokluk	I.	şahıs:	qaramas edik
	II.	şahıs:	qaramas ediñder
	II.	şahıs (nez.):	qaramas ediñizder
	III.	şahıs:	qaramas edi

İncelediğimiz eserde tekil şahıslar için sınırlı da olsa örnek tespit edebilmemize rağmen çoğul şekiller için örnek tespit edemedik. Tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Teklik I. şahıs için:

İyisk**er me edim** jañalaş? "Çıplak kala**cak mıydım**?" (83/16)

Qal**mas edim** sol qurlı. "Bu gibi -böyle- kalmay**acaktım**." (147/14)

Armanım bar de**r me edim**? "hayalim var diy**ecek miydim**?" (160/16)

Teklik II. şahıs için:

Tıñd**ar ediñ** är sözin mıñga balap. "Her bir sözünü bine eşit tutup, dinley**ecektin**." (49/16)

Bar**ar ediñ** qay jaqqa? "Hangi tarafa gide**cektin**?" (79/18)

Ne oyl**ar ediñ** öz basın, "Kendi başına ne düşün**ecektin**?"(97/18)

Sen**er me ediñ** sözüñe? "Sözüne inan**acak mıydın**?" (112/20)

Bar**ar ediñ** qay jaqqa? "Hangi tarafa gid**ecektin**." (141/12)

Teklik II. şahıs için:

Tınş**ır edi** jüregim. "Sakinleş**ecekti** yüreğim." (147/6)

III. şekil, daha çok niyet ifadesi taşıyan **-maq, -mek, -baq, -bek; -maqşı, -mekşi, -baqşı, -bekşi** ekleri ve ondan sonra II. tip şahıs ekleri almış olan "**edi"** ile kurulan gelecek zaman hikâyesidir. Bu yapının olumsuzu fiil kök ve gövdelerine getirilen zaman eklerinden sonra "**emes"** olumsuzluk edatı ile sağlanırken; yapının soru şekli "**edi"** ek-fiilinden önce getirilen **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatları ile kurulur (Koç ve Doğan, 2004:292).

Taradığımız metinde bu kullanımın örnek çekimi şöyledir:

Teklik	I.	şahıs:	körmek edim " görecektim"
	II.	şahıs:	körmek ediñ
	II.	şahıs (nez.):	körmek diñiz
	III.	şahıs:	körmek edi
Çokluk	I.	şahıs:	körmek edik
	II.	şahıs:	körmek ediñder
	II.	şahıs (nez.):	körmek ediñizder
	III.	şahıs:	körmek edi

Bu kipe örnek olabilecek diğer bir çekim de şöyledir (Koç ve Doğan, 2004:292):

Teklik	I.	şahıs:	aytpa qşı edim " söyleyecektim"
	II.	şahıs:	aytpa qşı ediñ
	II.	şahıs (nez.):	aytpa qşı diñiz
	III.	şahıs:	aytpa qşı edi
Çokluk	I.	şahıs:	aytpaqşı edik
	II.	şahıs:	aytpaqşı ediñder
	II.	şahıs (nez.):	aytpaqşı ediñizder
	III.	şahıs:	aytpaqşı edi

Bu kip yapısına uygun olarak eserimizde tek bir örneğe rastladık:

Tüzet**pek edim** zamandı, "Zamanı düzelt**ecektim**." (118/3)

IV. şekil, fiil kök ve gövdelerine getirilecek olan **-galı, -keli, -qalı, -keli** eklerinin ardından "**tur, jür, jatır, otır**" yardımcı eylemlerinin ardından II. tip şahıs eklerini almış olan "**edi"** ek-fiilinin getirilmesi sureti ile yapılan şekildir (Koç ve Doğan, 2004:292).

Bu yapının olumsuzu fiil kök ve gövdelerine eklenen **-galı, -keli, -qalı, -keli** ekinden sonra getirilen yardımcı fiillere **-GAn** sıfat-fiil ekinin eklenmesi ve sonrasında "**joq"** olumsuzluk edatının getirilmesi ile yapılırken; soru şekli "**edi"** ek-fiilinden önce **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004: 293).

İncelediğimiz eserde bu yapının kullanımına ilişkin herhangi bir örneğe rastlayamadığımız için, yapının örnek çekimini veriyoruz.

Teklik	I. şahıs:	üyrenkeli jatır edim	" öğrenecektim"
	II. şahıs:	üyrenkeli jatır ediñ	
	II. şahıs (nez.):	üyrenkeli jatır diñiz	
	III. şahıs:	üyrenkeli jatır edi	
Çokluk	I. şahıs:	üyrenkeli jatır edik	
	II. şahıs:	üyrenkeli jatır ediñder	
	II. şahıs (nez.):	üyrenkeli jatır ediñizder	
	III. şahıs:	üyrenkeli jatır edi	

1.2.1.2.1.4. Geniş Zamanın Hikâyesi

Geniş zamanın hikâye çekimi, geçmişte başlayıp devam etmiş, âdet halini almış veya tekrar edilmiş olarak düşünülen bir oluş ya da kılış bildiren kiplerdir. Bu kip, bazen teşebbüs edilmiş veya sadece niyet edilmiş bir hareketi işaret ederken, kaçar erdi

“kaçıyordu” gibi; bazen şu andaki durumun tam tersini ifade eden cümleler kurmaya yarar, eyler edim “yapardım” gibi; bazen de geniş zaman ekinden sonra getirilen **bolgay** “olacak” kelimesi ile tahmin bildiren cümleler kurar, kılur erdi bolgay “olmalı” gibi. Çağatay Türkçesinde geniş zamanın hikâyesi **-r** geniş zaman ekinden sonra getirilecek olan “**erdim”** kelimesinden (olumsuzu: **-mas, -mes**) sonra III. çokluk şahıs ekleri olan **-rlar** getirilmesi (olumsuzu: **-maslar, -mesler**) ile kurulurlar (Eckmann, 2003:121).

Kazak Türkçesinde **-a, -e, -y** ile yapılan gelecek zaman ekinde olduğu gibi, bu eklerin burada da düşerek yerini -**atın, -etin, -tın, -tın’** e bıraktığı sonrasında da II. tip kişi eklerini almış olan “**edi”** ek-fiilinin getirilmesi ile şimdiki zaman fonksiyonunda bir geniş zaman hikâyesi yapıldığı gibi **-ar, -er ve -r** eklerinin üzerine II. tip şahıs eklerini almış olan “**edi”** nin getirilmesi ile de yapılır (Öner, 1998:213-214).

Kazak Türkçesinde geniş zaman hikâyesi bir de fiil köklerine getirilen **-wşı, -wşi** eklerinden sonra II. tip kişi eklerini alan “**edi”**nin getirilmesi sureti ile de yapılabilmektedir (Koç ve Doğan, 2004:293).

Bu yapının kullanımına ilişkin örnek bir çekimi şu şekildedir:

Teklik	I.	şahıs:	alatın edim “ alacaktım”
	II.	şahıs:	alatın ediñ
	II.	şahıs (nez.):	alatın ediñiz
	III.	şahıs:	alatın edi
Çokluk	I.	şahıs:	alatın edik
	II.	şahıs:	alatın ediñder
	II.	şahıs (nez.):	alatın ediñizder
	III.	şahıs:	alatın edi

İncelediğimiz eserde -**atın, -etin, -tın, -tın** ve **-ar, -er -r** ile yapılan geniş zaman hikâye çekimine ilişkin örneğe rastlamazken **-wşı, -wşi** ekleri ile kurulmuş az sayıdaki şu örnekleri tespit ettik:

Teklik I. şahıs için:

Qılü**wşı idim** tamaşa. “Oyun oyna**rdım** -eğlen**irdim**- ” (165/26)

Jürü**wşi edim** işimnen. “İçimdeki ile yürü**rdüm**.” (168/23)

Teklik II. şahıs için:

Birge jaqqan birewge jaqa**wşı edi**. “Beraber gittiği birine yardım ede**rdi**.” (78/7)

Bolü**wşü edi** quwanış. “Sevinçli olu**rdu** -sevin**irdi**-” (169/7)

1.2.1.2.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi

-a ve **-sa, -se** ekleri ile sağlanan ve gerçekleşmesi “istek” biçiminde tasarlanan bir oluş ya da kılışın geçmiş zamana aktarılarak ifade edilmesidir. Bu kip aldığı eklere göre **-A-y-dI** ve **-sA idi**, **-sA-y-dI** olmak üzere iki şekilde incelenir (Korkmaz, 2003:749).

Kazak Türkçesinde de istek kipinin hikâyesi iki şekilde oluşturulabilmektedir. Bunlardan birincisi, Eski Türkçeden beri kullandığımız **-ğay, -gey, -qay, -key** ekinin fiil kök ve gövdelerine eklenmesinden sonra II. tip şahıs eklerinden birini almış olan “**edi”** ek-fiilinin getirilmesi ile kurulur. Eski Türkçede bu yapı istek kipinden sonra getirilen “**ärgäy”** ve “**ärti”** ile kurulurdu. Örneğin: Yir yarulzun ärti; yirkä kiräyin ärti. “Yer yarılsaydı da yere girseydim.” (Gabain, 2003:92).

Çağatay Türkçesinde istek kipinin hikayesi gelecek zaman anlamlı kullanılmış olup, -ġay, -gey ekinden sonra getirilen “érdi” ek-fiili ile yapılmaktadır (Eckmann, 2003:118-119).

Kazak Türkçesinde istek kipinde hikâye çekimi birkaç değişik yolla yapılabilir.

İlk olarak: **-ğay, -gey, -qay, -key** istek eklerinden sonra “**edi”** getirilerek yapılır. Bu şeklin olumsuz anlamı **-Gay** ekinden önce getirilen **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk ekleri ile sağlanır (Koç ve Doğan, 2004:295).

İncelediğimiz eserde bu yapının kullanımına ilişkin herhangi bir örneğe rastlayamadığımız için, yapının örnek çekimini yapıyoruz.

I. tip çekim için:

Teklik I. şahıs: söylegey edim “ konuşaydım”

II.	şahıs:	söylegey ediñ
II.	şahıs (nez.):	söylegey diñiz
III.	şahıs:	söylegey edi
Çokluk I.	şahıs:	söylegey edik
II.	şahıs:	söylegey ediñder
II.	şahıs (nez.):	söylegey ediñizder
III.	şahıs:	söylegey edi

Yapının soru şekli, "**edi"** ek-fiilinden önce **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin getirilmesi ile yapılır.

İkinci şekil istek hikâyesi, fiile eklenen **-GI** fiilden isim yapma ekine iyelik eki ilave edilmesi ve ardından "**kel-"** fiilinin ve "edi" ek-fiilinin getirilmesi ile yapılır, aytqım kelgen edi "konuşasım geldi." gibi (Koç ve Doğan, 2004:295).

Bu yapının olumsuzu da "**kel-"** fiilinden sonra **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk eklerinin getirilmesi ile yapılırken; yapının soru şekli, "**edi"** ek-fiilinden önce **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin getirilmesi ile yapılır, algım kelgen edi "almak istemiştim", bağrımız keletin edi "gitmek istemiştik" örneklerinde olduğu gibi (Koç ve Doğan, 2004:295).

İncelediğimiz eserde bu yapının kullanımına ilişkin herhangi bir örneğe rastlayamadığımız için, yapının örnek çekimini yapıyoruz (Koç ve Doğan, 2004:295):

II. tip çekim için:

Teklik I.	şahıs:	ketkim kelip edi	" gideydim"
II	şahıs:	ketktiñ kelip edi	
II	şahıs (nez.):	ketkiniz kelip edi	
III	şahıs:	ketkisi kelip edi	
Çokluk I.	şahıs:	ketkimiz kelip edi	
II.	şahıs:	ketkileriñ kelip edi	
II.	şahıs (nez.):	ketkileriñiz kelip edi	

III. şahıs: ketkisi kelip edi

Diğer bir istek hikâyesi ise istek anlamı veren **-sa, -se** ekinden sonra II. tip kişi eklerini almış olan "**edi"** yahut "**kerek"** ya da "**edi"** ek-fiilinin kullanılması ile yapılır (Öner, 1998:215).

Ayrıca **-sa, -se'**den sonra **-sI** ve **-şI** eklerinin kullanılmasıyla da çekim yapılabilir. Bolsaq eken "olsaymışız"; tapsa kerek edi. "bulmalıydı -bulsaydı-; ala kelseşi "alsaydı -keşke- alsaydı" gibi (Öner, 1998:215).

İncelediğimiz eserde bu yapının kullanımına ilişkin herhangi bir örneğe rastlayamadığımız için, yapının örnek çekimini yapıyoruz.

III. tip çekim için:

Teklik	I. şahıs:	bolsam edi	" olaydım"
	II. şahıs:	bolsañ edi	
	II. şahıs (nez.):	bolsañız edi	
	III. şahıs:	bolsa edi	
Çokluk	I. şahıs:	bolsaq edi	
	II. şahıs:	bolsañder edi	
	II. şahıs (nez.):	bolsañızdar edi	
	III. şahıs:	bolsa edi	

1.2.1.2.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi

Bu kipin dilek cümleleri geçmişe dönük olmakla beraber, bir şart ifadesine göre daha az ısrarlı ve daha gerçekten uzak anlatımlıdır. "biraz dinlenseniz **X** biraz dinlenseydiniz" gibi. Ayrıca bu kip buyurma, farz etme "ayrılık olmasaydı." ve kararsızlık anlamlarında da kullanılabilir (Banguoğlu, 1998:468-439).

Bu çekim, Eski Türkçede kelime köküne getirilen **-gay, -gey** ekinden sonra "**ärdi"** ek-fiilinin getirilmesi sureti ile yapılmıştır (Gabain, 2003:92).

Çağatay Türkçesinde **-sa, -se** şart ekinden sonra getirilen "**érdi"** ek-fiili ile yapılmaktadır. 'ısḳ eger ḳılmasa érdi in'am… "aşk ihsan etmeseydi…" örneğinde olduğu gibi (Eckmann, 2003:117).

Kazak Türkçesinde bu kip, fiil kök ya da gövdelerine getirilen **-sa ,-se** şart eklerinden sonra II. tip şahıs eklerinden birini almış olan, "**edi"** ek-fiilinin getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:295).

Kipin olumsuzu fiile getirilen **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk ekleri ile sağlanırken; yapının soru şekli, **ma, me, ba, be, pa, pe** soru eklerinden uygun olanının "**edi"** ek-fiilinden önce getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:295-296).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde bu kipin kullanımına ilişkin herhangi bir örneğe rastlayamadığımız için, bu kullanım şeklinin örnek çekimini yapıyoruz.

Teklik	I. şahıs:	jatsa edim	" yatsaydım"
	II. şahıs:	jatsa ediñ	
	II. şahıs (nez.):	jatsa ediñiz	
	III. şahıs:	jatsa edi	
Çokluk	I. şahıs:	jatsa edik	
	II. şahıs:	jatsa ediñder	
	II. şahıs (nez.):	jatsa ediñizder	
	III. şahıs:	jatsa edi	

1.2.1.2.1.7. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

Geçmişte gerekli olan ya da olması istenilen bir oluş veya kılış ifadesi için kullanılan kiptir. Eylem henüz gerçekleşmemiş olabilir. Bu yapıda eylem gelecek zamanın hikâyesine yakın bir anlam verir (Banguoğlu,1998:472).

Eski Türkçede **-mış ärgäy** ve **-tı ärgäy** yapıları kullanılarak gerekliliğin hikâyesi yapılırdı, içġınmış ärgäy mu biz. "kaybetmeli miydik"gibi (Gabain, 2003:92). Karahanlı Türkçesinde gereklilik kipinin hikâyesi fiil köküne getirilen -gu, -gü

gereklilik eklerinden sonra “erding” ek-fiilinin getirilmesi ile yapılır (Hacıeminoğlu, 1996:195).

Kazak Türkçesinde gereklilik kipinin hikâyesi fiil kök ya da gövdelerine getirilen “**-w”** mastar ekinden sonra iyelik ekleri ve ondan sonra da kullanılacak olan, “**kerek, tiyis** ve **qajet**” edatlarının ardından “**edi”** ek-fiilinin getirilmesi ile yapılmaktadır. Bu kipin olumsuzu “kerek, tiyis ve qajet” edatları ile “edi” ek-fiili arasına “**emes”** olumsuzluk edatının getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:296).

Çekimin soru şekli, “**edi”**den önce **ma, me, ba, be, pa, pe** soru eklerinde birinin getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:296).

İncelediğimiz eserde gerekliliğin hikâyesine uygun olarak gramer kitaplarında rastlayamadığımız “**kerekti”** yapısın tespit ettik ki, bunun da gereklilik ifadesi için kullandığımız “**kerek”** edatından sonra “**edi”** ek-fiilinin zamanla dönüştüğü **-tı, -ti** şeklinin “kerek” sözcüğüne iliştirilmesi ile ortaya çıktığını düşünüyoruz.

Kazak Türkçesinde gereklilik kipinin hikâyesinin örnek çekimi şöyledir (Koç ve Doğan, 2004:296):

Teklik	I. şahıs:	baruwım kerek edi	“gitmeliydim”
	II. şahıs:	baruwıñ kerek edi	
	II. şahıs (nez.):	baruwıñız kerek edi	
	III. şahıs:	baruwı kerek edi	
Çokluk	I. şahıs:	baruwımız kerek edi	
	II. şahıs:	baruwlarıñız kerek edi	
	II. şahıs (nez.):	baruwlarıñ kerek edi	
	III. şahıs:	baruwı kerek edi	

İncelediğimiz metinde bu kipe ilişkin olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Täwbe qılsaq **kerek-ti**. “Tövbe et**meli**ydik.” (162/12)

Sabır qılsaq **kerek-ti**. “Sabırlı ol**malı**ydık -sabret**meli**ydik.-”(163/7)

1.2.1.2.2. Rivayet Birleşik Çekimi

Bu çekim asıl fiil kiplerine "**i-**" fiilinin öğrenilen geçmiş zamanının getirilmesi suretiyle yapılır. Bu çekim öğrenilen geçmiş zaman eki ile yapılmasına rağmen öğrenilen geçmiş zaman eki "**-mIş**", burada zaman anlamı vermeyip, bir nakletme, anlatma ve sonradan farkına varma ifadesi taşır. Buradaki ek, bir başkasından duyma anlamını vermek amacıyla kullanıldığı için bu yapıya "**rivayet**" adı verilir. Yani rivayet bir zaman eki değil bir şekil ekidir (Ergin, 2004:323).

Eski Türkçede "**erken**" şeklinde kullanılan rivayet yapısının çağdaş dönem Kazak Türkçesinde "**eken**" şeklini aldığı görülmektedir. Kazak Türkçesinde "eken" ile **-mA** soru ekinin bazen kaynaştığı ve "**meken**" şeklini aldığı görülür, bola ma eken "olur muymuş, olur mu ki?"gibi (Koç ve Doğan, 2004:297).

Emir ve görülen geçmiş zaman kipinin rivayeti yoktur. Çünkü görülen ve bilinen bir eylemin rivayete dayandırılarak anlatılması söz konusu değildir (Korkmaz, 2003:754).

Kazak Türkçesinde rivayet birleşik çekimi kip ve zaman eklerinden sonra getirilen "**eken**" (imiş) ek-fiili ile yapılmaktadır (Kültür Bakanlığı, 1991:1060).

1.2.1.2.2.1. Geçmiş Zamanda Rivayet

Bu konuda Tahsin Banguoğlu, "Geçmişin söylenti kipi olmaz. Çünkü salt geçmiş kipini dolaylı bir geçmiş planına aktarmak çelişki teşkil eder 'sevdiymişim'. Onun yerine basit dolaylı geçmiş söylenti planına aktarmak makul olur 'sevmişmişim'."şeklinde bir ifade kullanmıştır (Banguoğlu,1998:459).

Kazak Türkçesinde rivayet çekimi kip ve zaman eklerinden sonra getirilecek olan "eken" kelimesi ile yapılmaktadır (Kültür Bakanlığı, 1991:1060). Kazak Türkçesinde **-dı, -di, -tı, -ti** ve **-ğan, -gen, -qan, -ken** ile kurulan geçmiş zamanlar için kullanılan rivayet şekilleri aynıdır. Buna göre fiil köklerine getirilen **-dı, -di, -tı, -ti** ve **-ğan, -gen, -qan, -ken eklerinden** sonra "**eken**" ek-fiili getirilmek sureti ile rivayet

çekim yapılır. Bu yapıda çekim I.tip şahıs ekleri ile olur. Bazen "eken" kelimesinin sonundaki "-n" sesinin teklik I.şahış çekimlerinde düştüğü ve çekimin "**ekem"** şeklinde kullanıldığı da olur, kelgen ekem "gelmişim" örneğinde olduğu gibi (Öner, 1998:218-219).

Bu yapının olumsuzluğu **mA** olumsuzluk ekleri ve "**joq"** edatı ile de yapılabilmektedir (Koç ve Doğan, 2004:297).

Kazak Türkçesinde gereklilik kipinin hikâyesinin örnek çekimi şöyledir:

Teklik	I.	şahıs:	alğan ekenmin "almalıymışım"
	II.	şahıs:	alğan ekensiñ
	II.	şahıs (nez.):	alğan ekensiz
	III.	şahıs:	alğan eken
Çokluk	I.	şahıs:	alğan ekenbiz
	II.	şahıs:	alğan ekensiñder
	II.	şahıs (nez.):	alğan ekensizder
	III.	şahıs:	alğan eken

Çekimin olumsuz şekline örnek olarak:

Teklik	I.	şahıs:	ketken joq ekenmin	"gitmemeliymişim"
	II.	şahıs:	ketken joq ekensiñ	
	II.	şahıs (nez.):	ketken joq ekensiz	
	III.	şahıs:	ketken joq eken	
Çokluk	I.	şahıs:	ketken joq ekenbiz	
	II.	şahıs:	ketken joq ekensiñder	
	II.	şahıs (nez.):	ketken joq ekensizder	
	III.	şahıs:	ketken joq eken	

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde yukarıda ifade edilen rivayet yapıları ile

ilgili olarak sadece tek örnek tespit edebildik:

Sen asıq**qan eken** dep. “Sen âşık o**lmuşmuşsun** diyerek…” (103/21)

1.2.1.2.2.2. Şimdiki Zamanda Rivayet

Şimdiki zamanın çekimine bağlı olarak birkaç değişik yolla şimdiki zamanın rivayeti sağlanabilir.

İlk olarak **tur, jür, otır, jatır** yardımcı fiilleri ile kurulan şimdiki zamanın rivayetinde, fiil kök ya da gövdesine getirilen **-a, -e, -y** seslerinden sonra **-GAn** sıfat-fiil ekinin eklenmesi, ardından da I. tip kişi eklerinden birini almış olan “**eken”** ek-fiilinin getirilmesi ile yapılır. alıp jatqan ekenmin “alıyormuşum”, söylep otırğan ekensizder “konuşuyormuşsunuz” örneklerinde olduğu gibi (Koç ve Doğan, 2004:298).

Bu yapının olumsuz, fiil kök ya da gövdelerinden sonra eklenen **-a, -e, -y, -p** zarf-fiil ekleri ve **-GAn** ile çekimlenmiş fiil ardında “**joq”** olumsuzluk edatının getirilmesi ile yapılır. Yapının soru şekli, “**eken”** ek-fiilinden sonra **ma, me, ba, be, pa, pe** soru eklerinden birinin getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004: 299).

Kazak Türkçesinde şimdiki zaman hikâyesinin örnek çekimi şöyledir (Koç ve Doğan, 2004: 299):

Teklik	I.	şahıs:	kelip jürgen ekenmin “geliyormuşum”
	II.	şahıs:	kelip jürgen alğan ekensiñ
	II.	şahıs (nez.):	kelip jürgen ekensiz
	III.	şahıs:	kelip jürgen eken
Çokluk	I.	şahıs:	kelip jürgen ekenbiz
	II.	şahıs:	kelip jürgen ekensiñder
	II.	şahıs (nez.):	kelip jürgen ekensizder
	III.	şahıs:	kelip jürgen eken

Şimdiki zamanın rivayetine ilişkin olarak ikinci çekim, fiil kök ve gövdelerine

getirilen **-wda, -wde** ekinden sonra I. tip kişi eklerini almış olan "**eken"** ek-fiilinin getirilmesi ile yapılır.

Bu yapının olumsuzu fiil kök ve gövdelerine getirilen **-wda, -wde** ekinden sonra getirilecek olan "**emes"** olumsuzluk edatı ile yapılırken; yapının soru şekli, I. tip şahıs eklerinden birini almış olan "eken" den önce **mA** soru edatlarından birinin getirilmesi ile kurulur (Koç ve Doğan, 2004:299).

İncelediğimiz eserde bu iki çekime ilişkin herhangi bir örnek tespit edemediğimiz için bu yapıyı da somutlaştırmak amacıyla bir örnek çekim yapıyoruz:

Teklik	I. şahıs:	otıruwda ekenmin	"oturuyormuşum"
	II. şahıs:	otıruwda alğan ekensiñ	
	II. şahıs (nez.):	otıruwda ekensiz	
	III. şahıs:	otıruwda eken	
Çokluk	I. şahıs:	otıruwda ekenbiz	
	II. şahıs	otıruwda ekensiñder	
	II. şahıs (nez.):	otıruwda ekensizder	
	III. şahıs:	otıruwda eken	

1.2.1.2.2.3. Gelecek Zamanda Rivayet

Niyet ifadesi taşıyan ya da gerçekleşmeyen bir eylemin sonucunda karşılaşılacak olan durumları ifade eden kiptir (Banguoğlu, 1998:467).

Gelecek zaman kipinin rivayeti şekil itibari ile gelecek bir zaman diliminde gerçekleşecek olan bir oluş ya da kılışın duyuma dayanılarak anlatılmasıdır. Bu yapı gelecek zaman ekine eklenecek olan "**i-"** ek-fiilinden sonra şahıs eklerinin getirilmesi ile yapılır (Korkmaz, 2003:758).

Kazak Türkçesinde gelecek zamanın rivayetine ilişkin olarak ilk çekim şekli, **-a, -e, -y** gelecek zaman eklerinden sonra **-DI** eklerinin ardından I.tip kişi eklerinden birini almış olan "eken" ek-fiilinin getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:300).

Bu yapının olumsuzu fiil kök ya da gövdelerine getirilen **-atın, -etin, -tın, -tin** eklerinin ardından "**emes"** olumsuzluk edatını getirmek sureti ile yapılırken; yapının soru şekli, "eken" ek-fiilinden önce getirilen **mA** soru edatı vasıtası ile kurulur (Koç ve Doğan, 2004:300).

Gelecek zaman rivayetinin bu tip kullanımına ilişkin örnek çekimi şöyledir:

Teklik I.	şahıs:	kületin emes ekenmin"gülmeyecekmişim"
II.	şahıs:	kületin emes ekensiñ
II.	şahıs (nez.):	kületin emes ekensiz
III.	şahıs:	kületin emes eken
Çokluk I.	şahıs:	kületin emes ekenbiz
II.	şahıs:	kületin emes ekensiñder
II.	şahıs (nez.):	kületin emes ekensizder
III.	şahıs:	kületin emes eken

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız yapıya uygun olarak, fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde yukarıda belirttiğimiz gramer özelliğinden biraz farklı olarak kimi çekimlerde fiile eklenen **-DI** ekinin kullanılmadığı örneklere de rastladık. Eserde tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Kete **me eken** iyt bola? "İt olup gid**ecek miymiş**?" (45/38)

Qoy**a ma eken** jılatpay? "Ağlatıp, bırak**acak mıymış**?" (73/8)

Bas**a ma eken** pendeni? "İnsanı ez**ecek miymiş?**" (126/4)

Ket**edi eken** sabırdan. "Sabırden gid**ecekmiş**." (166/22)

Eserler jas qatındı tut**adı eken**. "Deliler genç kadını tut**acakmış**" (174/17)

Kazak Türkçesinde gelecek zaman rivayeti çekiminin diğer bir yolu da gelecek zaman ekleri olan **-ar, -er, -r** eklerinin fiil kök ve gövdelerine eklenmesinin ardından I. tip şahıs eki almış olan "**eken"** ek-fiilinin getirilmesi ile oluşan yapıdır. Bu yapının olumsuzu "belirsiz gelecek zaman" ekleri olarak da adlandırılabilen **-mas, -mes, -bas, -bes** ve **-pas, -pes'in "eken"** ek-fiilinden önce getirilmesi ile yapılırken; yapının soru şekli, **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin "eken" ek-fiilinden önce

kullanılması ile sağlanır (Koç ve Doğan, 2004:300-301).

Bu kipin örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik	I. şahıs:	ketpes ekenmin	"gimeyecekmişim"
	II. şahıs:	ketpes ekensiñ	
	II. şahıs (nez.):	ketpes ekensiz	
	III. şahıs:	ketpes eken	
Çokluk	I. şahıs:	ketpes ekenbiz	
	II. şahıs:	ketpes ekensiñder	
	II. şahıs (nez.):	ketpes ekensizder	
	III. şahıs:	ketpes eken	

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde bu kipin kullanımına ilişkin tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Bil**er me eken** bekzatım? "Soyum bil**ecek miymiş**?" (5/14)

Oyl**ar me eken** bir meni sol? "O bir beni düşün**ecek miymiş**?" (80/34)

Aytqalı bol**ar ma eken** dep… "Söyleyeceği ol**acak mıymış,** diyerek…" (103/23)

Tusap qoyıp qaşırar buq**a ma eken**? "Bağlayıp, koyup kaçır**acak mıymış**?" (174/20)

Gelecek zamanın rivayetine ilişkin olarak üçüncü bir çekim de **-maq, -mek, -baq, -bek; -maqşı, -mekşi, -baqşı, -bekşi, -paqşı, -pekşi** gelecek zaman ekleri ile I. tip kişi eklerini almış olan "eken" ek-fiili ile yapılan şekildir.

Bu yapının olumsuzu fiil kök ve gövdelerine eklenen **-mAK, -mAKşI** ekerlinden sonra getirilen "**emes"** olumsuzluk edatı ile yapılırken; yapının soru anlamı, "eken" ek-fiilinden önce getirilen, **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatları ile sağlanır (Koç ve Doğan, 2004:301).

İncelediğimiz eserde gelecek zamanın rivayetinin bu çekimine ilişkin herhangi bir örnek tespit edemediğimiz için bu yapıyı da somutlaştırmak için örnek çekim şöyledir (Koç ve Doğan, 2004:301):

Teklik I. şahıs: qaramaqşı ekenmin "bakacakmışım"

II. şahıs: qaramaqşı ekensiñ

II. şahıs (nez.): qaramaqşı ekensiz

III. şahıs: qaramaqşı eken

Çokluk I. şahıs: qaramaqşı ekenbiz

II. şahıs: qaramaqşı ekensiñder

II. şahıs (nez.): qaramaqşı ekensizder

III. şahıs: qaramaqşı eken

Gelecek zamanın rivayetinde dördüncü çekim, fiil kök ve gövdelerine getirilen **-GalI** eklerinden sonra **tur, jür, otır ve jatır** yardımcı fiillerinin ardından I.tip şahıs eklerini almış olan "**eken"** ek-fiilinin getirilmesi ile yapılır.

Bu kipin olumsuzu **tur, jür, otır, jatır** yardımcı fiillerinden sonra **-GAn** sıfat-fiil ekinin ardından "**joq"** olumsuzluk edatı ile yapılırken, barğalı jatqan joq "gitmeyecek mişim" gibi; yapının soru şekli, "**eken"** ek-fiilinden önce **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin getirilmesi ile kurulur (Koç ve Doğan, 2004:302).

Üzerinde çalıştığımız eserde gelecek zaman rivayetinin bu şekil kullanımına ilişkin örneğe rastlayamadığımız için yapının örnek çekimini yapıyoruz (Koç ve Doğan, 2004:302):

Teklik I. şahıs: istegeli otır ekenmin "isteyecekmişim"

II. şahıs: istegeli otır ekensiñ

II. şahıs (nez.): istegeli otır ekensiz

III. şahıs: istegeli otır eken

Çokluk I. şahıs: istegeli otır ekenbiz

II. şahıs: istegeli otır ekensiñder

II. şahıs (nez.): istegeli otır ekensizder

III. şahıs: istegeli otır eken

1.2.1.2.2.4. Geniş Zamanın Rivayeti "Katıstık Ötken Şak ~ Ötken Şaktagı Ötken Şak"

Geniş zamanının rivayeti, bu zamanın hikâyesinin görmeye dayanmayan çeşididir. "IV. Murat geceleri tebdil kıyafetle gezermiş."örneğinde olduğu gibi. Bu kip dolaylı geçmiş zamanda çeşitli anlatmalar için de kullanılmıştır. Örneğin: "Koşsak trene yetişirmişiz." (Banguoğlu, 1998:463).

Bu çekim bir anlatma ve nakletme ifadesi için kullanılır Coşkun, 2000:254).

Yapı Kazak Türkçesinde tıpkı gelecek zamanda olduğu gibi **-a, -e, -y** seslerinin ardından **-DI** ekinin ve ardından da I. tip şahıs eklerini alan "**eken"** ek-fiilinin getirilmesi ile yapılmaktadır. Keledi eken "gelirmiş-geliyormuş-" (Öner, 1998:218). Gelecek zaman ve geniş zaman eklerinin aynı olması bu iki zamanın karıştırılabilmesine zemin hazırlamaktadır. Kipin gerçekte hangi zamanı ifade ettiğini anlamak için kelimenin içinde kullanıldığı cümlenin anlamının iyi anlaşılmış olması gereklidir.

Bu yapının olumsuzu fiil kök ya da gövdelerine getirilen **-atın, -etin, -tın, -tin** eklerinin ardından "**emes"** olumsuzluk edatını getirmek sureti ile yapılırken; yapının soru şekli, "**eken"** ek-fiilinden önce getirilen **MA** soru edatı vasıtası ile kurulur (Koç ve Doğan, 2004:303). Ancak incelediğimiz eserde bu durumlardan biraz farklı olarak -a, -e, -y seslerinden sonra kullanılan **-DI** 'nın düştüğü ve geniş zaman olumsuzluk ifadesinin **-may, -mey** ile de sağlandığı örneklere rastlanmıştır.

Bu kipin örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik	I. şahıs:	aladı ekenmin	"alırmışım"
	II. şahıs:	aladı ekensiñ	
	II. şahıs (nez.):	aladı ekensiz	
	III. şahıs:	aladı eken	
Çokluk	I. şahıs:	aladı ekenbiz	
	II. şahıs:	aladı ekensiñder	

II. şahıs (nez.): aladı ekensizder

III. şahıs: aladı eken

Maqaldap ayt**adı eken**, söz qosarlap. “Atasözlerinden örnekler verip, sözlerini kuvvetlendirerek, söyle**rmiş**.” (48/22)

Tüp iyesin köksem**ey** bol**a ma eken**? “Soy sahibini istemez ol**ur muymuş**?” (153/21)

Özge maqsat aqılğa tol**a ma eken**? “Başka maksat akıla gir**er miymiş?”** (153/24)

Jas qayğısın bildir**mey** jut**adı eken.** “Genç kaygısını belli etmez, yut**armış**.” (174/18)

Qur därimen atganğa ölme**ydi eken**. “Gereksiz ilaçlar aldığında öl**mezmiş**.” (192/3)

1.2.1.2.2.5. İstek Kipinde Rivayet

Bu kipin rivayeti, istek şeklinde tasarlanan iş ve oluşun bir duyuma dayandırılarak anlatılmasıdır (Korkmaz, 2003:763).

Bu yapı dilek-şart kipi ile gerek anlam gerekse de kullanım bakımından paralellik göstermektedir (Banguoğlu, 1998:471).

Kazak Türkçesinde istek kipinin rivayeti iki şekilde yapılabilir.

Birinci şekil, fiil kök ve gövdelerine **-ğay, -gey, -qay, -key** ekinin getirilmesinden sonra I. tip şahıs ekleri ile beraber “**eken”** ek-fiilinin kullanılması sureti ile yapılır. Yapının olumsuzu, fiil köküne getirilecek olan **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk ekleri ile yapılırken; soru şekli, “**eken”** ek-fiilinden önce getirilen **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından biri kullanılarak yapılır. Bergey ekensin “vereymişsin”, aytğay ekensiz “söyleyeymişsin” gibi (Koç ve Doğan, 2004:303).

İkinci şekil ise, fiil kök ve gövdelerine eklenen **-GI** fiilden isim yapma ekine iyelik eki ilave edilmesi ve ardından çekim eki almış olan “**kel-”** ile “**eken”** ek-fiilinin

getirilmesi şeklinde kurulan yapıdır. Bu yapının olumsuzu, kel- fiiline **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk eklerinin getirilmesi ile yapılırken; "eken" ek-fiilinden önce **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından biri ile yapılır, ağlım kelgen eken "almak istemişim", aytqıñız keler eken "söylemek istermişsiniz" (Koç ve Doğan, 2004:304).

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız istek kipinin her iki şekline ilişkin olarak incelediğimiz eserde örnek tespit edemediğimiz için, bu yapıların örnek çekimlerini yapıyoruz:

I. yapının örnek çekimi şöyledir:

Teklik	I.	şahıs:	jatqay ekenmin "yataymışım"
	II.	şahıs:	jatqay ekensiñ
	II.	şahıs (nez.):	jatqay ekensiz
	III.	şahıs:	jatqay eken
Çokluk	I.	şahıs:	jatqay ekenbiz
	II.	şahıs:	jatqay ekensiñder
	II.	şahıs (nez.):	jatqay ekensizder
	III.	şahıs:	jatqay eken

II. yapının örnek çekimi şöyledir:

Teklik	I.	şahıs:	süygim keledi eken "seveymişim"
	II.	şahıs:	süygiñ keledi eken
	II.	şahıs (nez.):	süygiñiz keledi eken
	III.	şahıs:	süygisi keledi eken
Çokluk	I.	şahıs:	süygileriñ keledi eken
	II.	şahıs:	süygileriñiz keledi eken
	II.	şahıs (nez.):	süygileriñiz keledi eken
	III.	şahıs:	süygisi keledi eken

1.2.2.2.2.6. Şart Kipinde Rivayet

Bu kip sonradan farkına varma anlamının yanında farz etme ve tereddüt anlamlarını da ifade eder. "zahmet etmeseymişsiniz", "bildirseymiş ya" gibi (Banguoğlu, 1998:469)

Şart kipinin rivayeti, aynen şart kipinin hikâyesinde olduğu gibi şarta bağlı ancak gerçekleşmemiş bir oluş ve kılışın duyuma dayandırılarak anlatılmasıdır. (Korkmaz, 2003:762)

Kazak Türkçesinde şart kipinin rivayeti fiil kök ve gövdelerine eklenen **-se, -sa** şart ekinden sonra II. tip kişi eklerine almış olan "**eken"** ek-fiili ile çekimlenir (Öner, 1998:219).

Yapının olumsuz şekli, fiil kök ya da gövdelerine getirilen **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk ekleri ile sağlanırken; soru şekli, "**eken"** ek-fiilinden önce **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatların ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:305).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde şart kipinin rivayetine ilişkin olarak herhangi bir örnek tespit edemediğimiz için, yapıyı somutlaştırmak için yaptığımız örnek çekim şöyledir:

Teklik	I.	şahıs:	otırsam eken "otursaymışım"
	II.	şahıs:	otırsañ eken
	II.	şahıs (nez.):	otırsañız eken
	III.	şahıs	otırsa eken
Çokluk	I.	şahıs:	otırsaq eken
	II.	şahıs:	otırsañdar eken
	II.	şahıs (nez.):	otırsañızdar eken
	III.	şahıs:	otırsa eken

1.2.1.2.2.7. Gereklilik Kipinde Rivayet

Sonradan anlaşılmış ve başkalarınca gösterilmiş bir gerekliliği anlatmak için kullanılan kiptir. “Ben İzmir’e yerleşmeliymişim.”, “Her gün bir saat yürümeliymişim.” gibi (Banguoğlu, 1998:472).

Kazak Türkçesinde bu yapı, “**-w”** mastar ekinin fiil kök ve gövdelerine eklenmesinden sonra getirilen iyelik ekleri ile sonrasında “**tiyis, qajet, kerek”** edatları ve en son olarak “**eken”** ek-fiilinin eklenmesi ile ile yapılmaktadır (Koç ve Doğan, 2004:306).

Bu kipin olumsuzu “**eken”** ek-fiilinden önce getirilen “**emes”** olumsuzluk edatı ile yapılırken; yapının soru şekli, gene “eken” ek-fiilinden önce **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:306).

İncelediğimiz eserde bu konuyu örneklendiren herhangi bir kullanıma rastlayamadık. Bu şeklin örnek çekimi şöyledir:

Teklik	I.	şahıs:	jüriwim kerek eken “yürümeliymişim”
	II.	şahıs:	jüriwiñ kerek eken
	II.	şahıs (nez.):	jüriwiñiz kerek eken
	III.	şahıs:	jüriwi kerek eken
Çokluk	I.	şahıs:	jüriwimiz kerek eken
	II.	şahıs:	jüriwleriñ kerek eken
	II.	şahıs (nez.):	jüriwleriñiz kerek eken
	III.	şahıs:	jüriwi kerek eken

1.2.1.2.3. Şart Birleşik Çekimi

Birleşik çekimin şart kipi asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şarta bağlı olarak ifade etmeye yarayan çekimdir. Bu kip asıl fiil kiplerine “**i-”** yardımcı fiilinin eklenmesi sureti ile kurulur (Ergin, 2004:325)

Bu kip, kendi yapısındaki şart anlamına bağlı olan bu oluş ve kılış anlamını asıl fiille ilişki kurarak tamamlayıcı bir görev üstlenir. Bu kipler iyelik kökenli şahıs ekleri

ile çekime girerler (Korkmaz, 2003:765).

Şart birleşik çekimi için Eski Türkçede "**ärsä"** kelimesi kullanılırdı. Bu kelime, birçok zamanın şarta bağlı olarak çekimlenmesi işini görüyordu (Gabain, 2003:91).

Şart birleşik zamanın "dilek kipleri" ile yani dilek-şart, istek, gereklilik ve emir kiplerinde çekimleri yoktur (Gülensoy, 1995:195).

Şart çekimi, Kazak Türkçesinde "**bol-"** yardımcı fiili ile çekimlenmektedir. (Kültür Bakanlığı, 1991:1060).

1.2.1.2.3.1. Geçmiş Zamanlarda Şart Birleşik Çekimi

Banguoğlu bu kip için, "Geçmişte olanı şarta bağlayan ve şart planına aktaran kiptir." şeklinde bir tanımlama yapmaktadır (Banguoğlu, 1998:460).

Şart ifadesi Eski Türkçede **-sa, -se** şekilleri ile karşımıza çıkmaktadır (Gabain, 2003:92).

Türkiye Türkçesinde bu kip, görülen geçmiş zaman için **-DI y-se, DI-y-sA, -DU-y-sA** ekleri ile kullanılırken; duyulan geçmiş zaman ifadeli cümlelerde **-mIş i-se, -mIş sA** ekleri ile kurulmaktadır (Korkmaz, 765/768).

Şart birleşik çekimi için Eski Türkçe devresinden beri kullanıla gelen **er-(>e-)** fiili Tatar, Kazak ve Kırgız lehçelerinde yerini **bol-** "olmak" yardımcı fiiline bırakmıştır (Öner, 1998:221).

Kazak Türkçesinde bu kip, fiillere geçmiş zaman anlamı yükleyen **-dı, -di, -tı, -ti** ve **-ğan, -gen, -qan, -ken** eklerinde aynı şekilde çekimlenmektedir. Buna göre **-dı, -di, -tı, -ti** ve **-ğan, -gen, -qan, -ken** eklerinden sonra "**bol-"** fiiline getirilen **-se, -sa** eklerinin ardından II. tip kişi eklerinin getirilmesi yapılır (Kültür Bakanlığı, 1991:1060). Bu yapının olumsuzu, fiil kök ve gövdelerine getirilen **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** olumsuzluk ekleri ile sağlanırken; yapının soru şekli, "**bolsa"** ek-fiilinden sonra getirilen **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatları ile kurulur (Koç ve Doğan, 2004:306).

Bu kipin örnek çekimi şöyledir:

Teklik I. şahıs: alğan bolsam "almışsam"

II.	şahıs:	alğan bolsañ
II.	şahıs (nez.):	alğan bolsañız
III.	şahıs:	alğan bolsa
Çokluk I.	şahıs:	alğan bolsaq
II.	şahıs:	alğan bolsañdar
II.	şahıs (nez.):	alğan bolsañızdar
III.	şahıs:	alğan bolsa

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde tespit ettiğimiz geçmiş zaman rivayeti ile çekimlenmiş kullanımlar şöyledir:

Oy jelke, üñirey**gen bolsa** sadağ… "Atın ense çukurundaki saçların-yelelerin-yokluğunu hisset**mişse**…" (33/4)

Ol täñiri at**qan bolmasa**… "O Tanrı göndermiş ol**masaydı**-gönder**meseydi.**" (120/10)

1.2.1.2.3.2. Şimdiki Zamanlarda Şart Birleşik Çekimi

Bu kip, içinde bulunulan zamanda gerçekleşmekte olan eylemi şarta bağlayan bir birleşik kiptir. Kip, aradaki "**i-**" fiili çoğu kez kaybolmakla beraber, şart ekinden sonra getirilecek olan şahıs ekleri ile kurulur (Korkmaz, 2003:769).

Kazak Türkçesinde şimdiki zaman çekimlerine bağlı olarak bu zamanın rivayeti birkaç şekilde yapılır.

İlk olarak **tur, jür, otır, jatır** yardımcı unsurları ile kurulan yapıda, fiil kök ya da gövdelerine getirilecek olan **-a, -e, -y** şimdiki zaman eklerinden sonra **tur, jür, otır, jatır** ardından da **-GAn** ve sıfat-fiil eki getirilir. Son olarak da II. tip kişi eklerinden birini almış olan "**bolsa**" ek-fiili getirilir (Koç ve Doğan, 2004:307).

Burada tıpkı diğer çekimlerde olduğu gibi "**jatır"** kelimesinin özel bir durumu vardır. Buna göre, "**jatır"**ın sonundaki **-ır** hecesi düşer ve kök **-GAn** sıfat fiiline "jatqan" şeklinde bağlanır (Koç ve Doğan, 2004:307).

Kazak Türkçesinde şimdiki zaman rivayetinin olumsuz şekli, çekimlenmiş yapıdaki -GAn sıfat-fiil ekinin ardından getirilen "**joq"** edatı ile yapılırken; soru şekli, **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatının "**bolsa"** ek-fiilinden sonra getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:307).

İncelediğimiz eserde şimdiki zaman şartı ile çekimlenmiş herhangi bir örneğe rastlayamadık. Bu kipin örnek çekimi şu şekildedir (Koç ve Doğan, 2004:307):

Teklik	I.	şahıs:	baqıra jatqan bolsam "bağırıyorsam"
	II.	şahıs:	baqıra jatqan bolsañ
	II.	şahıs (nez.):	baqıra jatqan bolsañız
	III.	şahıs:	baqıra jatqan bolsa
Çokluk	I.	şahıs:	baqıra jatqan bolsaq
	II.	şahıs:	baqıra jatqan bolsañdar
	II.	şahıs (nez.):	baqıra jatqan bolsañızdar
	III.	şahıs:	baqıra jatqan bolsa

Şimdiki zaman şartının diğer bir çekimi de, fiil kök ve gövdelerine getirilen, **-wda, -wde** ekinden sonra "**bolsa"** ek-fiilinin ve II. tip kişi eklerinin ardından getirilmesi ile kurulan yapıdır (Koç ve Doğan, 2004:307).

Bu çekimin olumsuzu, **-wda, -wde** ekinden sonra getirilecek olan "**emes"** edatı ile yapılırken; soru şekli "**bolsa"** ek-fiilinden sonra getirilen **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatları ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:307).

İncelediğimiz eserde şimdiki zaman şartı ile çekimlenmiş herhangi bir örneğe rastlayamadık. Bu kipin örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik	I.	şahıs:	jılawda bolsam "ağlıyorsam"
	II.	şahıs:	jılawda bolsañ

II.	şahıs (nez.):	jılawda bolsañız
III.	şahıs:	jılawda bolsa
Çokluk I.	şahıs:	jılawda bolsaq
II.	şahıs:	jılawda bolsañdar
II.	şahıs (nez.):	jılawda bolsañızdar
III.	şahıs:	jılawda bolsa

1.2.1.2.3.3. Gelecek Zamanlarda Şart Birleşik Çekimi

Gelecekte gerçekleşecek olan bir eylemi şarta bağlayan birleşik kiptir. (Korkmaz, 2003:771).

Bu kip, gelecekte meydana gelecek bir eylemi şarta bağladığı gibi, değişik türlerdeki ceza cümleleri de kumaya yarar (Banguoğlu, 1998:467).

Şart cümleleri kaynak ve şekil itibariyle başka cümlelerle bağıntısı olamayan ancak mantık yönüyle ana cümle ile bağlantısı olan cümlelerdir.(Gabain, 2003:123).

Kazak Türkçesinde gelecek zaman eklerine bağlı olarak, şart birleşik çekimi de birkaç değişik yolla yapılmaktadır (Koç ve Doğan, 2004:308).

İlk olarak **-a, -e, -y** ile yapılan gelecek zaman eklerinin yerini burada **-atın, -etin, -tın, -tin** eklerinin alması ve bu eklerden sonra "**bolsa"** ek-fiilinin II. tip kişi ekleri ile birlikte getirilmesi ile kurulan yapıdır (Koç ve Doğan, 2004:307).

Bu yapının olumsuzu **-atın, -etin, -tın, -tin** eklerinden sonra getirilen "**emes"** edatı ile yapılırken; soru şekli, **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatların da uygun olan birinin de "**bolsa"** ek-fiilinden sonra getirilmesi ile yapılmaktadır (Koç ve Doğan, 2004:308).

İncelediğimiz eserde gelecek zaman şartının bu şekli ile çekimlenmiş herhangi bir örneğe rastlayamadık. Bu kipin örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik I.	şahıs:	ötetin bolsam	"geçeceksem"

II. şahıs: ötetin bolsañ

II. şahıs (nez.): ötetin bolsañız

III. şahıs: ötetin bolsa

Çokluk I. şahıs: ötetin bolsaq

II. şahıs: ötetin bolsañdar

II. şahıs (nez.): ötetin bolsañızdar

III. şahıs: ötetin bolsa

İkinci gelecek zaman şartı çekimi, fiil kök ve gövdelerine getirilen **-maq, -mek, -baq, -bek, -maqşı, -mekşi, -baqşı, -bekşi, -paqşı, -bekşi** eklerinden sonra II. tip kişi eklerini almış olan "**bolsa"** ek-fiilinin getirilmesi ile yapılmaktadır (Koç ve Doğan, 2004:309).

Bu yapının olumsuzu **-maq, -mek, -baq, -bek, -maqşı, -mekşi, -baqşı, -bekşi, -paqşı, -bekşi** eklerinden sonra getirilecek olan "**emes"** edatı ile sağlanırken yapının soru şekli; "bolsa" ek-fiilinden sonra getirilecek olan **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatları ile sağlanır (Koç ve Doğan, 2004:310).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde gelecek zaman şartının bu şekli ile çekimlenmiş herhangi bir örneğe rastlayamadık. Bu kipin örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik I. şahıs: körismek bolsam "görüşeceksem"

II. şahıs: körismek bolsañ

II. şahıs (nez.): körismek bolsañız

III. şahıs: körismek bolsa

Çokluk I. şahıs: körismek bolsaq

II. şahıs: körismek bolsañdar

II. şahıs (nez.): körismek bolsañızdar

III. şahıs: körismek bolsa

Üçüncü şekil gelecek zaman şartı, gelecek zaman ekleri olan **-ar, -er, -r** eklerinin fiil kök ve gövdelerine eklenmesinin ardından "**bolsa"** ek-fiilinin II. tip kişi

ekleri ile birlikte kullanılması ile kurulan yapıdır (Koç ve Doğan, 2004:309).

Bu çekimin olumsuzu fiile eklenen **-ar, -er, -r** gelecek zaman eklerinden sonra **-mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes** olumsuzluk eklerinin getirilmesi ile sağlanırken; soru şekli, **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarının "**bolsa"** ek-fiilinden sonra getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:309).

Bu yapının örnek çekimi şöyledir:

Teklik	I.	şahıs:	bermes bolsam "vermeyeceksem"
	II.	şahıs:	bermes bolsañ
	II.	şahıs (nez.):	bermes bolsañız
	III.	şahıs:	bermes bolsa
Çokluk	I.	şahıs:	bermes bolsaq
	II.	şahıs:	bermes bolsañdar
	II.	şahıs (nez.):	bermes bolsañızdar
	III.	şahıs:	bermes bolsa

İncelediğimiz eserde konu ile ilgili olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Qızdı awılğa qırındap üy**ir bolsa**... "Kızı köyde kırıtıp uyuy**acaksa**…" (21/7)

Sum näsiñ üy**ir bolsa**, tez tıyılmas. "Kurnaz nefsin kendine **yakınlaştıracak olsa** hemen engel olunmaz." (156/26)

Üçüncü tip gelecek zaman şartı cümleler kurmak için kullanılan diğer bir şekil de **-ğalı, geli, -qalı, -keli**, gelecek zaman ekleri üzerine **-ğan, -gen, -qan, -ken** sıfat-fiil eklerinin sonrasında da II. tip şahıs eklerinden birini almış olan "**bolsa"** ek-fiilinin getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:310-311).

Bu yapının olumsuzu**, -ğan, -gen, -qan, -ken** sıfat-fiil ekinden sonra "**joq"** edatının kullanılması ile yapılırken; yapının soru şekli "**bolsa"** ek-fiilinden sonra **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatlarından birinin getirilmesi ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:310-311).

İncelediğimiz eserde gelecek zaman şartının bu çekimi ile ilgili bir kullanıma

rastlamadık. Yapının örnek çekimi şu şekildedir (Koç ve Doğan, 2004:310):

Teklik	I.	şahıs:	barğalı jatqan joq bolsam "gitmeyeceksem"
	II.	şahıs:	barğalı jatqan joq bolsañ
	II.	şahıs (nez.):	barğalı jatqan joq bolsañız
	III.	şahıs:	barğalı jatqan joq bolsa
Çokluk	I.	şahıs:	barğalı jatqan joq bolsaq
	II.	şahıs:	barğalı jatqan joq bolsañdar
	II.	şahıs (nez.):	barğalı jatqan joq bolsañızdar
	III.	şahıs:	barğalı jatqan joq bolsa

1.2.1.2.3.4. Geniş Zamanın Şart Birleşik Çekimi

Geniş bir zaman diliminde gerçekleşen eylemin gerçekleşmesini şarta bağlayan birleşik kiptir (Korkmaz, 2003:771).

Geniş zaman şartı bildiren kipler, şarta bağlı sebep-sonuç ilişkisi anlamı veren cümleler kurmaya yarar. "Akşama gelirsen tavla oynarız." , "Ucuz bulursam alırım."gibi. Şimdiki zamandan başlayarak geleceğe doğru uzanan bu kip, dilimizde en çok kullanılan kiplerden biridir. Bu kip, Eski Türkçedeki basit şart çekimini normal anlamından uzaklaştırarak, daha çok gerçekleşmeyen bir şart ve istek anlamına itmiş, büyük ölçüde de onun yerini almıştır. E.T. bil-ser >bilse > T.T.bil-ir-se şeklini almıştır (Banguoğlu, 1998:463-464).

Kazak Türkçesine geldiğimizde bu çekimin tıpkı gelecek zaman şartında olduğu gibi, **-a, -e, -y** fiil kök ve gövdelerine **-dı, -di, -tı, -ti** ile eklenmesi ve ardından II. tip kişi eklerinden birini almış olan "**bolsa"** ek-fiilinin getirilmesi suretiyle yapıldığını görüyoruz (Koç ve Doğan, 2004:311).

Bu yapının olumsuzu, **-atın, -etin, -tın, -tin** eklerinden sonra getirilen "**emes"** edatı ile yapılırken; soru çekimi, "**bolsa"** ek-fiilinden sonra getirilen **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatları ile yapılır (Koç ve Doğan, 2004:311).

İncelediğimiz eserde geniş zamanın şartı kipinde çekimlenmiş herhangi bir

örnek tespit edemedik. Bu yapının örnek çekimi şu şekildedir:

Teklik	I.	şahıs:	ketetin bolsam “gidersem”
	II.	şahıs:	ketetin bolsañ
	II.	şahıs (nez.):	ketetin bolsañız
	III.	şahıs:	ketetin bolsa
Çokluk	I.	şahıs:	ketetin bolsaq
	II.	şahıs:	ketetin bolsañdar
	II.	şahıs (nez,):	ketetin bolsañızdar
	III.	şahıs:	ketetin bolsa

1.2.1.2.3.5. Gereklilik Kipinin Şart Birleşik Çekimi

Yapılması tasarlanan bir eylemin gerekliliğini şarta bağlayan kiptir. (Korkmaz, 2003:776). Bu kipte normalde var olan bir koşulun cezası da bir gerekliliğe bağlıdır. “Bunu derhal ödemeliysem(ödemem gerekliyse) bir şey satacağım.”gibi (Banguoğlu, 1998:473).

Kazak Türkçesinde gereklilik kipinin şartı, fiil kök ve gövdelerine getirilen

“**-w”** mastar ekinden sonra iyelik ekleri ve “**kerek”**, “**tiyis”**, “**qajet”** edatlarının ardından kullanılan “**bolsa”** ek-fiili ile sağlanır (Koç ve Doğan, 2004:311).

Bu yapının olumsuzu, “kerek”, “tiyis”, “qajet” edatlarından sonra getirilen “**emes”** olumsuzluk edatı ile yapılırken; yapının soru şekli, “**bolsa”** ek-fiilinden sonra getirilen **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatları ile kurulur (Koç ve Doğan, 2004:312).

İncelediğimiz eserimizde gereklilik kipinin şart bileşik çekimini örneklendirebilecek herhangi bir kullanım tespit edemedik. Bu yapının örnek çekimi şöyledir:

Teklik	I.	şahıs:	oqıwım kerek bolsa “okumalıysam”
	II.	şahıs:	oqıwıñ kerek bolsa

II.	şahıs (nez.):	oqıwıñız kerek bolsa
III.	şahıs:	oqıwı kerek bolsa
Çokluk I.	şahıs:	oqıwımız kerek bolsa
II.	şahıs:	oqıwların kerek bolsa
II.	şahıs (nez.):	oqıwlarıñız kerek bolsa
III.	şahıs:	oqıwı kerek bolsa

II. BÖLÜM

2. FİİL İŞLETME EKLERİ

Dar anlamda fiil çekim ekleri gibi kapsamlı ve işlek olmayan ya da yapım eki ile çekim eki arasında yer tutan eklere fiil işletme ekleri denir. Bu ekler: sıfat-fiil ekleri, zarf-fiil ekleri ve soru ekidir (Koraş ve Baykoca, 2000:166).

2.1. FİİLİMSİLER

Fiilimsiler dile anlam zenginliği ve kıvraklığı sağlayarak, anlatılmak istenen duyguyu daha kısa yoldan ifade etmeye yarayan, yan cümle kurmada görev alabilen, bağlaçların gördükleri görevleri üstlenebilen unsurlardır. Fiilimsiler, fiil soylu sözcükler olmalarına rağmen, eylemlerin tüm özelliklerini göstermezler. Olumsuzluk eklerini, iyelik eklerini ve çatı eklerini alabilirler ama fiiller gibi çekime girmezler (Bayraktar, 2004:3).

Fiilimsiler isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller olmak üzere üçe ayrılırlar. Sıfat-fiiller dışındaki fiilimsilerde zaman anlamı yoktur. Fiilimsiler çoğu zaman bağlaçlara ihtiyaç duymadan ve anlamı parçalamadan cümle kurmaya yararlar (Bayraktar, 2004:5-6).

Fiil cinsinden sözcüklerin isim şekline sokulması sırasında eğer bir hareketin veya oluşun adı söz konusu ise, "isim-fiil", bir varlığın hareket ya da oluş şekli söz konusu ise "sıfat-fiil", hareketin veya oluşun hareket ve da oluş şekli söz konusu ise "zarf-fiil" adını alırlar (Ayyılmaz, 1994:84).

Üzerinde çalıştığımız eserde konumuz "fiil çekimleri" olduğundan yapı itibari ile yeni oluşumu fiil niteliğinde olan, sıfat-fiiller ve zarf-fiilleri inceleyeceğiz.

2.1.1. SIFAT-FİİLER "ESİMŞE"

Sıfat-fiil, fiilin anlamını zamana bağlı olarak sıfatlaştıran şekildir (Banguoğlu, 1998:422): Başka bir değişle sıfat-fiil, sayı ve şahıslara bağlı olarak fiil çekimlerine girmeyen fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı anlamı sıfatlaştıran, ayrıca kendisinde hem sıfat hem fiil niteliklerini birleştiren fiil şeklidir (Coşkun, 2000:190).

Sıfat-fiillerin yapılarında zaman kavramının bulunması, bir bakıma onları çekimli fiillere yakınlaştırır. Bunun içindir ki çekimli fiillerin bir kısmı sıfat kökenlidir (Korkmaz, 2003:910).

Sıfat-fiiller, isimlerden türeyen bir yapıya sahiptirler. Aldıkları belli başlı eklere de sıfat-fiil ekleri denir. Sıfat-fiiller cümlede tıpkı sıfatlar gibi görev yaparak, sıfatlar gibi isimlerin önüne gelir ve onları nitelerler; sıfatlar gibi isim hâl eklerini alabilirler; sıfatlarda gördüğümüz ve bizim adlaşmış sıfat olarak bildiğimiz bu yapı sıfat-fiiller için de geçerlidir. Bundan dolayı sıfat-fiilin nitelediği isim eğer çok belirgin ise düşer ve bu isme gelen iyelik ekleri, ismin hâl eki gibi ekler sıfat-fiilin üzerine eklenir. Bu şekilde sıfat-fiiller isimleşmiş olur. Sıfat-fiiller, cümle içerisinde bir sıfatın üzerine alabileceği bütün görevleri üstlenebilirler (Bayraktar, 2004:44).

Kazak Türkçesinde kullanılan belli başlı sıfat-fiil ekleri şöyledir: **-gan, -gen; -atın, -etin; -ar, -er, -r; -ası, -esi; -mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes; -(w)vçı, -(w)viçi** (Öner, 1998:323-326)

Kazak Türkçesinde sıfat-fiillerin anlamlarını güçlendirmek amacıyla, bu eklerin sonrasında özellikle de iyelik ekleri öncesinde sıkça "**-lıq, -lik, -dıq, -dik, tıq, -tik"** eklerinin ilave edildiğini görmekteyiz. bolatın / boltındığı "olduğu olacağı", körgeni > körgendigi "görüldüğü" gibi. Bu konu ile ilgili olarak belirtilmesi gerekli olan diğer bir nokta da **-LIK** yapım eki, öncelikle **-GAn** ve **-AtIn, -tIn** sıfat-fiillerinden sonra, Kazak Türkçesine özgü bir ünsüz düşmesi ile **-dıq, -dik** şeklinde kullanılmaktadır. Bu kullanımdaki **-dıq, -dik** Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil eki olarak kullandığımız ek olmayıp, sadece isimden isim yapma fonksiyonu vardır.

2.1.1.1. -ğan, -gen, -qan, -ken

-ġan, -gen ekinin oğuz diyalektlerinde **-ġ, -g** seslerinin düşmesi sonucu **-an, -en** biçimine girerken; diğer diyalektlerde benzeşme sonucunda **-kan, -ken** şeklinin ortaya çıktığını, yan yana bulunan ünsüzlerden birinin düşmesi ile de ekin **-an, -en** şekline

girdiğini görüyoruz. “çıkġan < çıkan < çıkan” örneğinde olduğu gibi (Bayraktar, 2004:75).

Eski Türkçede **-gan, -gen** şeklinde olan bu ek, kelime sonlarındaki ve eklerdeki **-ġ, -g** sesleri düştüğü için **-an, -en** şeklini almıştır (Koraş ve Baykoca, 2000:167).

Karahanlı Türkçesinde bazen ekin başındaki **-ġ, -g** seslserinin düştüğü görülmekle beraber **-gan, -gen** şekilleri ile kullanılmıştır, azıt-gan “azıtan, yoldan çıkan”, öldür-gen “öldüren” örneklerinde olduğu gibi (Hacıeminoğlu, 1996:167).

Harezm Türkçesinde ek **-ġan, -gen** ve **ḳan, ken** şekilleri ile görülmektedir (Bayraktar, 2004:76).

Çağatay Türkçesinde **-ġan, -gen** şekilleri kullanılrken sedasız konsonantlardan sonra **ḳan, ken** şekilleri de kullanılmıştır (Eckmann, 2003:99).

Bu sıfat-fiil eki aynı zamanda bulunma hâl eki olan **-DA** ile kaynaşması sonucunda **-diği zaman, -diğinde, -dığı için** anlamı veren **-ğang(d)a, -geng(d)e, -qang(d)a, -keng(d)e** zarf-fiil ekleri meydana gelmiştir (Coşkun, 2000:198), kara-ğanda “baktığı zaman, baktığında”, öl-gende “öldüğü zaman, öldüğünde” örneklerinde olduğu gibi.

Bu ek, **-CA** eşitlik eki ile birleşerek, “-dığı zaman” eklendiği fiile anlamı katan **-GançA** zarf-fiil ekini oluşturur, ayt- ġança “söylediği kadar”gibi (Bayraktar, 2004:221).

Geçmiş zaman anlamı taşıyan bu sıfat-fiil eki, görülen geçmiş zaman çekiminde de kullanılmaktadır. jazılgan “yazılmış”, okılgan “okunmuş”, kalmagan “kalmamış”, körgen “görmüş”, ketgen “ giden, gitmiş (insan)”, jetken “ulaşmış”, otırgan “oturmuş” örneklerinde olduğu gibi (Öner, 1998:223-224).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde **-ğan, -gen, -qan, -ken** sıfat-fiilinin kullanımına ilişkin tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Geçmiş Zaman fonksiyonunda Olanlar:

Jalsı alda**ğan** jas bala… “Hizmetçiyi aldat**an**, küçük çocuk…”(34/28)

Körme**gen** köp düniye köl körindi. “Görmey**en-**e- büyük dünya, göl göründü.” (38/23)

Qayırıp sal**ğan** kök qusı… “Göç ed**en** gök kuşu…”(35/15)

Özinen şıq**qan** jaqsılar… “Kendisinden çık**an** iyiler…” (47/13)

Qazaqqa öleñ de**gen** bir qadirsiz… “Kazak’a şair diy**en** bir değersiz…” (49/7)

Qaza kör**gen** jüregi-jaralı ol... “O ölüm gör**en** yüreği yaralı…” (50/2)

Öz malım dep qoy**ğan** mal… “Kendi malım diyerek koy**duğ**u-sakla**dığ**ı-mal…”(61/17)

Özgeşe bit**ken** gül… “Yalnız bit**en** gül…” (116/14)

Ağıp jat**gan** suw eken… “Akıp gid**en** su imiş…” (120/30)

Üyren**gen** sözge men de ortaq… “Öğren**diğ**i söze ben de ortağım…” (146/20)

Jat**qan** nadan ne biler… “Yat**an** cahil ne bilecek…” (157/15)

Ospandı al**ğan** bul ölim… “Osman’ı al**an** bu ölüm…” (162/19)

Kirle**gen** jürek öz işin… “Kirlen**en** yürek, kendi işin…” (179/7)

Maxabbatpen jarat**qan** adamzattı… “Muhabbetle -sevgiyle- yaratıl**an** insanoğlu” (222/17)

Geniş Zaman fonksiyonunda Kullanılanlar:

Bas**qan** iz, kör**gen** qızıq arta kalmaq… “Gör**düğ**ü güzelden arkada kal**an** bastığı iz…” (11/7)

Bir-iki jolı bol**ğan** kisi körse… “Bir iki çaresi ol**an** insan görse…” (12/5)

Süyikti er bil**gen** sırın sırtqa jaymas. “Değerli insan bil**diğ**i sırrı başkalarına yaymaz.” (23/27)

Tañırqa**ğan** sözime… “Şaşıl**an** sözüme…” (27/6)

Ärkimniñ özi izde**gen** ñarsesi bar… “Herkesin ihtiyaç duy**duğ**u bir eşyası var.”(28/5)

Munı jazğan bil**gen** qul… “Bunu yazan, bil**en** insan…” (32/34)

Qızmet qıl**ğan** kisisin. “Hizmet ed**en** kişisin.” (41/33)

Äwes körip jügir**gen** jas balalar… “Heves edip, koş**an** küçük çocuklar…” (55/13)

Bilimdiden şıq**qan** söz… “Bilgiliden çık**an** söz…” (67/1)

Öt**ken** soñ bazar… “Geç**en** son pazar…” (70/33)

Tağdırdan kel**gen** zulım… “Kaderden gel**en** zulüm…” (79/4)

Dos pa de**gen** kisige… “Dost mu den**en** insana…” (94/8)**ü**

Köñilge al**ğan** däwletke... “Gönül al**an** zenginliğe…” (111/8)

Eñbek qılmay tap**qan** mal däwlet bolmas. “Emek vermeden kazanıl**an** mal, zengin etmez.” (151/31)

Alla ber**gen** armanğa… “Allah’ın ver**diğ**i hayale…” (169/10)

Öt**ken** ömir belgisi – osı sıbdır.... “Geç**en** ömrün işareti bu ses…” (176/9)

Aqılmen oylap bil**gen** söz… “Akıl ile düşünüp bilin**en** söz…” (179/11)

Amantuw oqıma**ğan** kisi bar ma? “Amentü okumay**an** insan var mı?” (212/5)

Ad fonksiyonunda kullanılanlar:

Arın satıp tilen**gen** malı kursın. “Namusunu satıp, dilen**en**in malı kurusun.” (14/16)

Onıñ da al**ğan** joq quday qılgın? “Onun da Tanrı’dan al**dığ**ı yok mu?” (16/18)

Aldanma**ğan** kim qaldı tiri janda? “Aldanmay**an** kim kaldı, garip dünyada?” (18/2)

Oqığan, bil**gen** - bil**gen** -aq… “Okuyan, bil**en**, gerçekten bil**en**…” (64/5)

Jaz jiberip, jan ber**gen** qara jerge… “Yaz gönderip, can ver**en** kara toprağa…” (101/5)

Ömir, düniye de**gen**iñ… “Hayat, dünya diy**en**in…” (120/29)

Tile**gen** tilekti… “İsten**en** dileği…” (143/2)

Kisi aytpa**ğan** bar ma? “İnsanın söyleme**diğ**i-söz- bar mı?” (146/17)

2.1.1.2. -atın, -etin; -tın, -tin

İçinde geçtiği cümlenin yapısına göre gelecek zaman ya da geniş zaman anlamı taşıyan bir sıfat-fiil ekidir. Bu ekin, “**-tugın”** yapısının son şekli olan “**tur-gan”**ın ses

kaybına uğrayarak oluştuğu şekli olduğu söylenebilir. Kazak Türkçesine ait ilk yazılı örneklerde **-atın, -etin, -tın, -tin** yapısına rastlanamamıştır. Fakat daha sonraki dönemlerde "**tugın"** yapısı yerini büyük oranda **-atın, -etin, -tın, -tin** şekline bıraktıysa da bugün dar bir alanda da olsa her iki yapıya da rastlamak mümkündür. Baratuğın / baratın "gidecek olan", bolatugın / bolatın "olacak olan" gibi (Koç ve Doğan, 2004:313).

Aslında geniş zaman ifade eden bu sıfat-fiil eki de eylemi geçmiş zamana yayıp hikâye etmekle geçmiş zaman çekimleri içine karışmıştır (Öner, 1998:224).

Üzerinde alıştığımız eserde sıfat-fiil yapısı ile ilgili olarak tespit ettiğimiz örneklerde "**tur-gan", "tuğın"** ve "**-atın"** şekilleri de kullanılmıştır. İlk dönemde "**turgan", "tuğın"** son dönemde **-atın, -etin, -tın, -tin** yapılarının kullanılmış olması yazılı kaynaklarda fazlaca yer tutmayan bu yapının halk ağzında devam ettiğinin bir göstergesi olabilir.

İncelediğimiz eserde konu ile ilgili olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

"**Tuğran" şeklinde kullanılanlar:**

Qırıq ğışaqpen qırjındap **turğan** tülki… "Kırık bıçaktan hoşlanmay**an** tilki…" (7/19)

Jetpey **turğan** jerinde tek berem dep… "Yetme**diğ**i yerde tek -az- vereyim, diyerek…"(13/6)

Jas balağa ot ta joq **turğan** mazdap. "Genç delikanlıya ateşten başka parlay**acak** -şey- yok." (53/9)

"**Tuğın" şeklinde kullanılanlar:**

Ayta**tuğın** sözim bar. "Söyley**ecek** sözüm var." (96/25)

Ölmey**tuğın** artına söz qaldıran… "Arkasına ölmey**ecek** söz bırakan…" (154/8)

"**-atın / -etin " şeklinde kullanılanlar:**

Bal bol**atın** bala bar. "Bal -gibi tatlı- ol**acak** çocuk var." (181/5)

Jolığ**atın** qız qayda tereñ sayda? "Geniş vadide buluş**acak** olan kız nerede?" (195/2)

Osılardı buz**atın** jäne üş is bar. "Bunları boz**acak** üç iş var." (213/5)

Sözdi uğ**atın** qaysıñ bar? “Sözü anlay**acak** -olan- kim- var?” (216/10)

2.1.1.3. -ar, -er, -r

Daha çok geniş zaman anlamı ifade eden ve sıfat-fiil yapma görevini üstlenen bir ektir (Gabain, 2003:58). Bu sıfat-fiil ekleri, en çok kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Kullanıldığı cümleye geniş zaman anlamı veren bu yapının olumsuzu **-maz, -mez, -mas, -mes** ekleri ile sağlanır. Bu ek, Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde de **-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür** ve **-r** gibi şekillerde kullanılmıştır. Yapısında fazlaca bir değişiklik olmamıştır (Bayraktar, 2004:46).

Kazak Türkçesine baktığımızda da bu yapının aynen korunduğunu ancak kullanıldığı cümlelere daha çok geniş zaman anlamı kattığını görüyoruz.

İncelediğimiz eserde konu ile ilgili olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Geniş zaman fonksiyonunda kullanılışı:

Koldan kel**er** qayrat jok. “Elden gel**ecek** gayret -yapabil**ecek** bir şey- yok.” (34/19)

Oylan**ar** eldiñ sıyqı joq… “Düşün**en** halktan büyü-zarar- yok…” (73/14)

Süy**er** ulıñ bolsa, sen süy. “Sev**ecek** büyüğün varsa, sen sev.” (105/22)

Jürek terbep, oyat**ar** basta mıydı? “Yürek, duygulandırıp, düşündür**en** başta mıydı?” (177/6)

Senis**er** adam taptık pa? “Güvenil**ir** adam bulduk mu?” (206/16)

Erke kön**er** et jürek satuw emes… “Yaşlan**an** et, yürek satılık değil…” (174/14)

Gelecek zaman fonksiyonunda kullanılılışı:

Uğındır**ar** kisige kez kelgende… “Anlat**acak** insana rastladığında…” (16/29)

Jalqızdık kör**er** jerim jok… “Yalnızlık gör**ecek** yerim yok...-yalnız kalacak değilim-” (73/19)

2.1.1.4. -mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes

Geniş zaman anlamlı sıfat-fiillerden biri olan bu ek, **-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür**, **-r** ekinin olumsuzu durumundadır. Orhun abidelerinde bu ek sadece **-mez** şekliyle kullanılmış olup, o da "**teg"**(gibi) edatıyla birlikte kullanılmıştır. Ek, Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde **-maz, -mez, -mas, -mes** şekilleri ile tespit edilmiş olup; Kıpçak Türkçesinde de **-maz, -mez,** yanında **-mas, -mes** şekli ile de beraber görülmüştür (Bayraktar, 2004:68-71).

Bu ek, aynı zamanda üzerlerine isim hâl eklerinden olan bulunma ve ayrılma hâl eklerini aldıklarında cümle içinde zarf görevini de üstlenebilirler, aytmazda < "söylemeyince" gibi (Hacıeminoğlu, 1996:166).

Ekin Kazak Türkçesindeki kullanım şekli de diğer devir ve sahalardan farklı değildir. Burada da **-maz, -mez, -mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes** şekilleri ile kullanıldığını görmekteyiz(Koç ve Doğan, 2004:314).

Bu sıfat-fiil eki aynı zamanda çıkma hâl eki olan **-DAn'**le birleşerek **-madan, -meden** anlamı veren **-mastan -meseten; -bastan, -besten, -pastan, -pesten** Zarf-fiil ekini meyedana getririr, qıl-mastan "yapmadan", bildir-mesten "bildirmeden" gibi (Coşkun, 2000:200).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde **-mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes** sıfat-fiillerinin Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil olarak bildiğimiz yapıyı kurmak için de kullanmaktayız. Ekin, kullanıldığı örnekler şöyledir:

Geniş zaman fonksiyonunda kullanılışı:

Adam qıl**mas** xalqım bar. "Adam ol**maz** milletim var." (97/8)

Qutıl**mas** qul jol tappas. Özgür ol**mayan** -kurtulamay**an-** kul, yol bulamaz." (168/1)

Sıfat yapma fonksiyonunda kullanılışı:

Arıl**mas** ädet boldı külkişildik. "Komiklik bırakıla**mayan** bir adet oldu." (38/7)

Jaw jabılsa buzıl**mas** jan körmedim. "Düşman gelse-geldiğinde- bol**mayacak** insan görmedim." (39/5)

Qoldan kel**mes** qorlıqqa… “Elden gel**mez** eziyete…-görülmedik eziyete-…” (63/10)

Qajı**mas** dos xalıqta joq. “Yorul**mayan** dost halkta yok.” (88/1)

Sıy**mas** jerde tığılma. “Dar-geniş ol**mayan**- yerde saklanma”(96/15)

Tabıl**mas** qayla… “Bulun**maz** kazma…” (105/26)

Eñbek qıl**mas** erinşek adam bolmas. “Çalış**mayan** tembel, adam olmaz.” (151/22)

Jürekti bastı, şıq**pas** kün… “Çık**maz** gün yüreği bastı.” (167/19)

Dämi qayt**pas**, bozıl**mas** tätti bar ma? “Lezzeti kaybol**mayan**, bozul**mayan** tatlı var mı?” (198/5)”

İsim yapma fonksiyonunda kullanılışı:

Bilmestigin bar bolsa, qılar sabır. “**Bilmediğin** varsa sabredecek…” (24/14)

Bilgenge marjan, **bilmekse** arzan… “Bilene mercan -değerli-, bilmeyene değersiz -ucuz-.” (68/12-13)

Aynı**mas** sert qayda bar? “Sözünden dön**meyen**-vaadini tut**an**- nerede var? (88/2)

Kötermeske amal joq... “**Tahammül etmeyene** -çekemeyene- çare yok…” (165/7)

Jol **jetpeske** qol sazar bar ma ılajıñ? “El **yetişmeyene**, el uzatacak ilacın var mı?” (193/8)

İyman bil**mes** tağattı qabıl demen. “İnancı ola**mayanın** ibadeti kabul demeyin.” (213/14)

2.1.1.5. -wşı, -wşi

Tarihi fiilden isim yapma eklerinden olan “**-g”** ile isimden isim yapma eki olan **-çı, -çi** ekinin birleşmesinden meydana gelen (-g-çı > -vçı) bu ek, bugünkü lehçelerde geniş zaman eki olarak kullanılmaktadır (Öner, 1998:206).

İncelediğimiz eserde bu ek ile ilgili örnekler şöyledir:

Aytu**wşı** men tında**wşı** köbi nadan… “Söyleyen ve dinleyen hepsi cahil...” (48/7)

Söz tüzeldi, **tındawşı**, sen de tüzel. “Söz düzeldi, **dinleyen** sen de düzel.” (49/11)

Jaratu**wşı** qudaydı. “Yarat**an** Allah’tı.” (164/14)

Kütü**wşi** qız-kelinşek jür soñında. “bekley**en** kız-gelin yürür sonunda. ” (174/4)

2.2. ZARF-FİİLER “ÜSTEW”

Şahsa ve zamana bağlı kalmadan soyut hareket hâli bildiren fiil şekillerine zarf-fiil denir (Öztürk, 1994:105).

Zarf-fiiller, cümlede yüklemin anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, eylem köklerine birtakım eklerin getirilmesi ile yapılan, şahıs ve zaman kavramı taşımayan, cümlede çoğunlukla zarf tümleci görevini üstlenen kelimelerdir (Coşkun, 2000:193).

Zarf-fiiller, fiilin işleyişine girmek için takındıkları özel şekillerdir. Zarf-fiillerin sıfatlar gibi iyelik eklerini alabilen ve alamayanları vardır (Banguoğlu, 1998:429).

Zarf-fiiller, şiir dışındaki yapılarda cümle yüklemi olarak da görev alamazlar (Eckmann, 2003:104).

Zarf-fiil ekleri fiilleri başka fiillere bağlamak sureti ile onları zarflaştıran eklerdir. Aslen zarf-fiil olan yapılar olduğu gibi, birtakım eklerin bir araya gelmesiyle oluşmuş zarf-fiil yapıları da mevcuttur. Ayrıca cümlede başka unsurlarla bir araya gelerek zarf-fiil olarak görev almış zaman ve kip eklerine de rastlanmaktadır (Gülsevin, 1997:125).

Zarf-fiiller isimler gibi kullanılamayıp, isim çekim eklerini de almazlar. Sıfat-fiil eklerinin zamanla genişleyerek meydana gelmiş olan zarf-fiil yapılarına da rastlamak mümkündür (Akkuş, 1995:262).

Zarf-fiiller cümleye devamlılık, zaman ve sebep anlamları katmalarının dışında diğer bir görevleri de birleşik fiil yapmalarıdır (Bayraktar, 2004:138).

Kazak Türkçesinde en yaygın olarak kullanılan zarf-fiil ekleri: **-p, -May; -A, -y; -GAndA; -MAsTAn ve -MayInşA** ekleridir (Koç ve Doğan, 2004:314).

Zarf-fiil eklerini asıl (basit yapılı) zarf-fiil ekleri ve zarf fonksiyonundaki birleşik şekiller olmak üzere iki başlık altında inceleyebiliriz (Coşkun, 2000:193-197).

2.2.1. Basit Yapılı Zarf-Fiiller

2.2.1.1. -p

Yaygın kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir. Sonuna geldiği fiili ikinci bir fiile bağlar. Ana cümlenin yüklemine bağlanabildiği gibi yardımcı cümlenin de yüklemine bağlanabilir. Eklendiği fiile "**ve"** anlamının yanında "…**ip…ti"** (gelip gitti) ve "**arak, erek"** anlamlarına da gelerek, fiilin ne şekilde meydana geldiğini belirler. Ayrıca bu ek. "ve" bağlacının yerini de tutabildiği için "**bağ-fiil"** adını da alır (Bayraktar, 2004:139).

Türkçenin bütün dönemlerinde kullanılmış olan bu ek, Eski Türkçede ünlü ile biten tabanlara **-p**, ünsüzle biten tabanlara çoğunlukla **-ıp, -ip**; son ünlüsü yuvarlak olan hecelerden sonra geldiğinde **-up, -üp** olarak görülmekle birlikte bazen de **-ap, -äp** şekillerinde kullanılmıştır. **-p** zarf-fiili şahıs ve teklik çokluk bakımından eklendiği fiilin fonksiyonlarına uyum sağlar. Bu ek, iş ve hareketin kendinden sonra gelen fiilden daha önce yahut sonra meydana geldiğini bildiren bir anlam yapısına sahiptir (Gabain, 2003:84)

Kazak Türkçesinde de kullanılan bu ek, Türkiye Türkçesindeki yapısından farklı olan tek yönü, bünyesinde dar ünlülere yer vermemiş olmasıdır. Ünlü ile biten fiillere eklenmesi durumunda ortaya çıkan **-ı, -i** ise yardımcı ünlüler olarak değerlendirilir. Bu ek, eklendiği eylemin zamanı, yapılma şekli ve amacı ile eylemin oluşma şekli gibi anlamları verir (Koç ve Doğan, 2004:314).

Dilimizin en eski dönemlerinden beri hiç değişmeden varlığını koruyan **-p** zarf-fiil eki lehçelerde de varlığını koruyarak, zarflık fonksiyonunun dışında çekimli fiillerde duyulan geçmiş zaman ifadesi vermek için kullanılmaktadır (Öner, 1998:230).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde **-p** zarf-fiil ekinin kullanımına ilişkin tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

"**ve" bağlacı fonksiyonunda kullanılışı:**

Keñes**ip**, külip sıqılta**p**… "Söyleş**ip**, gül**üp**, benzey**ip**…" (34/27)

Jürek ketti lüpilde**p**. "Yürek güm güm at**ıp**… -attı ve gitti.-" (60/20)

Jasqan**ıp**, qorq**ıp**… "Cesaret edemey**ip**, kork**up**…" (71/12)

Ayta bersin şarq ur**ıp**. "Koşuştur**up**, söyleyiversin." (88/12)

Qayda bar**ıp** oñayın? "Nereye gid**ip** iyileşeyim? (200/20)

Partıyya jıy**ıp**, para alğan… "Partiye toplan**ıp**, para alan…" (216/11)

Zarf "-arak / -erek" fonksiyonunda kullanılışı:

Küyewi er, qalındığı suluw bol**ıp**… "Damadı cesur, nişanlı kızı güzel ol**up** -ol**arak**-…" (7/35)

Urlıq, quwlıq qıldım de**p** kağar kölbek. "Hırsızlık, arsızlık yaptım diy**erek** ağırdan alacak." (11/14)

Bay aladı kezinde köp berem de**p**. "Zengin olduğum zaman -olduğumda- çok vereceğim diy**erek**." (13/5)

Artıñnan bir awız söz aytıp külmes. "Arkasından bir ağız dolusu söz söley**ip** gülmez." (23/28)

Birewden birew al**ıp**, elge tarar. "Birisinden al**ıp** -al**arak-**, halka dağıtacak." (28/12)

Kişige kara**p** söz alma. "Adama bak**arak** söz alma -karar verme-." (32/31)

Küşik iyttey üri**p** jür. "Küçük it gibi havlay**arak**, yürü." (41/29)

Onday jerde söz aytıp bolma mazaq. "Öyle yerde konuş**arak**, rezil olma." (51/4)

Aydaharday ısqır**ıp**… "Ejderha gibi ıslık çal**arak**…" (56/14)

Tilen**ip**, telmir**ip** izdener. "Dilen**ip-** bir şey umarcasına bak**arak-** aranacak." (64/5)

Aq köylekti bitir**ip**… "Beyaz gömleği bitir**erek**…" (104/1)

Özge jurttan uyal**ıp**… “Kendi yurdundan utan**arak**…” (118/24)

Kündestigin qozdar**ıp**… “Rekabeti kızdır**ararak**…” (141/19)

Qanday adam bulqın**ıp**… “Hangi adam hırpalan**arak**…” (164/21)

Qolımnan ket**ip** süyeniş… “Elimden tutup dayan**arak**…” (168/4)

Köleñke basın uzat**ıp**… “Gölgeye başını uzat**arak**…” (205/1)

Bir yardımcı eylemle kaynaşarak tasvir fiil fonksiyonunda kullanılışı:

As qıl**ıp** bergenge… “Yemek yap**ıverdiğin**de…” (182/17)

İkileme yapma görevi ile kullanılışı:

Oyla**p**-oyla**p** qarasam… “Düşün**üp** düşün**üp** baksam…” (123/21)

2.2.1.2. -a, -e, -y

Eklendiği yüklemin tarazını bildiren bir zarf-fiil ekidir. Bağlandığı cümleye “**-arak, -erek”** anlamı kazandırır (Bayraktar, 2004:158).

Ek, ünsüz ile biten kök ve gövdelerine **-a, -e;** ünlü ile biten kök ve gövdelere de **-y** şeklinde gelir. Bu zarf-fiil eki, zaman bildirmek, amaç ve hedef belirlemek için kullanıldığı gibi asıl fiilin sınırını belirtir. Ayrıca bu ekler, çeşitli yardımcı fiillerle birleşerek zarf görevinde kullanılırlar (Coşkun, 2000:193).

-a, -e, -y ekine Türkçenin her döneminde rastlamak mümkündür. Ancak Eski Türkçede **-u, -ü** yapısının bolca, nadir olarak da **-a** ve **-ä** şeklinin kullanıldığı görülür (Gabain, 2003:85).

Bu ekin müstakil kullanımına kalıplaşmış bazı şekiller dışında pek rastlanmaz, köre “göre” gibi (Öztürk, 1994:106).

-a, -e, -y zarf-fiil ekleri özellikle yeterlilik ve tezlik olmak üzere birleşik fiillerde bağlayıcı ek olarak görülür (Öztürk, 1994:106).

Bu yapı Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi eklendiği fiile **-arak, -erek** anlamı katar. Temel fiilin gösterdiği iş, oluş ve hareketle aynı zamanda gerçekleşmiş bir başka iş, oluş ve hareketi bildirir (Koç ve Doğan, 2004:314).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde ikileme kurma görevinde kullanılmış olan tek örneğe rastlarken, yardımcı eylem kurma görevinde birçok örnek tespit ettik. Bu örnekler şöyledir:

Bir yardımcı eylemle kaynaşarak yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılışı:

Bil**e al**massın qus salıp, däm tatpasan… "Kuş sal**arak öğrenemezsin**, lezzet almasan…" (8/22)

Izamenen ırjıy**ıp**, kül**e al**may jür. "Öfke ile -öfkeden- sırıtıp, **gülemiyor**." (18/16)

Tuwra söziñ ayt**a al**may. "Doğru söz hangisini **bilemiyor**." (30/16)

Eriyip öl**e yaz**adı. "Eriy**ip öleyazdı** -neredeyse ölecekti-" (41/16)

Usta**y al**madım birin de… "Birini de -hiç birini- tut**amadım**" (118/11)

Birewin al**a** körmepti. "Birini al**dığını** görmemişti." (155/12)

Osındı oq**ıp**, oyla**y** ber, bolsañ zerek. "Akıllı isen bunu okuy**arak** düşün**üver**." (172/13)

İkileme kurma görevinde kullanılışı:

Jırla**y**-jırla**y** ölgende… "Ağalay**a** inley**e** ölürken…" (198/19)

Zarf "-arak / -erek" fonksiyonunda kullanılışı:

Paydasını kör**e** tur**a** teskermedim. "Faydasını gör**erek**, yaşay**arak** kontrol etmedim." (10/2)

Kete me eken iyt bol**a**? "İt ol**up -**ol**arak-** gidecek mi imiş?" (45/38)

Zaman "-dığı zaman" fonksiyonunda kullanılışı:

Öni qaş**ıp**, bola almas burınğıday. "Rengi kaç**tığında**, eskisi gibi olmaz."(101/20).

Tuw**a** jaw emeske… "Doğ**duğunda** düşman olmayana…" (136/4)

2.2.2. Birleşik Yapılı Zarf-Fiiller

2.2.2.1. -may, -mey, -bay, -bey, -pay, -pey

Olumsuz manalı zarf-fiil türeten eklerden biridir. Daha çok şiir dilinde kullanılan bu ek, **-a, -e, -y** ile **-p, -b** zarf-fiil eklerinin olumsuz şekilleri olarak görülür. Dolayısıyla bu zarf-fiil yapılarının fonksiyonlarına sahiptir (Öztürk, 1994:235).

Eski Türkçede **-matı, -meti, -matın, -metin; -madı, -medi, -madın, -medin** şekilleri ile kullanılan yapının bazı Türk şivelerinde iç hecedeki koruyucu **-d** sesinin daha sonraki dönemlerde **-t'** ye ve **-y'** ye dönüşmesi sebebi ile ekin, **-mayu, -meyü, -may, -mey, -mayın, -meyin** şekilleri ile de kullanıldığına rastlanmıştır. Bu zarf-fiil ekinin Osmanlı Türkçesi döneminde de **-madan, -meden** şekline dönüştüğü tespit edilmiştir (Akkuş, 1995:263).

Türkiye Türkçesinde -madan, -meden eki ile karşılanabilen bu ek **-p** zarf-fiil ekinin olumsuzu olup, **-ma, -me** olumsuzluk eki ile **-y** zarf-fiil ekinin kaynaşmasından meydana gelmiş bir şekildir (Koç ve Doğan, 2004:314).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde bu zarf-fiil ekinin kullanımına ilişkin tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

"**-madan / -meden" fonksiyonunda kullanılışı:**

Qız öle me bay tap**pay**… " Eş -koca- bul**madan** kız ölecek mi?" (5/6)

Aramdıktan jamandıq kör**mey** qalmas. "Kötülükten kötülük gör**meden** kalmaz."(11/15)

Pıs pıs de**mey** qala ma ol da astırtın? "Yalan söyle**meden** o da gizli kalacak mı?" (16/30)

Ğılım tap**pay** maqtanba. "İlim öğren**meden** övünme." 831/1)

Qalağa sapsa dem al**may**… “Nefes al**madan** şehre gitse…” (41/1)

Aytıl**may** sözim qalğan joq. “Sözümü söyle**meden** - bitir**meden**- kalkan yok.” (42/6)

Bet qarawğa şıda**may** teris oynaldı. “Kötü niyetliye dön**meden** geri döndü.” (55/16)

Awlaqqa şıq**pay**… “Uzağa git**meden**…” (68/33)

Awır**may** tänim... “Vücudum hastalan**madan**…” (70/22)

Sırtın tanıp is bitpes, sırın kör**mey**… “İçini gör**meden** dışını tanımakla iş bitmez.” (76/8)

Jet**pey** öttiñ… “var**madan** geçtin…” (80/30)

Teskere al**may** ömir öter. “Farkına var**madan** ömür geçer.” (88/20)

Jat üyinde şatıl**may**… “Yabancı evinde belaya uğra**madan**…” (97/13)

Esker**mey** özge düniyeni… “Önemse**meden** kendi dünyanı…” (103/27)

Jalın jürek suwın**bay**… “Ateşli yürek soğu**madan**…” (124/7)

Keşik**pey** keliniz. “Gecik**meden** geliniz.” (144/26)

Qaradan şıq**pay** öldin be? “Avludan çık**madan** öldü mü?

Jaqta**may**, umıttım. “Yas tut**madan** unuttum.” (196/7)

Bos sözben qastas**pay**, tüzü kelmes. “Boş sözle düşman ol**maktan**, doğru çıkmaz.” (212/16)

2.2.2.2. -mastan, -mesten, -bastan, -besten, -pastan, -pesten

Türkiye Türkçesindeki **-madan, -meden** ekleri ile aynı anlama gelen zarf-fiil eklerindendir. Bu yapı, sıfat-fiil eki olan **-MAs** ile çıkma hâli eki olan **-DAn** ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Coşkun, 2000:200).

Bu ek, eklendiği fiillere aldığı zaman zarfına göre “**-madan önce”** ya da “**-madan, dıktan- sonra”** anlamları yükler (Bayraktar, 2004:258).

Ekin, ses uyumlarına bağlı olarak Uygur Türkçesinde **-mastın, -mestin** şekillerinin kullanıldığı ve içinde geçtiği cümleye **-madan, -meden** anlamları kazandırdığını görüyoruz (Öztürk, 1997:240).

Eski Anadolu Türkçesinde ekin, yalın hâldeki kullanımlarının yanı sıra "burun, öñ, öñdin" zaman zarfları ile birlikte de kullanıldığı da görülmüştür (Bayraktar, 2004:259).

Bu ekin Kazak Türkçesindeki kullanımına baktığımızda, aynı yapıyı ve anlamı koruduğunu görüyoruz. Kelmesten "gelmeden, gelmeksizin", aspastan "açmadan, açılmaksızın" gibi(Koç ve Doğan, 2004:314).

Çok yaygın bir kullanım alanı olmayan bu yapıya ilişkin olarak, incelediğimiz eserde tespit ettiğimiz tek örnek şöyledir:

Bala aytsa da xaq sözdi, burılmastan toqtağan. "Çocuk gerçeği söylese de dönmeden bekledi." (161/15-16)

2.2.2.3. -ğanda, -gende, -qanda, -kende

Bu zarf-fiil eki eklendiği fiile "-diği zaman, -diğinde, -dığı" için anlamları kazandırır. Ek, sıfat-fiil eki olan **-GAn** ile bulunma hâli eki olan **-DA**'nın kaynaşması sonucunda oluşmuştur. **-ğanda, -gende** şekillerinden başka **-g** ünsüzünün eklendiği kök ya da gövdelerin sonundaki ünsüzle ton bakımından benzeşerek **-k** ve **-q** ünsüzlerine dönüşür ve **-qanda, -kende** şekilleri ortaya çıkar (Coşkun, 2000:198).

Bu yapıdaki bulunma hâli ekindeki bulunma anlamından dolayı bu zarf-fiil, eylemin tamamıyla gerçekleştiği anlamını verir (Öner, 1998:232).

Ek, Eski Anadolu Türkçesinde sonuna geldiği fiillere "**-dığı zaman"** ve "**-dığında"** anlamları katar. Ayrıca ekin **-anda, -ende** şekillerine de rastlanmıştır (Bayraktar, 2004:224).

Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki **-ınca, -ince**'nin fiile kazandırdığı anlamı veren bu ek, zarf-fiil olarak iş ve oluşun gerçekleştiği zamanı kesin olarak bildirir (Koç ve Doğan, 2004:315).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde bu ekin kullanımına ilişkin tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Zaman "-dığı zaman" fonksiyonunda kullanılışı:

Bir atasıñ köñiliñ jayla**ğanda**. "Bir atasının gönlünü yık**tığı zaman -**yıktığ**ında-**" (8/8)

Sen oğan moyın burıp, söz ayt**ganda**... "Sen ona boyun eğip, konuş**tuğu zaman -**konuş**tuğunda-**..." (25/11)

Jaw jağadan al**ğanda**… "Düşman sınırdan gir**diğinde**…" (27/3)

Jazdıgün şilde bol**ğanda**… "Yaz günü temmuz ol**duğunda**…" (34/1)

Köterile ber**gende**… "Yükseliver**diğinde**…" (35/16)

Üyde otırıp ek**ende**… "Evde oturup düşün**düğünde**…" (43/32)

Tuw**ğanda** düniye eşigin aşadı öleñ. "Şair ol**duğunda** dünya kapısını açacak." (50/13)

Top bol**ganda** köresiñ. "Birlik ol**duğunda** göreceksin." (59/21)

Endigi saylaw bol**ganda**… Gelecek seçim ol**duğunda**…" (62/38)

Minezderin kör**gende**… "Karakterini gör**düğünde**…" (68/27)

Etiñ etke tiy**gende**… "Tenin tene değ**diğinde**…" (83/23)

Onı ayt**qanda** tolğanıp… "Onu an**dığında** derin düşüncelere dalıp…" (98/3)

Jılay-jırlay öl**gende**… "Ağlaya inleye öl**düğünde**…" (98/19)

Seniserge kel**gende**… "İnanca gel**diğinde**…" (112/11)

Aytuwğa kel**gende**… "Söze gel**diğinde**…" (115/11)

Äbiş ağam de**gende**… "Ebiş ağabeyim de**diğinde**…" (146/22)

Däl üwaqıtı jet**kende**… "Tam vakti gel**diğinde**…" (164/17)

Bir şeşeden tuw**ğanda**… "Bir anneden doğ**duğunda**…" (165/5)

Qayt**kende** bolar jubanış. "Dön**düğünde** avunacak." (169/9)

Üy joldasıñ qabirden äri öt**kende**… "Ev arkadaşın kabirden öte geç**tiğinde -**öldü**ğünde-**…"(186/16)

2.2.2.4. -ğanşa, -genşa, -qanşa, -kenşe

Eski Türkçede **-ġınca, -gince** şeklinde olan bu ekin, **-ġın -gin** ile **-ça, -çe** yapım eklerinin birleşmesi sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu ek, Batı Türkçesinde **-ınca, -ince** şeklinde geçmiş ve Eski Anadolu Türkçesinde de bu şekilde kullanılmıştır. Ek, Osmanlı Türkçesinde **c**'li şekilleri ile kullanılmış, vokal uyumuna bağlı olarak şekillenmiştir (Ergin, 2004:341-342).

Hareket hâlindeki nesneleri hatırlatan sıfat-fiillerin isim hâl ekleri ile birleşerek **-arda, -ganda, -dukta, -dukça** gibi, hareketi hâl şeklinde bildiren bir yapıda kullanımları tarih boyunca olağan olarak varlığını sürdürmüştür. Birçok Türk lehçesinde çekim eki olarak kullanılan, **-gan, -gen**'in **-ça, -çe** eşitlik eki ile birleşmesi sonucu ortaya çıkan bu zarf-fiil yapısı Kırgız, Tatar ve Kazak Türkçelerinde **-ç- > -ş-** ses değişimlerine uğrayarak, **-ganşe, -genşe, kanşa, kenşe** ve **-qanşa** yapıları ortaya çıkmıştır (Öner, 1998:232).

Türkiye Türkçesinde "-e kadar" şekli ile kullanabileceğimiz bu zarf-fiil eki, Kazak Türkçesinde zaman ve yer anlamları ifade ederek, fiilin nereye yahut ne zamana kadar yapılacağını ifade eden anlamlar yüklenir, barğanşa "gidinceye kadar", ölgenşe "ölene kadar", bolğanşa "olana kadar" gibi(Koç ve Doğan, 2004:315).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu zarf-fiil yapısına uygun olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

İyt je**genşe** Qondıbay, Qanay jesin. "İt yiyene **kadar** Kondıbay, Kanay yesin." (55/23)

Kün bat**qanşa** sabamın. "Gün batana **dek** ulurum." (61/25)

Osı jalga kel**genşe**… "Bu yaşa gelene **kadar**…" (96/7)

Örselenip öl**genşe**… "İnatlaşıp ölene **kadar**…" (96/8)

Süy**genşe** bir quşıp… ""Sevene **kadar** bir öpüp…" (143/24)

Öl**genşe** bolar ermekti. "Ölene **kadar** emeği olacak." (155/20)

Köz jum**ğanşa** düniyeden… "Dünyadan göz yumana **kadar**…" (170/1)

2.2.2.5. -mayınşa, -meyinşe, -bayınşa, -beyinşe, -payınşa, -peyinşe

Eski Türkçeden beri olumsuz ifadeli zarf-fiil eki olarak kalıplaşan bu yapı, Eski Türkçede **-matı, -meti, -madı, -medi** ve gene bu yapının genişletilmiş şekli olan **-matın, -metin, -madın, -medin** şekilleri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra ek, **-ma-y-u > -mayu > -mayın > -meyin** olumsuzluk sağlayan zarf-fiil ekleri olarak da kullanılmıştır. Takip eden dönemlerde ve tarihi lehçelerde **-mayın, -meyin** şekillerine rastlanırken; Kırgız ve Kazak Türkçesinde **-mayınşa , -meyinşe** şekilleri ile aynen kullanıldığı görülmüştür. Olmayınşa "olmadan -olmadıkça-", jazbayınşa "yazmadan" gibi (Öner, 1998:234-235).

Türkiye Türkçesinde **-madıkça, -medikçe** anlamları ile karşılanılabilen bu şekil, Kazak Türkçesinde **-ganşa, -genşe** zarf-fiil yapısının olumsuzu olarak da ifade edilebilir. Aytpayınşa "söylemeden, söylemedikçe", kelmeyinşe "gelmeden, gelmedikçe" (Koç ve Doğan, 2004:315).

İncelediğimiz eserde bu zarf-fiil yapısı ile ilgili olarak kullanılan herhangi bir örnek tespit edemedik.

2.2.2.6. -galı, -geli, -qalı, -keli

Giriş cümleleri için zaman başlangıcı ifadesi taşıyan bir zarf-fiil ekidir (Banguoğlu, 1998:434).

Eski Türkçede **-ġalı, -geli** nadir olarak da **-kalı, -keli** şekilleri ile kullanılan bu zarf-fiil eki "**-u"** zarf-fiil eki gibi çekimsiz yardımcı fiillerden önce kullanılmıştır. Bol-ġalı u-ġaylar "umut olabilecekler" gibi. Ekin, "-mek için" anlamında kullanımına; körgäli yalınlıġ ärti "görmek için parlaktı -görülmeye değer bibimde parlaktı.-" Şekillerindeki örneklerle rastlanmakla beraber; gelecek zaman "ölgäli tur- "ölmek üzere olmak" ve yeterlilik anlamları ile de kullanılmıştır (Gabain, 2003:86).

Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren kullanılmaya başlayan bu ek, Kazak Türkçesinde de varlığını, Tanışqalı "tanışalı" şeklindeki kullanımları ile devam

ettirmiştir (Öner, 1998:233).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde bu yapı ile ilgili olarak tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Oy kir**geli** tiymedi erik özime. “Düşünce gir**eli**, irade kendime deymedi-irademi yitirdim-.” (199/21)

Sır al**ğalı** ayttım dep… “Sır **almak için** konuştum, diyerek” (43/18)

Jawğa soyqan sol**ğalı**… “Düşmana felaket gel**eli**…” (103/6)

Jatır edi al**ğalı**. “Al**alı** -al**dığından beri**- yatardı.” (103/8)

Qayrat joq boyın tıy**ğalı**. “Boğaz kesil**eli** güç yok.” (109/6)

Şıq**qalı** ana qarnınan… “Anne karnından çık**alı** -do**ğalı**-…” (166/20)

2.3. SORU EKİ “SURAW ŞILAW ”

Soru eki her çeşit kelimenin soru şeklini yapan genel bir işletme ekidir. İsim cinsinden bütün kelimeler, edatlar, fiiller soru şekline bu ek ile sokulurlar. Soru eki, isim ve edatları daima fiillere bağlar, onları fiiller ile ilişkiye geçirir. Fiillerin sonuna geldiklerin de ise başka bir unsura ihtiyaç duymadan onları soru şekline dönüştürürler (Ergin, 2004:332).

Türk dilinin her devresinde ve her sahasında soru eki **-mu, -mü** şeklinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1996:198).

Kazak Türkçesinde soru anlamı fiildeki şahs eklerinin ardından ünlü ile ve ı, r, w, y ünsüzleri ile biten gövdelerden donra **ma, me**; m, n, ñ, z, j ünsüzleri ile biten sözcüklerden sonra **ba, be**; tonsuz ünsüzlerle biten sözcüklerden sonra ise **pa, pe** şekilleri ile kullanılır (Koç ve Doğan, 2004:252).

Kazak Türkçesinde soru anlamı **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatları ile sağlanmakla birlikte; incelediğimiz eserde, **mı, mi** ile kurulmuş soru şekillerine de rastladık. Tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

“**mi”li kullanımınma örnek olarak:**

Öler**miñ** dep juwrmi**siñ**? “ölürü**m** diyerek gider mi**sin**?” (5/9)

Ayelmisiñ, **jılama**. “Kadın mısın? **Ağlama**.” (127/5)

“**ma, me, ba, be, pa, pe”li kullanımınma örnek olarak:**

Kör**diñ be** ömiriñde. “Ömründe gör**dü**n **mü**?” (106/1-2)

Jigittik öt**ti**, kör**diñ be**? “Yiğitlik -gençlik- geç**ti**, gör**dü**n **mü**?” (152/3)

Bir kün basın bur**dı ma**? “Bir gün başın dön**dü mü**?” (125/9)

Ket**ti** maqtan, tur**dı ma**? “Gurur git**ti**, dur**du mu**?”(125/12)

Qaqşa – saqsa bir payda tüs**e me** dep... “Vursa kırsa bir fayda ver**ecek mi**, diyerek…” (49/27)

Bol**a ma** däwlet, näsip bul? “Nasip, kısmet, para bul**acak mı**?” (69/20)

Baruwşı ayt**a ma**? “Vardığında-ulaştığında- söyley**ecek mi**?” (191/4)

İyman, däwlet bet**er me**? “İman, rızık bit**ecek mi**?”(5/30)

Quday qabıl et**er me**? “Allah kabul ed**ecek mi**?” (6/2)

Tüzüw sözge sen**er me**? “Doğru söze inan**acak mı**?-inanır mı?-” (67/11)

Osı esep bol**a ma**? “Bu da hesap edil**ir mi**?” (65/29)

Kel**mep pe ediñ** jol tasıp? “Gelmeyince yol bekle**memiş miydin?**” (58/11)

Tur**map pa edi** süyenip. “Güvenip dur**mamış mıydı?**” (58/19)

III. BÖLÜM

1. Birleşik Fiiller "Kürdeli Jurnak"

Zeynep Korkmaz birleşik fiilleri, "Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türüdür." şeklinde tanımlamaktadır (Korkmaz, 2003:791).

Birleşik fiil, bir yardımcı fiil ile bir ismin veya bir fiil şeklinin oluşturduğu kelime gurubudur. İsim ya da fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir. Birleşik fiiller, yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre ikiye ayrılır (Ergin, 2004:386).

1.1. İsim ile Yardımcı Fiilin Birleşmesi Sonucu Oluşan Birleşik Fiiller

İsimle birleşik fiil kurmak için kullanılan yardımcı eylemler: **et-, ol-, eyle-, bulun-** ve **yap-** fiilleridir. Bu fiillerden **et-, eyle-, yap-** isimlerden geçişli fiiller yaparken; **ol-** ve **bulun-** geçişsiz fiiller yaparlar. "kabul et- ", "hasta ol-", "spor yap-" gibi.

Kazak Türkçesinde bu şekilde oluşan birleşik fiillerde isim unsuru başta yardımcı eylem sonda bulunur. Bu birleşik fiilerde kullanılan başlıca yardımcı eylemler: bol- "ol-", qıl- "kıl-, yap-" ve et- "et-"dir (Koç ve Doğan, 2004:326).

İncelediğimiz eserde bu yapıda kurulmuş olan birleşik fiilerden bazıları şöyledir:

Süysinerlik adamdı **qurmet qıl**. “Güzel adamı -adama- **saygı göster**.” (68/28)

Qay jeriñnen könilge **quwat qıl**dıq. “Hangi yerinden -nerenden- gönüle **güç ver**dik**.**” (16/25)

Er tabılsa jaraydı, **qıl**sa **suxbat**. “Adam bolunsa, **sohbet et**se -edilse- iyi olacak.” (23/4)

Sabırlıq qılsak kerek-ti. “**Sabırlı ol**mamız gerekliydi -sabırlı olmalıydık-.”

(155/30)

Xareket qıl, paydası köpke tiy**sin**. “**Hareket et**, faydası çokça dey**sin** -faydası çok ol**sun**- (186/26)

Qay jeriñnen köñilge **quwat qıl**dıq? “Hangi yerinden gönüle **kuvvet ver**dik? (16/25)

Zar qılıp tile**y**min. “**Muhtaç ol**up dilerim.” (148/5)

Eş **raxım qıl**maysıñ. “Zerre kadar **rahmet kıl**mayacaksın-acımayacaksın-.” (115/24)

Qızmet qılıp mal tappay. “**Çalış**ıp, mal kazanmaz.” (40/24)

Süysinerlik adamdı **qurmet qıl**. “Güzel adamı -adama- **saygı göster**.” (68/28)

Joldas ettiñ sen bötendi. “Sen yabancıyı **yoldaş et**tin -edindin-.” (80/28)

Jasıq**, jaman bol**massıñ. “İyi, **kötü ol**masın.” (66/5)

Qor bolıp, qurıp barasıñ. “**Zavallı ol**up, kuruyasın.”(70/11)

Qayran sözim **qor boldı**. “Güçlü sözüm **zavallı oldu**.” (27/7)

Adam bolam deseñiz… “**Adam ol**acağım deseniz…” (29/37

Qaytip **nadan bol**ayın. “Dönüp **cahil ol**ayım.” (200/18)

Arazdığı **söz bol**sa… “Kırgınlığı **söz ol**sa…” (43/11)

Bes ñarseden **qaşıq bol**. “Beş nesneden **uzak dur**!” (31/5)

Bilmestigin **bar bol**sa, qılar sabır. “Hatan olsa **-bilmediğin ol**sa-, -o- sabreder.” (24/14)

Esil öner **qor bol**ıp keter tüzge. “Asil sanat **zavallı ol**up gider meydanda.”

(76/28)

Jas bala äwel **tatuw bol**a qalar. “Küçük çocuk hemen **dost ol**uverir-olur-.” (25/25)

Qıysınımen **qızıqtı bol**masa söz... “Söz mantıklı ve **değerli ol**masa…” (48/1)

Berekeli bolsa el… “Halk **bereketli ol**sa…” (74/11)

1.2. İki Fiillin Birleşmesi ile oluşan Birleşik Fiiller

Fiillerle yapılan birleşik fiiller **dur-, kal-, yaz-, koy-(ko-)** fiilleridir. Bu fiiller, genellikle önüne bir ünlü getirilmekle beraber nadiren de **-ıp, -ip**, zarf-fiili getirilmek sureti ile yapılmaktadır. “saklaya bil-”, “alı ver-”, “durup dur-”, “gezip dur-” gibi (Ergin, 2004:386-387).

Bu yapıdaki birleşik fiillerde asıl unsuru birinci fiil oluşturmakla birlikte, yardımcı fiil niteliğindeki ikinci fiil, kendi manasından tamamen sıyrılarak yarı tasviri bir anlam kazanır (Öztürk, 1997:101).

Birleşik fiilleri oluşturan yardımcı fiiller, bil-, ver-, gel-, dur-, kal-, yaz-, koy-(ko-) fiilleridir. Bu fiiller, başlarına vokaller ya da -ıp, -ip zarf-fiili getirilerek birleşik fiil yapılırlar. Asıl anlam zarf-fiil fiilinin anlamıdır. Yardımcı unsurlar anlamları ile değil sadece yardımcı fonksiyonları ile görev alırlar. Zarf-fiiller, yardımcı fiile göre düz ya da dar vokalli olabilirler (Ergin,2004:387).

Birleşik sözcükleri oluşturan fiiller bağımsız olarak incelendiğinde her biri özel bir anlam taşırlar, fakat bu fiiller birleşik sözcük oluşturduklarında kendi anlamlarından sıyrılarak yepyeni anlamlar kazanırlar (Koç ve Doğan, 2004:232).

Kazak Türkçesinde iki fiilden oluşan birleşik fiiller, zarf-fiiller aracılığı ile kalıplaşırlar. Bu birleşik yapıların öğeleri ayrı ayrı yazılır. Bu yapılar, cümlenin her öğesini karşılayabilirler. Bu birleşik yapılarda yardımcı fiiller temel fiilin tamamlayıcısı durumundadırlar. Gene bu birleşik fiillerde ikinci unsur sabit kalırken birinci unsur değişken bir özelliğe sahiptir. Kazak Türkçesinde birleşik fiil yapmada kullanılan başlıca fiiller şunlardır: **al-** “al-”, **äkel-** “getir-”, ulaştır-”, **bar-** “var-, ulaşmak”, **ber-** “ver-”, **jönel-** “acele ile çık-”, **jiber-** “gönder-, yolla-”, **kel-** “gel-”, **ket-** “git-”, **kir-**

“gir-”, **qayt-** “dön-, azal-, eksil-”, **qal-** “kal-”, **qoy-** “koy-, bırak-”, **öt-** “geç-”, **tasta-** “bırak-, terk et-, at-”, **tüs-** “in-, düş-, gir-”, **şıq-** “çık-”, **bil-** “bil-”, **ber-** “ver-”, **dur-** “dur-”, **qal-** “kal-, bekle-”, **kel-** “gel-”, **jaz-** “-e yaz-”, **al-** “al-”, **sal-** “sal-” (Koç ve Doğan, 2004:234-239).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde fiil + fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit edebildiğimiz örnekler şöyledir:

1.2.1. al- “al-“ Yardımcı Fiili

Yeterlilik anlamı veren birleşik fiillerden biri olan bu yapı, **-A** zarf-fiil ekinin **al-** yardımcı eylemi ile kaynaşması sonucu oluşmuştur. Harezm ve Kıpçak Türkçesine ait eserlerde **-a, -e** şekilleri ile görülmüştür (Bayraktar, 2004:288).

-p zarf-fiil eklerinden ve **-a, -e, -y** zarf-fiil eklerinden sonra gelmek sureti ile iki şekilde birleşik fiiller yapar (Koç ve Doğan, 2004:327).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

Köri**p al**sañ köriktini… “Güzelliğini gör**ebil**sen…” (6/27)

Süretin kö**re al**massıñ, köp baqpasañ. “Çok bakmazsan yüzünü gö**re**mezsin.” (8/18)

Tuwra söziñ ayt**a al**may. “Doğru sözünü -doğrusunu- söyley**e**mez.” (30/16)

Şın söz qaysı bil**e al**may. “Doru söz -doğrusu- hangisi bil**e**mez.” (32/32)

Quw näpsisin tıy**a al**may. “Kötü nefsin engellen**e**mez.” (41/10)

Maldınıñ malın kö**re al**may. “Zenginin malını gö**re**mez -bulamaz-.”46/34)

Nadandar bähra al**a al**mas. “Cahiller faydal**a**namaz.” (68/14)

Jay tab**a al**may jürek. “Gönül düşman bul**a**maz.” (79/17)

Xas nadan neni uğ**a al**sın? “ Gerçek cahil neyi anl**ayabil**sin?” (98/10)

Öñi qoşıp, bol**a al**mas burınğıday. “Rengi kaçınca önceki gibi ol**a**maz.” (101/20)

Oylanı**p al**maq – sabır sol. “-**Öncelikle- düşünmek**, sabır bu...”(101/20)

Bir joldan qayt**a al**may. “Bir yoldan dönül**e**mez.” (113/6)

Qızıl til şığ**a al**mas. “Kızıl dil çık**a**maz.” (117/1)

Qıl**a al**massıñ sen qımbat. “Sen değerli kıl**a**mazsın.” (134/16)

Qızmetiñdi et**e al**may. “Hizmetini gör**e**mezsin.” (147/13)

Tur**a al**mas äste juwınbay. “Asla yıkanmadan dur**a**maz.” (179/18)

Qaytip suwıp jalgannan küs**e al**amız. “Dönüp, soğuyup, -yalan- dünya ile küs**ebil**iriz.” (192/2)

Erte oyandım, oylandım, jet**e al**madım. “Erken uyandım, düşündüm, yet**e**medim.” (199/19)

Endi qayda sıy**a al**dım? “Şimdi nereye sığ**abil**dim.” (218/6)

1.2.2. ber- “ver-“ Yardımcı Fiili

Tezlik anlamı veren birleşik fiillerden olup, **-(y)I** zarf-fiil eki ile **ber- > bir- > ver-** yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşmuştur (Bayraktar, 2004:267).

Aynen al- fiil yapında olduğu gibi, **-p** ve **-a, -e, -y** zarf-fiil eklerinden sonra gelmek sureti ile iki şekilde birleşik fiiller yapar. Burada **-p**’li şekillerden sonra işin öncelikle, ayrıntıları da dâhil olmak üzere çabucak yapılması, jazıp ber “yazıver” anlamı çıkarken; **-a, -e, -y**’li şekillerden sonra asıl fiil unsuruna işin veya oluşun daha süratli bir şekilde yapılması anlamı kazandırır (Coşkun, 2000:180).

Et versem, sen mendik bol de**p ber**em dep… “ Et verirsem, sen benim gibi ol dey**ivereyim**, diyerek…” (13/22)

Köterile **ber**gende… “Yükse**liverdiğinde**…” (35/16)

Aşı**p ber**er jawıña… “Düşmanına aç**ıverecek**…” (43/8)

Ol “boldım aq”de**y ber**er… “O, ‘temiz oldum’ dey**iverir**…” (66/7)

Öneriñ qaysı, ayt**ıp ber**… “Hünerin -sanatın- nedir? Söyley**iver**.” (71/19)

Jäne ayt**a ber** deydi jurt tınım bermey… “ Ve söyley**iver** diyecek, yurt huzur vermiyor…” (76/12)

Kirse işiñe oqı**y ber**. “İçine girse okuy**uver.** (86/11)

Ayt**a ber**sin şarq urıp. “Durup dinlenmeden konuş**uver**sin.” (88/12)

Qalındığı qal**a ber**di. “Çoğunluğu bekley**iverdi**.” (103/7)

Qal**a ber**di, bozbala. “Delikanlı bekley**iverdi**.” (108/8)

Oyla**y ber**sen, uw eken. “düşün**ünüver**sen, zehir imiş.” (120/32)

Bol**a ber**me tım külki. “Gülünç ol**uver**me.” (121/2)

Qara**y ber**señ, qayda joq... “Bak**ıver**sen, nerede yok…” (122/10)

Ala berse… “Al**ıver**se…” (125/5)

Küñkilde**p ber**er sazandı… “Sazan balığı homurdan**ıverir**…” (131/22)

Oyla**y ber**señ, oy degen… “Düşünce deneni düşün**üvir**…” (134/9)

Osındı oqıp, oyla**y ber**, bolsañ zerek. “Akıllı isen bunu okuyup düşün**üver**.” (172/13)

Büyt**ip ber**gen balandı... “Çocuğu büyüt**üver**en…” (181/7)

As qıl**ıp ber**genge… “Yemek yap**ıver**diğinde…” (182/17)

1.2.3. bol- “ol-“ Yardımcı Fiili

bol- fiili ile **-(İ)b, -(İ)p** kullanılarak kurulan bir birleşik fiildir. Zarf-fiillerden sonra kullanıldığında sonuçlanmış, tamamlanmış bir iş veya oluş söz konusudur (Coşkun, 2000:180).

Olumsuz Anlamlı Yeterlilik Birleşik Fiili fonksiyonunda kullanılışı:

Esas fiille birleşerek “**bolmäydi”** veya “**bolmas”** yapısı ile kullanılırsa birtakım şartların etkili olduğu bir olumsuzluk söz konusudur (Coşkun, 2000:181). Bilip bolmaydı “öğrenemedi”, körip bolmas “göremez” gibi.

Olumsuz Anlamlı Yeterlilik Birleşik Fiili fonksiyonunda kullnılışı:

Bu tür birleşik fiiller yeterlilik anlamı verir. Yapının “**bolädi”** şeklinde

kullanılması da bir olumlu bir yeterlilik ifadesi kazandırır(Coşkun, 2000:181).

Şart Anlamlı Birleşik Fiili fonksiyonunda kullanılışı:

Bu yapının "**bolsa"** şeklinde kalıplaşmış hâli ise tamamlanmış, tamamlanmakta olan bir iş ve oluşun şart şeklinde tasarlandığını bildirir (Coşkun, 2000: 181). Atıp bolsa "söylese", körip bolsa "görse"gibi.

Ayrıca Türkçenin tarihi dönemlerinden itibaren yazılmış olan eserlerinde yeterlilik birleşik fiillerinden biri olan **gAlI bol-**, **-gAlI botluk-** şekilleri ile tespit edilmiştir (Bayraktar, 2004:289).

Kazak Türkçesinde **bol-** fiili, asıl fiil unsuruna fiilin tamamlandığını, sona erdiğini bildiren bir anlam kazandırır. Oqı**p bol**- "okuyup bitir-" gibi (Koç ve Doğan, 2004:330).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu yapı ile ilgili olarak tespit edebildiğimiz tek örnek şöyledir:

Oqı**p**, bili**p bol**ğan soñ… "Okuyup, öğrendikten sonra…"(158/29).

1.2.4. baq- "bak-" Yardımcı Fiili

-p baq- şeklinde kurulan bu yapıda yardımcı fiil, ana fiile eylemi gerçekleştirmeye çalışma ve ısrarla yapma anlamı kazandırır. Aytıp baq "durmadan -sürekli- anlat", körip baq "görmeye çalış" gibi(Koç ve Doğan, 2004:328).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan yapılardan tespit edebildiğimiz örnekler şöyledir:

Erinbey jüri**p baq**pasa… "Bıkmadan yürüyü**p dur**masa…" (89/16)

Bir ketigin usta**p baq**… "Bir eksiğini **yakalamaya çalış**…" (111/20

Maxabbetpen qara**p baq.** "Sevgi ile **bak**-bakmaya devam et. (146/9)

Quwattan**ıp baqsam** da... "-devamlı-**kuvvetlensem** de…" (170/11)

Qayda körseñ, bolı**p baq** sağan **kömek**. "Nerede görürsen ona **yardım et**." (187/4)

Qoldağındı qoğa**p bak**. “Elindekini -devamlı- **korkut**.” (206/9)

Mü’miyn bolsañ, üyrenip, sen de uqsa**p baq**. “Mü’min isen, tanıyıp, sen de O’na **benzemeye çalış**.” (213/20)

1.2.5. bar- “var-, ulaş-“ Yardımcı Fiili

-(İ)b, -(İ)p zarf-fiil eklerinden sonraki kullanımlarında bir iş ve oluşun azar azar, gelişmesi veya bir durumdan başka bir duruma geçmesini ifade ederken(Coşkun, 2000:179); **-b, -p ve -y** şeklindeki kullanımlarında yardımcı fiil, asıl fiile kendi anlamını yükler. Eylemin amacını ve zamanını ifade eder. Ala bar “alarak git”, suray bar “sormaya git” gibi (Koç ve Doğan, 2004:328).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit edebildiğimiz örnekler şöyledir:

Birewi jıla**p bar**sa üyge taman… “Birisi eve ağl**ayarak gitse**…” (25/29)

Qor bolıp, qur**ıp bar**asıñ. “Zavallı olup, kuruy**up gid**esin.” (70/11)

Istıq tart**ıp bar**asıñ. “Sıcaklığı çek**erek gid**esin.” (84/3)

Betindi tay**ap** barsañ… “Yemeğine yüzünü çevir**erek git**sen…” (87/15)

1.2.6. qal- “kal-” Yardımcı Fiili

Esas fiil gövdelerine **-(İ)b, -(İ)p** ve **-b, -p ve -y** zarf-fiil eklerinden birini alarak bağlanır. Fiil kök ve ya gövdelerine **-(İ)b, -(İ)p** şekilleri ile bağlanmış yapılarda, bir iş veya oluşun yapılıp bitmesi ile meydana gelen durum ifade edilir. Yalnız buradaki anlamda eylemin birdenbire ve beklenmedik bir şekilde meydana gelmesi söz konusudur. **-b, -p ve -y’**li yapılar da ise samimi veya alaylı bir istek söz konusudur. Eğer, esas fiil tabanına zarf-fiil eki olan **-mäy** eklenirse, **qalmaq** fiili kendi anlamı ile kullanılır (Coşkun, 200:183-184).

Kazak Türkçesinde **-b, -p ve -y qal-** şeklinde kurulan birleşik fiil yapılarında

ana fiil eylemin ansızın başka bir duruma geçtiğini ifade eder. Jatıp qal- "hemen yatıver-", kele qal- "ansızın gel-"(Koç ve Doğan, 2004:330).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit edebildiğimiz örnekler şöyledir:

Kere tur**a qal**adı qaşqan tülki. "Kaçan tilki gerilip **-**ansızın-**duruverdi."** (7/3)

Basqan jeri sıqırlap, kelip **qal**dı. "Bastığı yeri inleterek -ansızın-**geliverdi**.(55/4)

Jas bala äwel tatuw bol**a qal**ar. "Küçük çocuk hemen dost **oluverir-**olur-." (25/25)

Bosqa-aq tüs**ip qal**arsıñ. "Gerçekten boşluğa **düşüverirsin**-düşersin-" (56/12)

Bola qaldıñ, bas asaw. "-Ansızın- başına buyruk-asi- oluverdin -oldun-" (59/12)

Sas**ıp qal**dım, kün tığız. "**Şaşakaldım**, gün sağlam." (60/19)

Tanırqap tur**a qalsañdar.** "-Ansızın- **şaşırıverseniz**." (64/10)

Jürekten qızuw-qızba **kete qalsa**. "Yürekten sarhoşluk, -öfke- kızgınlık **gidiverse**…" (215/3)

1.2.7. kel- "gel-" Yardımcı Fiili

-p kel- ve **-a, -e, -y kel-** yapıları ile kurulabilir. **-p kel-** şeklindeki birleşmede yardımcı fiil, ana fiile hareketin gittikçe büyüdüğünü ya da azaldığını bildiren bir mana kazandırır. Ösip kel- "büyüye gel-" gibi; **-a, -e, -y kel-** şeklinde kurulan yapı da ise yardımcı fiil ana fiile işi sona erdirme, tamamlama ve daha sonrasında yapılacak işin başlamak üzere olduğu anlamları verir (Koç ve Doğan, 2004:331).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit edebildiğimiz örnekler şöyledir:

Tağdır joq ötken ömir kayt**a kel**mek. "Geçen ömrün dön**üp gel**mesine izin yok." (11/6)

Qabağan ıytşe öşgip şığa **kel**er. "Saldırgan it gibi kin güd**erek çıkar**." (13/27)

Bar**ıp kel**se Ertitiñ suwın tatıp… "Ertistin suyunu tad**arak gidedursa**…" (17/5)

Qarsı aldına jımır**ıp kel**tirem dep… “Üstünü altına devir**ip getir**eyim, diyerek…” (20/17)

Külmende**p kel**er közderi… “Gülümsemey**e durur** gözleri…” (109/13)

Jazıl**ıp kel**seniz. “Yazıl**ıp gel**seniz-kaydolsanız-” (144/33)

Alla oñgar**ıp kel**gende… “Allah yolunda yürüy**edurduğunda**…” (146/26)

Jalğa jür, jat jerge ket, mal taw**ıp kel**. “Yükseğe yürü, yabancı yere git, mal kazanarak-zengin ol**arak gel**.” (151/2)

Ol biraq qayt**ip kel**ip, oynap-külmes. “O ancak dön**enrek gel**ir, oynayıp gülmez.” (154/2)

Ötti, öldi, tağdır joq kayt**a kel**mek. “Geçti, öldü, dön**erek gel**meye-dönmeye-izin yok.”(176/4)

Qoqsıt**ıp kel**tirdi. Darmadağın etti -dağıt**arak getir**di-.” (182/7)

1.2.8. ket- “git-” Yardımcı Fiili

Asıl fiillerin kök veya gövdelerine **-(İ)b, -(İ)p, -a, -e, -y** ve **-may, -mey** zarf fiil eklerinin getirilmesi sureti ile yapılırlar. **-(İ)b, -(İ)p** eklenmiş şekli ile kurulursa, bitmiş bir iş veya oluş söz konusudur. Bu birleşik eylemler birdenbire, çabucak ve esaslı bir şekilde yapılan iş ve oluşlar ifade edilir. **-a, -e, -y**’ nin eklenmiş şekillerinde ise iş oluş ve hareketin başlaması anlatılır (Coşkun, 2000:182).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit edebildiğimiz örnekler şöyledir:

Äli bar**ıp ket**erge… “Gücü henüz tüken**diğinde**…” (5/28)

Kel**ip-ket**ip köp jürip… “Gel**ip gid**ip, çok yürüyüp…” (43/22)

Tağı büyt**ip ket**tiñ dep… “**Ve büyüdün**, diyerek…” (67/23)

Qalk**ıp ket**er artınan. “Arkasından kalk**ıp gider**…” (68/32)

Esil öner qor bol**ıp ket**er tüzge. “Asil sanat zavallı ol**up gider** meydanda.” (76/28)

Er**ip ket**er boy sol zaman. “O zaman beden eriy**ip gider**.”

Qul**ap ket**pe, tuwra şıq, köziñe baq. “Düş**üp git**me, doğru çık, gözüne bak.” (153/28)

Ne qız**ıp ket**se, jayı sol… “Ne yaz**ıp git**se -yazarsa- vaziyeti bu...” (179/27)

Qumarpaz bop maqtandı quw**ıp ket**pe. Hevesli olup, gururunu kov**up git**me -kovma-.” (188/6)

Keyde ıstıq qan basıp ketedi onı. “Onu bazen sıcak kan-ateş- bas**ıp gid**iyor -basıyor-.” (203/3)

Qaşanğı öt**ip ket**ken buldır köp kün... “Uzun zamandır geç**ip gid**en birçok gün...” (208/4)

1.2.9. qoy- “koy-, bırak-” Yardımcı Fiili

-p qoy- şeklinde oluşturulan birleşik fiillerde yardımcı fiil, ana fiile hareketin sonucunu beklediğini, fiilin itina ile yapılması için önceden uyarıldığını ifade eden bir anlam kazandırır. Aytıp qoy- “(önceden) söyleyiver”, tazalap qoy “(önceden) temizleyiver” (Koç ve Doğan, 2004:332).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit edebildiğimiz örnekler şöyledir:

Jinişke qara qası sız**ıp qoy**gan. “Kara kaşı -önceden- çizil**ip bırak**ılan -çiziliveren-.” (9/3)

Kerege sabawdı şanş**ıp qoy**ıp… “Duvara değnek dayay**ıverip**…” (20/11)

Qanağat, raqım oyla**p qoy**. “Kanaat, merhamet, düşün**üver**…” (31/13)

Oylağanı de**p qoy**maydı. “Düşündüğünü söyley**iver**mezdi.” (45/23)

Oylağan jan joq, jaw**ıp qoy**... “Düşünen insan yok, çoğal**ıver**…” (69/14)

Ölendi qayt**ip qoy**arsıñ. “Şiiri tekrarlay**ıverir**sin.” (98/2)

Bilip-aq, ok**up qoy**uşu ek. “Gerçeği öğren, okuy**uverişi**-okumayı- yay.” (140/7)

1.2.10. kör- “gör-” Yardımcı Fiili

Asıl fiil kök ya da gövdesine **-(İ)b, -(İ)p** veya **-a, -e -y** şekilleri ile bağlanan bu yardımcı fiilde, denenmiş bir iş veya oluş söz konusu olduğu gibi, daha önceki tecrübelere dayanılarak sonucu önceden az veya çok tahmin edilen, bir iş veya oluşu denemek için harekete geçme de söz konusu olabilir (Coşkun, 2000:183).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit edebildiğimiz örnekler şöyledir:

Önersizdiñ qılığı öl**e kör**mek... “Beceriksizin huyunun öl**düğünü gör**mek…” (11/10)

Erinbey oq**ıp kör**üwge… “Bıkmadan okuy**up gör**düğünde…” (30/6)

Birewin al**a kör**mepti. “Birini **almayı denememişti**.” (155/12)

Sonan tapqan – şın asıl, tasta**y kör**me. “Ondan sonra -en son- bulduğun gerçek asildir, **terk etme -bırakma**-.” (188/12)

1.2.11. sal- “sal-” Yardımcı Fiili

-a, -e, -y sal- şeklinde kurulan birleşik fiil yapılarında yardımcı fiil, asıl fiile eylemin sonucunu beklemeden ve sonucun ne şekilde olduğunu veya olacağını öğrenmeden eylemin gerçekleşmesini isteyen bir anlam kazandırır (Koç ve Doğan, 2004:333).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit edebildiğimiz örnekler şöyledir:

Är sözin bir oylan**ıp salmaq**tasañ… “Her sözünü düşün**üp söylemek**tesin…” (8/20)

Qayır**ıp sal**gan kök qusı… “**Salıverdiğin** gök kuşu…” (35/15)

Jürekke ıstıq tiy**ip sal**ğan sayın. “Yüreğe ateş düş**üvermiş** sayın.” (87/6)

1.2.12. sıq- “çık-” Yardımcı Fiili

Esas fiil, kök ya da gövdesine **-(İ)b, -(İ)p** veya **-mäy** zarf-fiillerini alarak kurulan bu birleşik fiil yapısında, bir iş ve oluşun son bulması söz konusudur (Coşkun, 2000:181).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit edebildiğimiz tek örnek şöyledir:

Al**ıp sıq**sa bazarga… "Al**ıp** pazara **çık**sa -gitse-..." (134/19)

1.2.13. tasta- "bırak-" Yardımcı Fiili

-p tasta- şeklinde kullanılan bu birleşik-fiil, asıl fiile işi gayretle ve hızlı bir şekilde yapma anlamı kazandırır. Jazıp tasta- "yazıp bırak-" gibi (Koç ve Doğan, 2004:334).

Fiil çekimlerini incelediğimiz eserimizde bu birleşik fiil yapısı ile kurulmuş olan birleşik fiillerden tespit edebildiğimiz tek örnek şöyledir:

Uşqır atpen zırlatı**p tasta**ğanda… "Çevik at ile fırlay**ıp gittiğinde**…" (100/19)

SONUÇ

Kazak Türkçesinin de dâhil olduğu Çağdaş Kıpçak Türkçesi, Türk lehçe grupları içerisinde ayrıldığı kollar ve konuşan insan sayısı bakımından hatırı sayılır bir yere sahiptir.

Yaptığımız bu çalışmada Kazak Türkçesinde fiil çekimlerinin tarih içerisinde nasıl bir seyir izlediğini tespit etmeye çalıştık. Çalışmamızı yürütmek için de Kazak halk edebiyatının en büyük isimlerinden biri olan Abay Kunanbay'ın şiirlerinin toplandığı " Qalıñ Elim Qazağım" adlı eseri inceledik. Bu eserin bir halk edebiyatı ürünü olması dolayısı ile de dilinin doğal ve sade olması çalışmamızın konuşma diline yakın bir zeminde ilerlemesine olanak sağladı.

Kazak Türkçesinde 9 adet ünlü vardır. Bunlardan beşi ince, dördü ise kalındır. Kalın ünlüler: **a, ı, o, u**; ince ünlüler: **e, ä, i, ö** ve **ü**'dür. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi her kalın sese karşılık bir ince ses bulunmaktadır. **ä** sesi ise **a** ile **e** sesi arasında bir yere sahiptir.

Şahıs ekleri Kazak Türkçesi'nde "jak kosımşaları" terimi ile ifade edilmektedir. Bu ekler, I.tip (zamir kökenli), II. tip (iyelik kökenli) ve III. tip (emir çekimlerinde kullanılanlar) olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.

Kazak Türkçesinde birinci tip (zamir kökenli) şahıs eklerinin: Teklik I. şahıs için: **-mın, -mın, -bın, -bin, -pın, -pin**; II. şahıs için: **-sıñ, -siñ**; II. şahıs(nezaket) için: **-sız, -siz**; Çokluk I. şahıs için: **-mız, -miz, -bız, -biz,-pız, -piz**; II. şahıs için:**-sıñdar, -siñder**; II. şahıs(nezaket) için:**-sızdar, -sizder** şeklinde kullanılmaktadır. Teklik ve çokluk III. şahıslar için ise herhangi bir ek kullanılmamaktadır. qaramın "bakarım", tileymin "dilerim, isterim", bolarsıñ "olursun", körmessiñ "görmezsin", isteymiz "isteriz", küse alamız "küsebiliriz", gosıñdar "koyun, sayın", jansıñdar "yanın", körmedi "görmedi", burdı ma? "döndü mü?" örneklerinde olduğu gibi.

İkinci tip (iyelik kökenli) şahıs ekleri Kazak Türkçesi'nde yalnız **-DI** görülen geçmiş zaman ve **-sA** şart eklerinden sonra kullanılır. Ancak, incelediğimiz eserde bu kullanımların dışında teklik I. şahıs çekimine ilişkin olarak **-DI** görülen geçmiş zaman ya da **-sA** sart ekinden sonra kullanılmayan; Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi sadece **-m** ile çekimlenen fiillere de rastladık. Gene Kazak Türkçesi gramerinde nezaket

amaçlı kullanılan **-ñız** / **-ñiz** ekinin nezaket ifadeli değil de II. çokluk eki görevi ile kullanıldığı örnekler tespit ettik.

İkinci tip kullanımında teklik I.kişi eki **-m**; teklik II kişi ekleri **-ñ, -ñız, -ñız** (saygı ifadeli); çokluk I. şahıs ekleri **-q, -k**; çokluk II. şahıs, **-ñdar, -ñder, -ñızdar, -ñizder,** (saygı ifadeli) şeklindedir. Yalnız bu tip çekimlerde teklik ve çokluk III. şahıslar eksiz çekimlenmişlerdir. Eskermedim "önemsemedim", berdim "verdim", körseñ "görsen", üyrenseñ "öğrensen", şıqardıq "çıkardık", almadıq "almadık", bolsañız "olsanız", bilseñiz "bilseniz", kelse "gelse", aytsa "konuşsa" gibi.

Üçüncü tip (emir-istek kökenli) şahıs ekleridir. Fiil kök ve gövdelerine getirilen bu kip ekleri aynı zamanda şahsı da karşıladıkları için ayrıca bir şahıs eki kullanılmaz. Bu kip çekiminde her şahıs için bir emir eki vardır. Bugün birinci kişi ile ilgili eklerde kullanılan **-m**'nin etkisi ile emir birinci kişi eki **-AyIn > -AyIm** biçiminde bir değişiklik olmuş ve istek anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır.

Kazak Türkçesinde üçüncü tip kişi ekleri ile yapılan çekimde: Teklik I. şahıs için:**-ayın, -eyin, -yın, -yin**; II. şahıs için fiil kök halinde kullanılmakta olup, herhangi bir ek yoktur; II. Şahıs (nezaket) için: **-ñız, -ñiz** için; III. şahıs için: **-sın, -sin**; Çokluk I. şahıs için: **-ayıq, eyik, -yıq, -yik**; II. şahıs: **-ñdar, -ñder**; II. şahıs(nezaket) için: **-ñızdar, -ñizder**; III. şahıs için: **-sın, -sin** ekleri kullanılmaktadır. Bolayın "olayım", öleyin "öleyim", qaşıq bol "uzak dur", boy berme "inanma", kelseñiz "gelseniz, gelin", tisin "desin, söylesin", oylasın "düşünsün", oylañdar "düşününüz, düşünün", demeñder "demeyiniz, söylemeyin", oqısın "okusun", aytsın "konuşsun" örneklerinde olduğu gibi.

GAn eki eklendiği fiile, **-dı, -di, -tı, -ti** ile kurulan görülen geçmiş zaman ekinin fiile kattığı zaman anlamını vermekle birlikte, söz konusu hareketin daha eski bir zaman diliminde yapılıp bittiğini ifade etmektedir. ayt**qan**men "söyledim", tol**ğan**sın "doldun", tat**pağan**? "tatmadı mı?" gibi.

II. tip görülen geçmiş zaman eklerinden olan **-atın, -etin,** yeni bir yapı olarak karşımıza çıkar. Bu ek, tarihi olarak da -a tur-gan birleşik fiiline dayanır. Bolatın "oldu", Jolığatın "buluştu" gibi.

Kazak Türkçesinde şimdiki zaman "osı şak" olarak ifade edilmekte olup, üç farklı yolla yapılmaktadır. Birincisi **-a, -e** ve **-y** ile**;** ikincisi **-p, -a, -e, -y** zarf-fiil eklerinden birinin ilave edilmesinden sonra **otır, jatır, tur, jür** unsurlarının getirilmesi

ile; üçüncüsü ise **-wda, -wde** ile yapılan şimdiki zaman çekimleridir. qara**y**sıñ "bakıyorsun", kel**e**di "geliyor", andı**p turdım "anlıyorum",** şıda**p otırmın "sabrediyorum",** qarawdamın ba? "bakmakta mıyım?" örneklerinde olduğu gibi.

Kazak Türkçesinde gelecek zaman "keler şak" terimi ile ifade edilir. Kazak Türkçesinde bu kip "**-a, -e, -y"** ile " **-ar, -er, -r"** ile " **-maq, -mek; -maqşı, -mekşi; -paqşı, -pekşi"** ve "**-ğalı, -geli; -qalı, -keli + (tur, jür, otır, jatır)"** ile olmak üzere dört farklı yolla kurulur. oqıysıñ "okuyacaksın", keledi "gelecekler", der me? "diyecek mi?", üyrenbek "öğrenecek", oylağalı jatırmın "düşüneceğim" örneklerinde olduğu gibi. **-a, -e** ve **-y** ile yapılan çekim I. tip şahıs ekleri ile çekimlenmesine rağmen incelediğimiz eserde II. tip şahıs ekleri ile çekimlenmiş örneklere de rastladık. ber**e**m "vereceğim." Gibi

Kazak Türkçesinde dilek – tasarlama kipleri "ray türleri" terimi ile ifade edilmektedir.

İstek kipi "kalaw ray" terimi ile karşılanır. Bu kip **-ğay, -gey, -qay, -key** ile yapılan istek kipi ve **-ğı, -gi, -qı, -ki** + yardımcı eylemlerle yapılan istek kipi olmak üzere iki farklı şekilde yapılır. ayqay "söyleye", tayqaymız "kaçalım", istegim keledi "çalışasım geldi, çalışayım" gibi.

Kazak Türkçesinde emir kipi "buyrık ray" terimi ile karşılanır. Her şahıs için farklı bir emir çekim eki kullanılmaktadır. Buna göre: Teklik I. şahıs için, **-ayın, eyin, -yın, -yin** kullanılır**.** Teklik II. şahıs için, herhangi bir ek yoktur **(Ø)**; Teklik III. şahıs için, **-sın, -sin;** Çokluk I. şahıs için, **-ayıq, -eyik, -yıq, -yik**; Çokluk II. şahıs için, **-ñdar, -ñder, -nızdar, -ñizder, -nız, -niz**; Çokluk III. şahıs için **-sın, -sin** ekleri kullanılır. jılayın "ağlayayım", alma "alma", oyansın "uyansın"gibi.

Şart kipi Kazak Türkçesinde "Şarttı Ray" terimi ile ifade edilmekte olup, fiil kök ya da gövdelerine **-se -sa** şart ekinin getirilmesi yapılmaktadır. Bu kip Eski Türkçede **-sar, -ser** şeklinde olup, zaman içinde ekin sonundaki **-r** sesi düşmüş ve ek **-se, -sa** şeklini almıştır.

Zaman zaman **-se -sa** şart ekinden sonra getirilen **ğoy "koy"** kelimesi ile şart anlamı sağlanmaktadır. alsam ğoy "keşke alsam", örneğinde olduğu gibi.

Gereklilik "kajettilik" terimi ile karşılanır. Kazak Türkçesinde gereklilik anlamının fiil kök ve gövdesine iyelik eki almış olan **-w** mastar ekinden sonra "**kerek,**

qajet, teyis” edatlarından biri getirilmesi ile yapılmaktadır. Bolıp tur kerekti “olmalıydı”, Täwbe qılsaq kerek-ti. “Tövbe etmemiz lâzım”gibi.

Kazak Türkçesinde hikâye birleşik çekiminin, Eski Türkçede kullanılan “**er-**” ek-fiili ile **-DI** görülen geçmiş zaman eki olan “**erdi**”nin Çağdaş Kazak Türkçesinde devamı niteliğinde olan “**edi”**nin birleşmesi ile kurulur. Kel**mep pe ediñ? “gelmemiş miydin?”,** kelip jürgen edim “geliyordum”, qarawda edim “bakıyordum”, kületin edim “ gülecektim”, qalmas edim “kalmayacaktım”, sener me ediñ? “inanacak mıydın?”, körmek edim “ görecektim”, üyrenkeli jatır edim“öğrenecektim”,söylegey edim “konuşaydım”, jatsa edim“ yatsaydım”, baruwım kerek edi “gitmeliydim” gibi.

Kazak Türkçesinde rivayet birleşik çekimi kip ve zaman eklerinden sonra getirilen “**eken”** (imiş) ek-fiili ile yapılmaktadır. Sen asıqqan eken “sen aşık olmuşsun”, kelip jürgen ekenmin “geliyormuşum”, kete me eken “gidecek miymiş”, biler me eken “bilecek miymiş”, aytadı eken “söylermiş”, süygim keledi eken “seveymişim”, otırsam eken “otursaymışım”, jüriwi kerek eken “yürümeliymişim” gibi.

Kazak Türkçesinde şart birleşik çekimi **-se, -sa** şart ekinden sonra “**bol-”** yardımcı fiilinin getirilmesi ile yapılmaktadır. üñireygen bolsa “hissetmişse”, jılawda bolsam “ağlıyorsam”, ötetin bolsam “geçeceksem”, ketetin bolsam “gidersem” oqıwım kerek bolsa “okumalıysam” gibi.

Sıfat-fiil, fiilin anlamını zamana bağlı olarak sıfatlaştıran şekillerdir. Kazak Türkçesinde kullanılan belli başlı sıfat-fiil eklerinin: **-gan, -gen; -atın, -etin; -ar, -er, -r; -ası, -esi; -mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -bes; -(w)vçı, -(w)viçi’** ekleridir.

Eski Türkçede **-gan, -gen** şeklinde olan bu sıfat-fiil ekinin, oğuz diyalektlerde kelime sonlarındaki ve eklerdeki **-ġ, -g** sesleri düştüğü için **-an, -en** şeklini almıştır. Ek, Karahanlı ve Çağatay Türkçesinde **-ġan, -gen** ve **ḳan, ken** şekilleri ile kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde de bu kullanım devam etmiştir. Bu ek, incelediğimiz eserde geçmiş zaman ve geniş zaman fonksiyonlarının yanında ad yapma fonksiyonu ile de karşımıza çıkmaktadır.

Üzerinde çalıştığımız eserde sıfat-fiil yapısı ile ilgili olarak tespit ettiğimiz örneklerde “**tur-gan”, “tuğın”** ve “**-atın”** şekilleri de kullanılmıştır. İlk dönemde “**turgan”, “tuğın”** son dönemde **-atın, -etin, -tın, -tin** yapılarının kullanılmış olması yazılı kaynaklarda fazlaca yer tutmayan bu yapının halk ağzında devam ettiğinin bir

göstergesi olabilir.

-ar, -er, -r sıfat-fiil eki ve onun olumsuzu olan **-maz, -mez, -mas, -mes** eki metnimizde sık sık kullanılmıştır. Ancak bu yapı metnimizde daha çok geniş zaman anlamı ile kullanılmıştır. Seniser adam taptık pa? "Güveni**lir** adam bulduk mu?" gibi.

Tarihi fiilden isim yapma eklerinden olan "**-g"** ile isimden isim yapma eki olan **-çı, -çi** ekinin birleşmesinden meydana gelen (-g-çı > -vçı) **-wşı, -wşi** sıfat-fiil eki, incelediğimiz eserde daha çok ad yapma göreviyle kullanılmıştır. tındawşı "dinleyen", jaratuwşı "yaratan", aytuwşı "konuşan" gibi.

Kazak Türkçesinde en yaygın olarak kullanılan zarf-fiil ekleri **-p, -May; -A, -y; -GAndA; -MAsTAn** ve **-MayInşA**'dır. Zarf-fiil ekleri, asıl zarf-fiil ekleri ve zarf fonksiyonundaki birleşik şekiller olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir.

-p, -a, -e, ve **-y** asıl (basit yapılı) zarf-fiil eklerini oluştururken; **-may, -mey, -bay, -bey, -pay, -pey; -mastan, -mesten, -bastan, -besten, -pastan, -pesten; -ğanda, -gende, -qanda, -kende; -ğanşa, -genşa, -qanşa, -kenşe** ve **-mayınşa, -meyinşe, -bayınşa, -beyinşe, -payınşa, -peyinşe; -galı, -geli, -qalı, -keli** birleşik yapılı zarf fiil ekleridir.

Türkçenin her döneminde rastlanan **-a, -e, -y** eki Kazak Türkçesinde şimdiki zaman ve gelecek zaman fonksiyonları dışında zarf-fiil ekleri olarak özellikle de yeterlilik ve tezlik olmak üzere birleşik fiillerde bağlayıcı bir ek şeklinde kullanılmaktadır.

-may, -mey, -bay, -bey, -pay, -pey zarf-fiil eki **-a, -e, -y** ile **-p, -b** zarf-fiil eklerinin olumsuz şekilleri olarak kullanılmaktadır. Ğılım tappay "ilim öğrenmeden", şıdamay "dönmeden", Jetpey "varmadan, ulaşmadan", suwınbay "soğumadan" gibi.

-mastan, -mesten, -bastan, -besten, -pastan, -pesten ekleri Türkiye Türkçesinde kullandığımız **-madan, -meden** ekleri ile **-maksızın, -meksizin** anlamlarını veren bir zarf-fiil ekidir. Bu yapı, sıfat-fiil eki olan **-MAs** ile çıkma hâli eki olan **-DAn** ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Kelmesten "gelmeden, gelmeksizin", aspastan "açmadan, açılmaksızın" gibi

-ğanda, -gende, -qanda, -kende zarf-fiil ekinin eklendiği fiile "-diği zaman, -diğinde, -dığı için" anlamları kazandırır. Ek, sıfat-fiil eki olan **-GAn** ile bulunma hâl eki olan **-DA**'nın kaynaşması sonucunda oluşur. kelgende "geldiğinde", tuwğanda

“doğduğunda”, aytqanda “söylediğinde örneklerinde olduğu gibi.

-ğanşa, -genşa, -qanşa, -kenşe zarf-fiili eki, **-gan, -gen** sıfat-fiil eki ile **-ça, -çe** eşitlik ekinin birleşmesi sonucu ortaya çıkar. Ek, Kazak Türkçelerinde **-ç- > -ş-** ses değişimlerine uğrayarak bu şekli almaktadır. batqanşa “batana dek, batana kadar”, ölgenşe “ölene kadar” gibi.

Eski Türkçede **-ġalı, -geli** nadir olarak da **-kalı, -keli** şekilleri ile görülen zarf-fiil eki, Kazak Türkçesinde **-galı, -geli, -qalı, -keli** şekilleri ile kullanılmaktadır. “aldığından beri”, tıyğalı “kestiğinden bu yana”, sıqqalı “çıkalı, çıktığından beri” gibi.

Kazak Türkçesinde soru anlamı **ma, me, ba, be, pa, pe** soru edatları ile sağlanır, fakat incelediğimiz eserde, **mı, mi** ile kurulmuş soru şekilleri de kullanıldığını gördük. ayelmisiñ? “kadın mısın?”, juwrmisiñ? “gider misin?”, kördiñ be “gördün mü?”, turdı ma? “durdu mu?”, beter me? “bitecek mi” gibi.

Kazak Türkçesinde birleşik fiiller “kürdeli jurnak” terimi ile ifade edilmektedir. Birleşik fiiller: bir isim ile yardımcı eylemin birleşmesin sonucu oluşan birleşik fiiller ve iki fiilin birleşmesinde oluşan birleşik fiiller şeklinde ikiye ayrılır.

Kazak Türkçesinde birleşik yapmada kullanılan başlıca fiiller şunlardır: **al-** “al-”, **äkel-** “getir-”, ulaştır-”, **bar-** “var-, ulaşmak”, **ber-** “ver-”, **jönel-** “acele ile çık-”, **jiber-** “gönder-, yolla-”, **kel-** “gel-”, **ket-** “git-”, **kir-** “gir-”, **qayt-** “dön-, azal-, eksil-”, **qal-** “kal-”, **qoy-** “koy-, bırak-”, **öt-** “geç-”, **tasta-** “bırak-, terk et-, at-”, **tüs-** “in-, düş-, gir-”, **şıq-** “çık-”, **bil-** “bil-”, **ber-** “ver-”, **dur-** “dur-”, **qal-** “kal-, bekle-”, **kel-** “gel-”, **jaz-** “-e yaz-”, **al-** “al-” ve **sal-** “sal-”

Fiil Çekim Eklerindeki Ünlü Değişmeleri:

Eski Türkçede zaman ve kip eklerinden sonra gelerek **men** ve **sen** şeklinde özneyi işaret etmeleri için kullanılan şahıs zamirlerindeki ünlü sesler zamanla darlaşarak, Kazak Türkçesinde, **-mın**, **-min; -bın, -bin; -pın, -pin** şeklin almıştır.

Tarihi olarak **-mu, -mü** şeklinde kullanılan soru edatındaki yuvarlak dar ünlülerin Kazak Türkçesinde düz geniş ünlülere dönüşerek **ma, me, ba, be, pa, pe** şekilleri ile kullanılmaktadır.

Fiil Çekim Eklerindeki Ünsüz Değişmeleri

Eski Türkçede **siz, sizlär** şeklinde kullanılan II. çokluk şahıs zamirinin, Kazak Türkçesinde **d<l** değişimi ile **-sıñdar, -siñder; -sızdar, -sizder** (nezaket) şekillerini aldığı görülmektedir.

Tarihi fiilden isim yapma eklerinden olan "**-g"** ile isimden isim yapma eki olan **-çı, -çi** ekinin birleşmesinden meydana gelen (-g-çı > -vçı) sıfat-fiil eki, ç<ş değişimi ile Kazak Türkçesinde **-wşı, -wşi** şeklini almıştır. Jaratu**wşı** "Yarat**an**" gibi.

Türk dilinin her devresinde ve her sahasında **-mu, -mü** şeklinde kullanılan soru edatının başındaki ünsüz, Kazak Türkçesinde ses uyumlarına bağlı olarak m, b, p sesleri ile **ma, me, ba, be, pa, pe** şeklinde kullanılmaktadır.

ğanşa, -genşa, -qanşa, -kenşe zarf-fiili eki, **-gan, -gen** sıfat-fiil eki ile **-ça, -çe** eşitlik ekinin birleşmesi sonucu ortaya çıkar. Bu yapı oluşurken **-ç- > -ş-** ses değişimleri meydana gelir. batqanşa "batana dek, batana kadar", ölgenşe "ölene kadar" gibi.

Tarihi fiilden isim yapma eklerinden olan "**-g"** ile isimden isim yapma eki olan **-çı, -çi** ekinin birleşmesinden meydana gelen (-g-çı > -vçı) Kazak Türkçesinde **-wşı, -wşi** şeklinde kullanılmaktadır. Burada isimden isim yapma ekinin olan **-çı, -çi'** nin **-wşı, -wşi** haline gelmesi tarihi süreçte bir **-ç- < -ş-** değişimin meydana geldiğini göstermektedir.

-gan, -gen sıfat-fiil eki ile **-ça, -çe** eşitlik ekinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan **-ğanşa, -genşa, -qanşa, -kenşe** zarf-fiili ekinin oluşumu sırasında **-ç- > -ş-** değişimi görülmektedir.

Yapmış olduğumuz bu çalışma ile Kazak Türkçesindeki fiil çekimlerini tarihi süreci de göz önünde bulundurarak tespit etmeye çalıştık.

Çalışmamızda Kazak Türkçesinin fiil çekimlerine ilişkin gramer özelliklerini ortaya koyarken; Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi ve Çağatay Türkçesi şekillerini inceleyip son olarak Kazak Türkçesindeki şeklini vermiş olmamız, bu dönemlerdeki yapı ve şekil farklılıklarını somut olarak ortaya koymamıza yardımcı oldu.

Kıpçak grubundan olan Kazak Türkçesi ile Oğuz gurubu arasındaki farklılıkları

zaman ve coğrafya faktörlerini de göz önüne alarak değerlendirecek olursak, aslında bu durumun canlı ve dinamik bir özelliğe sahip olan bir dil için ne kadar tabii bir durum olduğunu görebiliriz.

KAYNAKLAR

AHMETOV, Zeki, (2002). “Kalın Elim Kazağım”, Atamura Matbaası, Almatı.

AKKUŞ, Muzaffer, (2004). “Elvân-ı Şirazi’nin Gülşen-i Râz Tercümesi”, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde.

AKKUŞ, Muzaffer, (1995). “Kitab-ı Gunya”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AYYILMAZ, Cengiz, (1994).“Orhun Yazıtları Söz Dizimi”, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

BANGUOĞLU, Tahsin, (1998). “Türkçenin Grameri”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BAYRAKTAR, Nesrin, (2004). “Türkçede Fiilimsiler”, Türk Dil kurumu Yayınları, Ankara.

Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi, “Kazakistan”, “Kazaklar”, C. 13, s.6568-6570.

COŞKUN, Volkan, (2000). “Özbek Türkçesi Grameri”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÇINAR, Ali Abbas, (1997). “Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler”, Muğla Üniversitesi Matbaası, Muğla.

DEMİR, Nurettin ve YILMAZ, Emine, (2003). “Türk Dili El Kitabı”, Grafiker Yayıncılık, Ankara.

DEVELLİOĞLU, Ferit, (1993). “Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

DEVLET, Nadir, (1999). “Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Dıctıonnaıre larousse Ansiklopedik Sözlük, “Kazakistan”, “Kazaklar”,Cilt 4, s.1332-1334.

“Üniversiteler için Türk Dili” (2003), Kocaeli Üniversitesi Yayınları, İzmit.

ECKMANN, János, “Çağatayca El Kitabı” (2003), (Çev.Günay KARAAĞAÇ),

Akçağ Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2005). “Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri”, Akçağ Yayınları, Ankara.

ERGİN, Muharrem, (2004). “Türk Dil Bilgisi”, Bayrak Yayınları, İstanbul.

ERGİN, Muharrem, (1994). “Türk Dili”, Bayrak Yayınları, İstanbul.

ERGİN, Muharrem, (1996)“Orhun Abideleri”, Boğaiçi Yayınları, İstanbul.

GABAİN, A. Von, (2003). “Eski Türkçenin Grameri”, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÖMEÇ, Sadettin, (1999). “Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Tarihi”, Akçağ Yayınları, Ankara.

GÜLENSOY, Tuncer, (1995). “Türkçe El Kitabı”, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri.

GÜLER, Ali vd., (2001)“Türklük Bilgisi”, Tamga Yayıncılık, Ankara.

GÜLSEVİN, Gürer, (1997). “Eski Anadolu Türkçesinde Ekler”, Ankara.

GÜRSOY-NASKALİ, Emine, (1997). “Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (1996). “Karahanlı Türkçesi Grameri”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

JANUZAGOV, T.J.- ESBAYEVA, K.S., (2003). “Kazak Türklerinde Kişi Adları”, (Aktaran Nurettin Aksu), Türk dil Kurumu Yayınları, Ankara.

JYRKANKALLİO, P. vd., (1992). “Türk Lehçeleri ve Edebiyatları”, Aytaç, Kemal (Çev.), Gündoğan Yayınları, Ankara.

KARAHAN, Leyla, (1999). “Türkçede Söz Dizimi”, Akçağ Yayınları, Ankara.

KOÇ, Kenan ve DOĞAN, Oğuz, (2004). “Kazak Türkçesi Grameri”, Gazi Kitabevi, Ankara.

KOÇ, Kenan-BAYNİZAOV, Ayabek-BAŞKAPAN, Vehbi, (2003). “Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü” Akçağ yayınları, Ankara.

KORAŞ, Hikmet ve BAYKOCA, Ahmet Naci, (2000). “Dil ve Anlatım”,

Arslansoy Yayıncılık, Niğde.

KORKMAZ, Zeynep, (2003). “Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kültür Bakanlığı, (1991). “Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, C.I, C.II – Dizin”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2004). “Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 27” Kazak Edebiyatı, C.I, Ankara.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2004). “Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 29” Kazak Edebiyatı, C.2, Ankara.

ÖZGÜMÜŞ, Bünyamin, “Kazak Edebiyatının Belli Başlı Temsilcileri”, Yağmur Sayı:16Temmuz-Ağustos-Eylül2002. **http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?** (11.03.2007)

ÖNER, Mustafa, (1998). “Bugünkü Kıpçak Türkçesi”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZEY, Ramazan, (1999). “Dünya Platformunda Türk Dünyası”, Bakanlar Media, İstanbul.

ÖZKAN, Nevzat, (1997). “Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat”, Geçit Yayınları, Kayseri.

ÖZKAN, Nevzat, (2002). “Türk Dilinin Yurtları”, Akçağ Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Rıdvan, (1997). “Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil”, Ankara.

ÖZTÜRK, Rıdvan, (1994). “Yeni Uygur Türkçesi Grameri”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

SARAY, Mehmet, (1996). “Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ŞERİFOĞLU, Yasin, (2003). “Manas’ın Semetey Kolunda (İsa Cumabek Uulu Varyantı) Çekimli Fiiller”, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Lehçeleri Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

Türk Dil Kurumu, (1996). “İmlâ Kılavuzu”, Türk Dil kurumu Yayınları,

Ankara.

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, (1984). “Kazak Türkçesi Sözlüğü”, (Tercüme: Hasan Oraltay-Nuri Yüce-Saadet Pınar), Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul.

VURAL, Yaşar, (2001). “Kazak Tili (Çeviri)”, Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Tezi, Niğde.

YUHADİN, K.K.- TAYMAS, (1998). Abdullah, “Kırgız Sözlüğü C.I, C.II”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

METİN

ABAY KUNANBAY

QALIÑ ELİM, QAZAĞIM

5/1 Sap, sap, qöñilim, sap, qöñilim!
2 Sayalamay, say tappay,
3 Ne kün tuwdı basıña
4 Küni-tüni jay tappay?
5 Sen jayıña jürgenmen,
6 Qız öle me bay tappay?
7 Tün kezgeniñ maqul ma,
8 Jan-jağıña jaltaqtay?
9 Ölermin dep jürmisiñ,
10 Munan basqa jan tappay?
11 Sap, sap, köñilim, sap, köñilim!
12 Sabır tübi – sarı altın.
13 Sabır qılsañ, jayındı
14 Biler me eken bekzatım?
15 Köñil awlap, söz aytar
16 Aradağı tilxatım,
17 Ağın suwday ekpindep,
18 Layı joq suwatım,
19 Awruw da emes, saw da emes,
20 Qurıdı äl-quwatım.
21 Sap, sap, köñilim, sap, köñilim!
22 Sana qılma bekerge.
23 San qılganmen payda joq,
24 Düniye dayar öterge,
25 Ajal dayar jeterge.

Qoş, qız alsın qoynına,
Beynet körmey, däwlet joq.
Äli barıp keterge,
Onımenen boyıña
Iyman, däwlet biter me?

Adaldı satsañ aramğa,
Quday qabıl eter me?
Qız süyedi meni dep,
Oğan köñil köterme!
Sap, sap, köñilim, sap, köñilim!
Sarqa berme sanasın.
Bärin öziñ bilseñ de,
Äli-aq öziñ tanasıñ.
Örtenesiñ, janasıñ.
Öz-öziñnen beynetke
Öz basındı salasıñ.
Qay mezgilde toyğızdıñ
Ayudayın ağasın,
Qatını men qalaşın?
Qarsaq jortpas qara adır,
Qaramay nege şabasıñ?
Sonda täwir bola ma,
Ustap ap birew sabasın?
Kiyimindi tonasın,
Elge de külki bolasın.
Sap,sap,köñilim,sap, köñilim!
Sağınışqa sarğayma!
Jay jürseñ de qız qümay,
Seni birew qarğay ma?
Qız izdeseñ, qalıñ ber,
Munım aqıl bolmay ma?
Körip alsañ köriktini,
Tañdap alsañ tektini,
Sonda da köñil tolmay ma?

7 /1 Qansonarda bürkitşi şığadı añğa
2 Tastan tülki tabılar andığanğa.
3 Jaqsı at pen tatuw joldas – bir ğanibet,
4 Iñgaylı ıqşam kiyim añşı adamğa.
5 Salañ etip jolıqsa qaytqan izi,
6 Sağadan sımpıñ qağıp iz şalğañda.
7 Bürkitşi taw basında, qağuwşı oyda,
8 İzdiñ betin tüzetip andağanda.
9 Tomağasın tartqanda bir kırımnan,
10 Qıran qus közi körip samğağanda.
11 Tömen uşsam tülki örlep qutılar dep,
12 Qandıköz qayqañ qağıp şıqsa aspanğa,
13 Kere tura qaladı qaşqan tülki
14 Qutılmasın bilgen soñ qur qaşqanğa.
15 Awzın aşıp, qoqaqtap, tisin qayrap,
16 O da talas qıladı şıbın janğa.
17 Qızıq qörer, köñildi bolsa añşılar,
18 Şabar jerin qaramay jığılğanğa,
19 Qırıq pışaqpen qırjındap turğan tülki,
20 O dağı osal jaw emes qıran pañğa.
21 Segiz nayza qolında, qöz awdarmay,
22 Batır da ayal qılmaydı erteñ tañğa.
23 Qanat, quyrıq suwıldap, ısqıradı
24 Kökten qıran sorğalap quyılğanğa.
25 Jarq – jurq etip ekewi ayqasadı,
26 Jeke batır şıqqanday qan maydanğa.
27 Birewi – kök, birewi – jer tağısı,
28 Adam üşin batısıp qızıl qanğa.
29 Qar – appaq, buwrkit – qara, tuwlki – qızıl,
30 Uqsaydı xassa suluw şomılğanğa.
31 Qara şaşın köterip eki şıntaq,
32 O da bülk – bülk etpey me sıypanğanda,
33 Appaq et, qıp – qızıl bet, jap – jalañaş,
34 Qara şaş qızıl jüzdi jasırğanda.

35 Küyewi er, qalındığı suluw bolıp,
36 Jäne uqsar tar tösekte jolğasqanğa.

8/1 Art jağınan jawırını bülkildeydi,
2 Qıran büktep astına däl basqanda.
3 Qusı da ıyesine qorazdanar,
4 Alpıs eki aylalı tülki alğanda.
5 «Üyirimen üş toğız» dep jımıñdap,
6 Jası ülkeni janına baylanğanda.
7 Silke kiyip tımaqtı, nasıbaydı
8 Bir atasıñ köñiliñ jaylanğanda
9 Tawdan jiyde tergendey ala berse,
10 Bir jasaysıñ qumarıñ är qanğanda.
11 Kökirekte jamandıq eş niyet joq,
12 Añ boladı keñesiñ qus salğanda.
13 Eşkimge zıyyanı joq, özim körgen
14 Bir qızıq isim eken sum jalğanda.
15 Kökiregi sezimdi, köñili oylığa
16 Bäri de anıq turmay ma oylanğanda.
17 Uqpassıñ üstirt qarap bulğaqtasañ,
18 Süretin köre almassıñ, köp baqpasañ.
19 Köleñkesi tüsedi kökeyiñe,
20 Är sözin bir oylanıp salmaqtasañ.
21 Munı oqısa, jigitter, añşı oqısın,
22 Bile almassıñ qus salıp, däm tatpasañ.

9/1 Qaqtağan aq kümistey keñ mandaylı,
2 Alası az qara közi nur jaynaydı.
3 Jiñişke qara qası sızıp qoyğan,
4 Bir jaña uqsatamın tüğan aydı.
5 Mandaydan tuwra tüsken qırlı murın,
6 Aqşça jüz, alqızıl bet til baylaydı.
7 Awzın aşsa, köriner kirsiz tisi,
8 Sıqıldı qolmen tizgen, iş qaynaydı.
9 Söylese, sözi ädepti äm mağınalı,

10 Külkisi beyne bulbul kus sayraydı.
11 Jup – jumır, aq torğınday moyını bar,
12 Ülbiregen tamagın kün şalmaydı.
13 Taqtayday jawırını bar, ıyığı tik,
14 Eki alma kewdesinde qıysaymaydı.
15 Soraqı uzın da emes, qısqa da emes,
16 Näzik bel tal şıbıqtay burandaydı.
17 Etindey jas balanıñ bilegi bar,
18 Äjimsiz aq sawsağı iske ıñğaylı.
19 Qolañ qara şaşı bar jibek taldı
20 Torğınday tolkın urıp, köz tandaydı.
21 Qanday qızda läzzat bar jan tatpağan?
22 Suluwı bul zamannıñ tek jatpağan.
23 On segiz, on toğızğa kelgennen soñ,
24 Alması ökpe bolar qol batpağan.
25 Bulardıñ keybiriniñ minezderi –
26 Eş närse körmegensip burtaqtağan.
27 Keybiri jaydarı, aşıq bolamın dep,
28 Orınsız adamdarmen jırtaqtağan.
29 Äwelde sulü jayı bizge mälim,
30 Jigitti jurt maqtağan qız jaqtağan.
31 Key jigit maqtan üşin kılıq qılmay,
32 Boyına maydalıqpen sır saqtağan.
33 Key jigit arsızdıqpen uyatsınbay,
34 Qolı jetpes närsege tırtaqtağan.
35 Orındı iske jürip, oy tappağan,
36 Ne bolmasa jumıs qıp, mal baqpağan.
37 Qasiyetti bolmaydı onday jigit
38 Änşeyin qur bekerge bulaqtağan.

10/1 Jasımda ğılım bar dep eskermedim,
2 Paydasın köre tura teksermedim.
3 Erjetken soñ tüspedi üwısıma,
4 Qolımdı mezgilinen keş sermedim.
5 Bul maxrum qalmağıma kim jazalı,

6 Adamnıñ bir qızığı – bala degen,
7 Balanı oqıtuwdı jek körmedim.
8 Balamdı medresege bil dep berdim,
9 Qızmet qılsın, şen alsın dep bermedim.
10 Özim de basqa şawıp, töske örledim,
11 Qazaqqa qara sözge des bermedim.
12 Eñbegindi bilerlik eş adam joq,
13 Tübinde tınış jürgendi teris qörmedim.

11/1 Qartaydıq, kayğı oyladıq, uykı sergek,
2 Aşuwıñ – aşığan uw, oyıñ – kermek.
3 Mundasarğa kisi jok sözdi uğarlık,
4 Kim köñildi köterip, boladı ermek?
5 Jas qartaymaq, joq tuwmaq, tuwgan ölmek,
6 Tağdır joq ötken ömir kayta kelmek.
7 Basqan iz, körgen qızıq artta qalmaq,
8 Bir qudaydan basqanıñ bäri özgermek.
9 Er isi - aqılğa ermek, boydı jeñbek,
10 Önersizdiñ qılığı öle körmek.
11 Şığa oylamay, şığandap qılıq qılmay,
12 Erinşek ezdiginen köpke könbek.
13 Jamandar kıla almay jür adal eñbek,
14 Urlıq, quwlıq qıldım dep qağar kölbek.
15 Aramdıqtan jamandıq körmey qalmas,
16 Mıñ kün sınbas, bir küni sınar şölmek.
17 Adamzat tirilikti däwlet bilmek,
18 Aqıl tappaq, mal tappaq, adal jürmek.
19 Ekewiniñ biri joq, aül kezip,
20 Ne qorlıq qur qıljañmen kün ötkizbek?
21 Nadanğa aram – aqıldı qulaqqa ilmek,
22 Bul sözden ertegini tez üyrenbek.
23 Ras sözdiñ kim biler qasiyetin,
24 Aqılsız şınğa senbey, joqqa senbek.
25 Qızıl aray, aq kümis, altın bergek
26 Qızıqtı ertegige köterilmek.

27 Aqsaqaldıñ, äkeniñ, bilimdiniñ
28 Sözinen sırdañ tartıp, tez jiyrenbek.
29 Aqıldı qara qıldı qırıqqa bölmek,
30 Är närsege özindey bağa bermek.

12/1 Tarazı da, qazı da öz boyında,
2 Nadannıñ süyengeni – köppen dürmek.
3 Alaşqa işi jaü bop, sırtı külmek,
4 Jaqının tiride andıp, ölse ökirmek.
5 Bir-eki jolı bolğan kisi körse,
6 Quday süyip jaratqan osı demek.
7 El buzılsa, kuradı şaytan örmek,
8 Perişte tömenşiktep, qayğı jemek.
9 Özimniñ iyttigimnen boldı demey,
10 Jendi ğoy dep şaytanğa bolar kömek.
11 Sırttansınbaq, qüsınbaq, örşildenbek,
12 Sıbırmenen top jasap bölek – bölek.
13 Aramdıqpen bar ma eken jannan aspaq,
14 Özimen özi bir kün bolmay ma älek?
15 Qoldan kele bere me jurt meñgermek,
16 Adallıq, aramdıqtı kim teñgermek?
17 Maqtan üşin qayratsız bolıs bolmaq,
18 Iyttey qor bop, özine söz keltirmek.

13/1 Qartaydıq, qayrat qayttı, ulğaydı arman,
2 Şoşıymın keyingi jas balalardan.
3 Terin satpay, telmirip, közin satıp,
4 Tep – tegis jurttıñ bäri boldı alarman.
5 Bay aladı kezinde köp berem dep,
6 Jetpey turğan jerinde tek berem dep.
7 Bıy men bolıs aladı küşin satıp,
8 Men qazaqtan kegindi äperem dep.
9 Jarlı aladı qızmetpen ötkerem dep,
10 Elüwbası şar salıp, lep berem dep.
11 Jalañqaya jat minez jaw aladı,

12 Bermey jürseñ, men seni jek körem dep.
13 Dos aladı bermeseñ bult berem dep
14 Jawıña qosıluwğa sırt berem dep,
15 Buzılğan soñ men oñay tabılmaspın,
16 Ne qılıp oñaylıqpen ırıq berem dep.
17 Sum-surqıyya- sumdıqpen ep berem dep,
18 Süyer jansıp, süykimdi bet berem dep.
19 Jüz qarağa eki jüz alarman bar,
20 Bas qatar bas-ayağın tekserem dep.
21 El jıyıp, mal soyıñız et berem dep,
22 Et bersem, sen mendik bol dep berem dep.
23 Qara qarğa sıqıldı şuwlasar jurt,
24 Kim köp berse, men soğan sert berem dep.
25 Buzılarda oylamas bet körem dep,
26 Ant işüwdi kim oylar dert körem dep.
27 Qabağan ıytşe öşigip şığa keler,
28 Men qasam, bir jerindi bökserem dep.
29 Orıs ayttı öziñe erik berem dep,
30 Kimdi süyip saylasañ, bek körem dep.

14/1 Buzılmasa, oğan el tüzelgen joq,
2 Ulıq jül bul isindi kek körem dep.
3 Jurt jür ğoy aramdıqtı ep körem dep,
4 Toqtaw aytqan kisini şet körem dep.
5 Bar ma eken jay jürgen jan qanağatpen,
6 Qudaydıñ öz bergenin jep körem dep?
7 Atanı bala andıydı, ağanı – ini,
8 Iyt qorlıq nemene eken süytken küni?
9 Arın satqan mal üşin anturğannıñ
10 Aytqan sözi qurısın, şıqqan üni.
11 Alıs-jaqın qazaqtıñ bäri qañğıp,
12 Ayamay birin-biri jür ğoy andıp.
13 Mal men baqtıñ keseli uya buzar,
14 Parüwardiygär jaratqan nesin jan qıp!
15 Ant işip künde bergen janı kursın,

16 Arın satıp tilengen malı kursın.
17 Qısqa künde qırıq jerge qoyma qoyıp,
18 Quw tilmen quwlık sawğan zañı kursın.
19 Bir atqa jüz qubılğan jüzi küygir,
20 Öz üyinde şertiygen pañı qursın.

15/1 Qıran bürkit ne almaydı, salsa baptap,
2 Jurt jür ğoy küykentay men qarğa saqtap.
3 Qıran şıqsa qıyyağa, jiberedi
4 Olar da eki kusın eki jaqtap.
5 Qarqıldap qarğa qalmas art jağınan,
6 Küykentayı üstinde şıqılıqtap.
7 Özi almaydı, qıranğa aldırmaydı,
8 Küni boyı şabadı bos salaqtap.
9 Tiyip-şığıp, ıza qıp, ustatpasa,
10 Quwanar ıyeleri sonda ırjaqtap.
11 Ne taptıq munımenen degen jan jok,
12 Tüni boyı küpilder kusın maqtap,
13 Basqa saya, janğa olja däneme joq,
14 Qayran el osınımen jür dalaqtap.

16/1 Qalıñ elim, qazağım, qayran jurtım,
2 Ustarasız awzıña tüsti murtıñ.
3 Jaqsı menen jamandı ayırmadıñ,
4 Biri qan, biri may bop endi eki urtıñ.
5 Bet bergende şırayıñ sonday jaqsı.
6 Qanday ğana buzıldı sartşa sırtıñ?
7 Uqpaysıñ öz söziñnen basqa sözdi,
8 Awzımen oraq orğan öñkey qırtıñ.
9 Özimdiki dey almay öz malındı,
10 Kündiz külkiñ buzıldı, tünde – uyqıñ.
11 Körseqızar keledi baylawı joq,
12 Bir kün tırtıñ etedi, bir kün – burtıñ.
13 Bas – basına bıy bolğan öñkey qıyqım,
14 Minekiy buzğan joq pa eldiñ sıyqın?

15 Özderindi tüzeler dey almaymın,
16 Öz qolıñnan ketken soñ endi öz ırqıñ.
17 Ağayın joq närseden etep burtıñ,
18 Onıñ da alğan joq pa quday qulqıñ?
19 Birlik joq, bereke joq, şın peyil joq,
20 Sapırıldı baylığıñ, baqqan jılqıñ.
21 Basta mıy, qolda malğa talas qılğan,
22 Küş sınasqan kündestik buzdı-aw şırqıñ.
23 Oñalmay boyda jürse osı qırtıñ,
24 Är jerde-aq jazılmay ma, janım, tırqıñ?
25 Qay jeriñnen köñilge quwat qıldıq,
26 Qır artılmas bolğan soñ, minse qırqıñ?
27 Tıyyanaqsız, baylawsız bayğus qılpıñ,
28 Ne tüser qur külkiden jırtıñ-jırtıñ.
29 Uğındırar kisige kez kelgende
30 Pış-pış demey qala ma ol da astırtın?

17/1 Baylar jür jıyğan malın qorğalatıp,
2 Öz jüzin, onın berip, alar satıp,
3 Onın alıp, toqsannan däme qılıp,
4 Bul jurttı qoyğan joq pa quday atıp?
5 Barıp kelse Ertistiñ suwın tatıp,
6 Berip kelse bir arız butıp-şatıp.
7 Eldi alıp, Edildi alıp esiredi,
8 İsip-kewip, qabarıp kele jatıp.
9 Äri-beri aynalsa atı arıqtap,
10 Şığınğa belşesinen äbden batıp.
11 Sum-surqıyya, quw, bilgiş atanbaqqa
12 Quday qumar qılıptı qaljıratıp.
13 Qorğılasa, qorıqtı dep qoymağan soñ,
14 Şaptıradı qalağa bay da andatıp.
15 Küşti jıqpaq, bay jeñbek äwel bastan,
16 Qolğa tüser silesi äbden qatıp.
17 Janı ayauwlı jaqsığa qosamın dep,
18 Ärkim bir iyt saqtap jür ırıldatıp.

18/1 Köñilim qayttı dostan da, duşpannan da,
2 Aldamağan kim qaldı tiri janda?
3 Alıs-jaqın qazaqtıñ bärin kördim,
4 Jalğız-jarım bolmasa anda-sanda.
5 Payda üşin birew joldas bügin tanda,
6 Ol turmas bastan jığa qıysayğanda.
7 Munan meniñ qay jerim ayauwlı dep,
8 Birge turıp qaladı kim maydanda?
9 Endigi jurttıñ sözi – urlıq-qarlıq,
10 Sanalı jan körmedim sözdi uğarliq.
11 Osı künde osı elde däneme joq
12 Meyir qanıp, mäz bolıp quwanarlıq.
13 Baylar da mal qızığın bile almay jür,
14 Jaz jiberip, küz atın mine almay jür.
15 Sabıltıp, künde urlatıp, iz joğaltıp,
16 Izamenen ırjıyıp, küle almay jür.
17 Sawdager tınıştıq sawda qıla almay jür,
18 Qoldan berip, qor bolıp, ala almay jür.
19 El awlaqta küş aytqan, topta tanğan,
20 Arsız jurttan köñili tına almay jür.
21 Estiler de isine kuwanbay jür,
22 El azdı dep nadandar muñaymay jür.
23 Ala jılın, aş baqa küpildekter
24 Kisi eken dep ulıqtan uyalmay jür.
25 Betikte birew bekip tura almay juwr,
26 O dağı urı-qardı tıya almay jür.
27 Qarsılıq künde qılğan teli-tentek,
28 Jaza tartıp eşbiri suralmay jür.
29 Qarındas qara jerge tığa almay jür,
30 Biriniñ biri söziñ qup almay jür.

19/1 Quda-tamır, dos-jaran, qatın-balañ –
2 Olar da bir qalıptı bola almay jür.
3 Bir küşti köp tentekti jığa almay jür,

4 İşte jalın dert bolıp, şığa almay jür.
5 Araq işken, mas bolğan jurttıñ bäri
6 Ne payda, ne zalaldı bile almay jür.
7 Jetiltip jaz jaylawğa qona almay jür,
8 Küz küzew de janjalsız bola almay jür.
9 Qıs qıstawıñ – qıp-qızıl ol bir päle,
10 Oralıp eşbir şaruwa oñalmay jür.
11 Jası kişi ülkennen uyalmay jür,
12 Suramsaqtar näpsisin tıya almay jür.
13 Sälem – borış, söz – kuwlıq bolğannan soñ,
14 Qanday jan sırttan söz bop, sınalmay jür?

20/1 Adasqannıñ aldı – jön, artı – soqpaq,
2 Olarğa jön – aramnıñ sözin uqpaq.
3 Qas mañğaz, malğa bökken kisimsinip,
4 Äste joq keseldi isten bıyttey qorıqpaq.
5 Bir arşopke şapanı sonday şap-şaq,
6 Müşesinen buwınıp, basadı alşaq.
7 Qarsı aldına jımırıp keltirem dep,
8 Aq tımaqtıñ qulağı saltaq-saltaq.
9 Jazdıgüni aq börki büktelmeydi-aq,
10 Qolında bir sabaw bar, o dağı appaq.
11 Keregege sabawdı şanşıp qoyıp,
12 Börkin ilip, qaraydı jaltıq-jaltaq.
13 Quw şalbar quwlağına bolğan ayğaq,
14 Tizesin sozılaydı qaltalansa-aq.
15 Ustawdağı kisidey mezgili bar,
16 Küni boyı şeşinip, bir t...-aq.
17 Tiri janğa qurbı bop jap-jasında-aq,
18 Qaljındamaq, qasınbaq, ırjandamaq.
19 Bet-awzın söz söylerde jüz qubıltıp,
20 Qas kermek, moyın burmaq, qorazdanbaq.
21 Osınday sıydañ jigit elde mol-aq,
22 Bäri de şaruwağa keledi olaq.
23 Sırın tüzer birew joq, sırtın tüzep,

24 Bar öneri – quw borbay, sımpıs şolaq.
25 Olardıñ joq oyında malın baqpaq,
26 Adal eñbek, mal tappaq, jurtqa jaqpaq.
27 Jalğız atın terletip, el qıdırıp,
28 Sälemdespey, alıstan ırjañ qaqpaq.

21/1 Bir däwren kemdi künge – bozbalalıq,
2 Qartaymastay körmelik, oylanalık.
3 Jastıqta kökirek zor, uwayım joq,
4 Deymiz be eş närseden qur qalalıq.
5 Bar oyı - öleñ aytıp, än salalık,
6 Birewdi qaljıñ qalıp qolğa alalıq.
7 Qızdı awılğa qırındap üyir bolsa –
8 Köñiline zor quwanış bir - badalıq .
9 Demeñder önbes iske jubanalıq,
10 Aqıl tapsaq, mal tapsaq, quwanalıq.
11 Qızdı süyseñ, birdi-aq süy, tandap tawıp,
12 Körse qızar, künde asıq – dıywanalıq.
13 Jastıqta bir külgeniñ – bir qaralıq,
14 Külki baqqan bir körer bıyşaralıq.
15 Äweli öner izdelik, qoldan kelse,
16 Eñ bolmasa eñbekten mal tabalıq.
17 Toy bolsa, ton kiyelik, jür,baralıq,
18 Birimizdi birimiz awdaralıq.
19 At arıqtar, ton bozar, qadir keter,
20 Külkini onşa küylep, şuwlamalıq.
21 Uwayım – er qorğani, esi barlıq,
22 Qıyını bul düniyeniñ – qolı tarlıq.
23 « Ehe-ehege » elirme, bozbalalar,
24 Bul bes kündik bir maydan er sınarlıq.
25 Salınba, qılsañ dağı san qumarlıq,
26 Aldında uwayım köp şoşınarlıq:
27 Jarlılıq, jalınıştı jaltañ qözdik,
28 Süykimi, iykemi joq şalduwarlık.
29 Äsem saldıq ölgenşe kim qılarlıq,

30 Oğan da mezgil bolar toqtalarlıq.

22/1 Urlıq qılar, tentirep tamaq asırar,
2 Bolmağan soñ jumıs qıp mal tabarlıq.
3 Basında äke aytpasa aqıl jarlıq,
4 Ağayın tabılmasa oy salarlıq,
5 Qaljınbassıp ötkizgen qayran däwren
6 Tüwbinde tartqızbay ma ol bir zarlıq?
7 Osı elde bozbala joq sözdi uğarlıq,
8 Üzilmes ümitpenen bos quwardıq.
9 Äytewir aqsaqaldar aytpadı dep
10 Jürmesin dep, azğana söz şığardıq.

23/1 Jigitter, oyın arzan, külki qımbat,
2 Eki türli närsä ğoy sır men sımbat.
3 Arzan, jalğan külmeytin, şın külerlik
4 Er tabılsa jaraydı, qılsa suxbat.
5 Keybirew tındar üyden şıqqanınşa,
6 Keybirew qoyar köñil uqqanınşa.
7 Söz mänisin bilerlik keybirew bar,
8 Abaylar ärbir sözdi öz xalınşa.
9 Şın köñilmen süyse eken, kimdi süyse,
10 Bir sözimen tursa eken, jansa – küyse.
11 Qırmızı, qızıl jibek bozbalalar
12 Oñğaq pulday bılğaydı, bir dım tiyse.
13 Kerek is bozbalağa – talaptılıq,
14 Är türli öner, minez, jaqsı qılıq.
15 Keybir jigit jüredi maqtan küylep,
16 Sırtqa pısıq keledi, közge sınıq.
17 Kemdi kün qızıq däwren tatuw ötkiz,
18 Jetpese, birindikin biriñ jetkiz!
19 Künşildiksiz tatuw bol şın köñilmen,
20 Qıyyanatşıl bolmaqtı esten ketkiz!
21 Bir jerde birge jürseñ basıñ qosıp,
22 Biriñniñ biriñ söyle söziñ tosıp.

23 Birindi biriñ ğıyzzät, qurmet etis,
24 Turğanday beyne qorqıp, janıñ şoşıp.
25 Joldastıq, suxbattastıq – bir ülken is,
26 Onıñ qadirin jetesiz adam bilmes.
27 Süyikti er bilgen sırın sırtqa jaymas,
28 Artıñnan bir awız söz aytıp külmes.
29 Küyleme jigitpin dep ünemi oynas,
30 Salınsañ, salduwarlıq qadir qoymas.

24/1 Er jigit tandap tawıp, eppen jürsin,
2 Töbetke ölekşinniñ bäri bir bäs.
3 Birewdi körki bar dep jaqsı körme,
4 Lapıldaq körseqızar näpsige erme!
5 Äyel jaqsı bolmaydı körkimenen,
6 Minezine köz jetpey, köñil berme!
7 Köp jürmes jeñsikqoylıq, äli – aq tozar,
8 Jañğırar jeñsikqumar, jatqa qozar.
9 Künde körgen bir betten köñil qaytar,
10 Qılt etkizbes qılıqtı tamırşı ozar.
11 Tolqının jüregiñniñ xattay tanır,
12 Bülk etkizbes qalayşa soqsa tamır.
13 Jar köñiline bir janın pıyda qılıp,
14 Bilmestigiñ bar bolsa, qılar sabır.
15 Şuw degende köriner suluw artıq,
16 Köbi köpşil keledi onday qanşıq.
17 Betim barda betime kim şıdar dep,
18 Kimi pandaw keledi, kimi – tantıq.
19 Aqıl kerek, es kerek, minez kerek,
20 Er uyalar is qılmas qatın zerek.
21 Salaq, olaq, oynasşı, kerim – kerbez,
22 Jırtañ – tırtañ qızıldan şığadı erek.
23 Qatınıñ seni süyse, sen de onı süy,
24 Qorjañ, suwıq keledi key sasıq miy.
25 Eri aqıldı, qatını minezdi bop,
26 Tatuw bolsa, rayıs üstindegi üy.

27 Joq bolsa qatınıñnıñ jat ösegi,
28 Bolmasa mineziniñ eş kesegi.
29 Mayısqan, beyne güldey tolıqsığan,
30 Kem emes altın taqtan jar tösegi.

25/1 Jasawlı dep, maldı dep baydan alma,
2 Kedey qızı arzan dep qumarlanba.
3 Arı bar, aqılı bar, uyatı bar,
4 Ata-ananıñ qızınan ğapıl qalma.
5 Üyiñe tatuw qurbıñ kelse kirip,
6 Sazdanbasın qabaqpen iymendirip.
7 Eri süygen kisini o da süyip,
8 Qızmet qılsın köñili taza jürip.
9 Qurbıñnın täwir bolsın öz minezi,
10 Abıroylı qajıñmen kelsin sözi.
11 Sen oğan moyın burıp, söz aytqanda
12 Qatınında bolmasın onıñ közi.
13 Key qurbı bügin tatuw, erteñ batuw,
14 Tilewi, jaqındığı – bäri satuw.
15 Kökireginde qayauw joq, qıyyanat joq,
16 Qajımas, kayta aynımas qayran tatuw!
17 Payda dep, mal dep tüwar endigi jas,
18 Eñbektep terin satıp tüzden jıymas.
19 Meliş sawda sıqıldı külki satıp,
20 Alsa qoymas, aranı tağı toymas.
21 Asıq utıs sıqıldı alıs-beris –
22 Tiri jannıñ qılğanı bügin tegis.
23 Biri köytke talasıp, biri aram qıp,
24 Töbelesken, dawlasqan janjal-keris.
25 Jas bala äwel tatuw bola qalar,
26 Ata-anadan jaqın bop, ertip alar.
27 Birin biri quşaqtap şuwıldasıp,
28 Oyın tarqar kezinde urıs salar.
29 Birewi jılap barsa üyge taman,
30 Ata-anası burqıldar onan jaman.

26/1 Tatuwlığı qurısın oyını men,
2 Däl solarğa uqsaydı mına zaman.
3 Jaman tatuw qazadı öziñe or,
4 Oğan senseñ, bir küni bolarsıñ qor.
5 Arı bar, uyatı bar ülkenge sen,
6 Özi zordıñ boladı ıyığı da zor.
7 Qazaqtıñ qaysısınıñ bar sanası?
8 Qılt eterde dap-dayın bir jalası.
9 Pısıqtıqtıñ belgisi – arız berüw,
10 Joq tursa bes beresi, altı alası.

27/1 Patşa quday, sıyındım
2 Tuwra basta öziñe.
3 Jaw jağadan alğanda
4 Jan körinbes közime.
5 Arğın, Nayman jıyılsa,
6 Tañırqağan sözime.
7 Qayran sözim qor boldı
8 Tobıqtınıñ ezine.
9 Samorodnıy sarı altın,
10 Sawdasız berseñ almaydı
11 Sawdırağan jezine.
12 Sawdırsız sarı qamqanı
13 Sadağa ketkir suraydı
14 Samarqannıñ bözine.
15 Keseldi tüyin şeşilse,
16 Kerdeñ moyın kesilse,
17 Kelmey ketpes kezine.
18 O da – quday pendesi,
19 Tüspey keter deymisiñ,
20 Täñiriniñ qurğan tezine?

28/1 Bazarğa, qarap tursam, ärkim barar,
2 İzdegeni ne bolsa, sol tabılar.

3 Birew astıq aladı, birew – marjan,
4 Ärkimge birdey närse bermes bazar.
5 Ärkimniñ özi izdegen närsesi bar,
6 Somalap aqşasına sonan alar.
7 Birew uqpas bul sözdi, birew uğar,
8 Bağasın payım qılmay añ-tañ qalar.
9 Sözdi üwğar osı künde kisi bar ma?
10 Demeymin jalpaq jurtqa birdey jağar.
11 Jazğan soñ jerde qalmas tesik monşaq,
12 Birewden birew alıp, elge tarar.
13 Bir kisi emes jazğanım, şıraqtar, uqsañ jarar.
14 « Iyt marjandı ne qılsın » degen söz bar,
15 Säwlesi bar jigitter bir oylanar.

29/1 Iynternatta oqıp jür
2 Talay qazaq balası –
3 Jaña öspirim, kökörim,
4 Beyne qoldıñ salası.
5 Balam zakon bildi dep,
6 Quwanar ata-anası,
7 Oyında joq olardıñ
8 Şarıyğatqa şalası.
9 Orıs tili, jazuwı –
10 Bilsem degen talası.
11 Proşeniye jazuwğa,
12 Tırısar kelse şaması.
13 Insapsızğa ne kerek
14 İstiñ aq pen qarası?
15 Nan tappaymız demeydi,
16 Bülinse eldiñ arası.
17 Iyjdiyhatsız, mıyxnatsız
18 Tabılmas ğılım sarası.
19 Az bilgenin köpsinse,
20 Köp qazaqqa epsinse,
21 Kimge tiyer panası?

22 Orıs teris aytpaydı,
23 Jaman bol dep olardı,
24 Qanı buzıq özi oylar
25 Quw menen sum bolardı,
26 Orısta qalar jalası.
27 Bul iske kim vıynovat -
28 YA Semeydiñ qalası?
29 YA qazaqtıñ alası?
30 Oyında joq biriniñ
31 Saltıkov pen Tolstoy,
32 YA tilmaş, ya advokat
33 Bolsam degen bärinde oy,
34 Köñilinde joq sanası.
35 Aqılı kimniñ bar bolsa,
36 Demes munı tili aşçı.
37 Aytıñızşı, bolsañız

30/1 Zdravomıslyaşçıyy ,
2 Aqıl aytpay ma ağası?
3 Payda oylama, ar oyla,
4 Talap qıl artıq bilüwge.
5 Artıq ğılım kitapta,
6 Erinbey oqıp körüwge.
7 Voyennıy qızmet izdeme,
8 Oqalı kiyim kıyyuge.
9 Bos maqtanğa salınıp,
10 Beker kökirek kerüwge.
11 Qızmet qılma oyazğa,
12 Janbay jatıp sönüwge.
13 Qalay sabır qılasıñ,
14 Jazıqsız künde sögüge?
15 Önersizdiñ qılığı –
16 Tuwra söziñ ayta almay,
17 Qıyt etüwge bata almay,
18 Qorlıqpenen şirüwge.

19 Az aqşağa jaldanıp,
20 Önbes iske aldanıp,
21 Jol taba almay jürüwge.
22 Alıs ta bolsa izdep tap,
23 Korennoyğa kirüwge,
24 « Talaptı erde nur jawar »,
25 Jürip ömir sürüwge.
26 YA baylarğa qızmet qıl,
27 Erinbey şawıp jelüwge.
28 Adal jürip, adal tur,
29 Sçetıñ tuwra kelüwge.
30 Janıña jaqsa, soñınan
31 Jalqawlanba erüwge.
32 Qıysıq bolsa, zakon bar
33 Suwdyağa berüwge.
34 Ol da oyaznoy emes qoy,
35 Aluwğa tendik senüwge.
36 YA öz betiñmen täwekel,
37 Zanıymaysya pryamotoy .
38 Jeñil körme, bek kerek
39 Oğan da ğılım, oğan da oy,
40 Qalayınşa qayda enüwge?

31/1 Ğılım tappay maqtanba,
2 Orın tappay baptanba,
3 Qumarlanıp şattanba,
4 Oynap bosqa külüwge.
5 Bes närseden qaşıq bol,
6 Adam bolam deseñiz.
7 Tilewiñ, ömiriñ aldında,
8 Oğan qayğı jeseñiz.
9 Ösek, ötirik, maqtanşaq,
10 Erinşek, beker mal şaşpaq –
11 Bes duşpanıñ, bilseñiz.
12 Talap, eñbek, tereñ oy,

13 Qanağat, raqım, oylap qoy –
14 Bes asıl is, könseñiz.
15 Jamandıq körseñ näfretli,
16 Suwıtıp köñil tıysañız.
17 Jaqsılıq körseñ ğıybrätli,
18 Onı oyğa jıysañsız.
19 Ğılım bolmay nemene,
20 Balabıqtı qıysañız?
21 Bolmasañ da uqsap baq,
22 Bir ğalımdı körseñiz.
23 Onday bolmaq qayda dep,
24 Aytpa ğılım süyseñiz.
25 Sizge ğılım kim berer,
26 Janbay jatıp sönseñiz?
27 Düniye de özi, mal da özi,
28 Ğılımğa köñil berseñiz,
29 Bilgenderdiñ sözine
30 Maxabbatpen erseñiz.
31 Aqıl senbey senbeñiz,
32 Bir iske kez kelseñiz.
33 Aqsaqal ayttı, bay ayttı –
34 Kim bolsa, meyli, sol ayttı -
35 Aqılmenen jeñseñiz.
36 Nadandarğa boy berme,
37 Şın sözbenen ölseñiz.

32/1 Ayat, xadıys emes qoy,
2 Küpir boldıñ demes qoy,
3 Qanşa qarsı kelseñiz.
4 Köp orında körine aytpa,
5 Bizdiñ sözge erseñiz.
6 Munıñ jazğan kisiniñ
7 Atın bilme, sözin bil!
8 Osı jalğan düniyeden
9 Şeşen de ötken ne bulbul,

10 Kösem de ötken ne düldül.
11 Söz mänisin bilseñiz,
12 Aqıl - mıyzan, ölşew qıl.
13 Eger qıysıq körinse,
14 Meyliñ tasta, meyliñ kül.
15 Eger tüzüw körinse,
16 Oylap-oylap, qulaqqa il.
17 Aqımaq köp, aqıldı az,
18 Deme köptiñ sözi pul.
19 Jaqınnıñ sözi tätti dep,
20 Jaqınım ayttı dep körme.
21 Nadanlıqpen kim aytsa,
22 Onday tüpsiz sözge erme.
23 Sizge aytamın, xawpim – bul.
24 Öziñ üşin üyrenseñ,
25 Jamandıqtan jiyrenseñ,
26 Aşılırsıñ jılma-jıl.
27 Birew üşin üyrenseñ,
28 Birew bilmes, sen bilseñ,
29 Bilgeniññniñ bäri – tul.
30 Sözine qaray kisini al,
31 Kisige qarap söz alma.
32 Şın söz qaysı bile almay,
33 Är närseden qur qalma.
34 Munı jazğan bilgen qul –
35 Ğulamahıy Dawanıy,
36 Solay depti ol şınşıl.
37 Sözin oqı jäne oyla,
38 Tez üyrenip, tez joyma,
39 Jas uwaqıtta könil – gül.

33/1 Şoqparday kekili bar, qamıs qulaq,
2 Qoy moyındı, qoyan jaq, böken qabaq.
3 Awız omırtqa şığıñqı, mayda jaldı,
4 Oy jelke, üñireygen bolsa sağaq.

5 Teke murın, salpı erin, uzın tisti,
6 Qabırğalı, jotası bolsa küşti.
7 Oyındı eti böp-bölek, omırawlı,
8 Toyattağan bürkittey salqı tösti.
9 Juwan, taqır baqaylı, jumır tuyaq,
10 Şıntağı qabırğadan tursa awlaq.
11 Jersoğarlı, siñirli, ayağı tik,
12 Jawrını etsiz, jalpaq taqtayday-aq.
13 Keñ sawırlı, tar maqın, qalbağaylı,
14 Aldı-artı birdey kelse erge jaylı.
15 Külte quyrıq, qıl tübi äldi kelip,
16 Kötendigi şığıñqı, almaylı.
17 Urşığı tömen bitken, şvqpvq etti,
18 Özi sandı, döñgelek kelse kötti.
19 Sırtı qısqa, bawrı jazıq kelip,
20 Artı taltaq, uması ülperşekti.
21 Şiderligi juwandaw, bota tirsek,
22 Beyne jel, tınıştı, ekpindi, minip jürsek.
23 Eki közin töñkerip, qabırğalap,
24 Beldewge tınış tursa, baylap körsek.
25 Tığılmay äm sürinbey jürse kösem,
26 İyek qağıp, elirip bassa äsem.
27 Şapsa jüyrik, minse berik, juwan, juwas,
28 Razı emen osınday at minbesem.
29 Ayañı tımaqtı alşı kiygizgendey,
30 Kisini bol-bol qağip jürgizgendey.
31 Şapqan atqa jetkizbes böken jelis,
32 Iza qıldıñ qolıma bir tiygizbey.

JAZ

34/1 Jazdıgün şilde bolğanda,
2 Kökoray şalğın, bäyşeşek
3 Uzarıp ösip tolğanda;
4 Kürkirep jatqan özenge

Köşip awıl qonğanda;
Şurqırap jatqan jılqınıñ
Şalğınnan jonı qıltıldap,
At, ayğırlar, biyeler
Büyiri şığıp, ıñqıldap,
Suwda turıp şıbındap,
Quyrığımen şılpıldap,
Arasında qulın-tay
Aynala şawıp bultıldap.
Joğarı-tömen üyrek, qaz
Uşıp tursa sımpıldap.
Qız-kelinşek üy tiger,
Burala basıp bılqıldap,
Aq bilegin sıbanıp,
Äzildesip sıñqıldap.
Mal işinen aynalıp,
Köñili jaqsı jaylanıp,
Bay da keler awılğa,
Ayañşılı jılpıldap;
Sabadan qımız quydırıp,
Ortasına qoydırıp,
Jası ülkender bir bölek
Keñesip, külip sıqıldap.
Jalşı aldağan jas bala
Jağalaydı şeşesin
Et äper dep qınqıldap.
Köleñke qılıp basına,
Kilem tösep astına,
Saltanattı baylardıñ
Samawrını burqıldap.
Bilimdiler söz aytsa,
Bäygi atınday añqıldap,
Özgeler basın ıyzeydi,
Ärine dep maquldap.

35/1 Aq köylekti, tayaqtı
2 Aqsaqal şığar bir şetten
3 Malındı äri qaytar dep,
4 Malşılarğa qañqıldap.
5 Bay bayğusım desin dep,
6 Şaqırıp qımız bersin dep,
7 Jaramsaqsıp, jalpıldap.
8 Şapandarın belsengen,
9 Asaw minip teñselgen
10 Jılqışılar kep tursa,
11 Tañerteñnen salpıldap.
12 Mıltıq atqan, qus salğan
13 Jas bozbala bir bölek
14 Suw jağalap quwtındap.
15 Qayırıp salğan kök qusı
16 Köterile bergende
17 Qaz sıpırsa jarqıldap.
18 Ötken künniñ bäri umıt,
19 Qoldan keler qayrat joq,
20 Bağanağı bayğus şal
21 Awılda turıp küledi
22 Qoşemet qılıp qarqıldap.

KÖKBAYĞA

36/1 Sorlı Kökbay jılaydı,
2 Jılaydı da jırlaydı.
3 Ol jılamay qaytıp turadı,
4 Mınaw azğan quw zaman
5 Qalıbında turmaydı.
6 Birew maldı urlaydı,
7 Birew bastı qorlaydı,
8 ...bolmağan soñ
9 Jılawına zorlaydı.

KÖJEKBAYĞA

37/1 Jamantaydıñ balası Köjek degen,
2 Ärkimge ösek tasıp bezektegen.
3 Dosın kelip dosına jamandaydı,
4 Şirkinde es bolsayşı sezed degen.

38/1 Ökinişti köp ömir ketken ötip,
2 Ötkizdik bir närsege bolmay jetik.
3 Oyşıldıñ men de sandı birimin dep,
4 Talap, oysız, maqtandı qaldım kütip.
5 Ülgisiz jurttı üyretip, qaldıq keyin,
6 Köp nadandar özine tartar beyim.
7 Arılmas ädet boldı külkişildik,
8 Irjañ-qıljañ ıyt minez degendeyin.
9 Tuwra tildi kisini deymiz orıs,
10 Jiyrenip, jılmandıqtı demes burıs.
11 Jılpıldaqtan ayrılıp, senise almay,
12 Adamdıqtı joğaltar aqır bul is.
13 Senimi joq sermende sırdı buzdı,
14 Anıq taza körmeymiz dosımızdı.
15 Qılt etpege köñildiñ keşüwi joq,
16 Jüreginde jatadı ökpe sızı.
17 Dos-asıqtıñ bolmaydı bötendigi,
18 Qosılğan bosaspaydı jürek jigi.
19 Bizdiñ dospız, asıqpız degenimiz –
20 Jalğandıqtan jasalğan köñil jügi.
21 Senisken dosım da joq, asığım da,
22 Aqırı öleñ qıldım, jasıdım da.
23 Körmegen köp düniye köl körindi
24 Kirlemegen könildiñ aşığında.
25 Quday bergen bul dostıq – känniñ biri,
26 Mundasqanda qalmaydı köñil kiri.

39/1 Qoldan dostıq jasap em bolar-bolmas,

2 Iytmurındıy nadannıñ jırttı biri.
3 Sol dostı saya tappay izdeydi jan,
4 Joqtaydı küñirenip, qozğalıp qan.
5 Jaw jabılsa buzılmas jan körmedim,
6 Artıq joldas tappadım tatuwlıqtan.

40/1 Sabırsız, arsız, erinşek,
2 Körseqızar, jalmawız,
3 Sorlı qazaq sol üşin
4 Altı baqan ala awız.
5 Özin-özi kündeydi,
6 Jaqının jalğan mindeydi,
7 Ol – arsızdıq belgisi.
8 Uyatsınbay, oylanbay,
9 Qoy degenge til almay,
10 İs qılmay ma ol kisi?
11 Bir-aq sekirip şığam dep,
12 Bir-aq ırğıp tüsem dep,
13 Mertigedi, jatadı.
14 Urlıqpen mal tabam dap,
15 Süytip quday atadı.
16 Bul neñ dese birewge
17 Joq närseni şatadı.
18 Qutılam dep isinen,
19 Bärin körip kisiden,
20 Şığınğa äbden batadı.
21 Bul bolmasa onısı,
22 Awdarılıp qonısı,
23 Alıstan däm tatadı.
24 Qızmet qılıp mal tappay,
25 Ğılım oqıp oy tappay,
26 Qur üyinde jatadı.
27 El qıdırıp as işip,
28 Erkek arın satadı.
29 Bala-şağa, urğaşı

30 Üyde jarap, qatadı.
31 Eñbegi joq, erkesip,
32 Bir şolaqpeñ serkesip,
33 Pısıq degen ant şıktı.
34 Bir söz üşin jaw bolıp,
35 Bir kün üşin dos bolıp,
36 Jüz qubılğan salt şıqtı.
37 Pısıq kim dep surasañ –

41/1 Qalağa şapsa dem almay,
2 Ötirik arız köp berse,
3 Körgenderden uyalmay.
4 Sıbırdan basqa sırı joq,
5 Şaruwağa qırı joq,
6 Ötirik, ösek maqtanğa
7 Ağıp tursa beyne suw.
8 At-şapannan kem körmes,
9 Birew atın qoysa « quw ».
10 Quw näpsisin tıya almay,
11 Atım şığıp jürsin dep,
12 Berekege qas bolsa,
13 Jeliktirgen aytaqqa
14 Araq işpey mas bolsa.
15 El tınış bolsa azadı,
16 Erigip öle jazadı.
17 Üyde otırsa salbırap,
18 Tüzge şıqsa albırap,
19 Kisini körse qıljandap,
20 Qaljıñşılsıp ırjandap,
21 Öz üyinde qıypandap,
22 Kisi üyinde küy tandap.
23 Aqılı bar kisini
24 Ğaybattaydı, dattaydı.
25 Awqatı bar tuwğandı
26 Qayırsız ıyt dep jattaydı.

27 Mal men baqtıñ duşpanı,
28 Keseldi pısıq köbeydi,
29 Küşik iyttey ürip jür,
30 Kisiden kemmin demeydi.
31 Quw tilmenen qutırtıp,
32 Keter bir kün otırtıp,
33 Qızmet qılğan kisisin
34 Qurıtuwğa tayaydı.
35 Qılıp jürgen öneri:
36 Xareketi - äreket.
37 Özi oñbağan anturğan
38 Kimge oylaydı bereket?
39 Kimdi uyaylıp ayaydı?

42/1 Rası joq söziniñ,
2 Irısı joq öziniñ,
3 Öñkey jalğan maqtanmen
4 Şınnıñ betin boyaydı.
5 Bul sözimde jalğan joq,
6 Aytılmay sözim qalğan joq,
7 Abaylañız, bayqañız –
8 Eldiñ jayı solay-dı.

43/1 Böten elde bar bolsa
2 Ejettesiñ, sıylasıñ,
3 Sıbırlas, sırlas köp bolğan
4 Köpten tatuw qıymasın,
5 Basıña jumıs tüsken kün
6 Tatuwlıqtı burınğı
7 Ne qılıp ol oylasın?
8 Aşıp berer jawıña
9 Özi körgen qoymasın.
10 Jelikken jawğa kez bolsa,
11 Arazdığı söz bolsa,
12 «Berekeldi batır» dep,

13 «Mıqtı bop bara jatır» dep,
14 Maqtap-maqtap qozdırar.
15 Eski dosın körgende,
16 Esebi joq ant işip,
17 Aruwaq, quday ayttısıp,
18 Sır alğalı ayttım dep,
19 Jawındı aldap qayttım dep,
20 Qudaydan qorıqpay, anturğan
21 Iyman jüzin tozdırar.
22 Kelip-ketip köp jürip,
23 Men dosıñmın dep jürip,
24 Duspandığın ozdırar.
25 Aldaydı dep jawına,
26 El tarttırmay bawrına,
27 Köringendi azğırar.
28 Keseldi bolıp bitedi
29 Jaqsığa bitken jaqındar.
30 Jaw jağadan alğan kün
31 Özderi iyttey taqımdar.
32 Üyde otırıp eskende
33 Bäri şeşen qaqıldar.
34 Awlaqqa şığıp birine
35 Biri sözin maquldar.
36 Jaw köp bolsa basında,
37 Biri qalmas qasında,

44/1 Jetekteseñ tabandar.
2 Dalağa şığıp özindi
3 Jawdan beter jamandar.
4 Jalbarınıp kün körip,
5 Jaqının satıp, jön körip,
6 Qaltañ-qultañ amaldar.
7 Tuwısqanğa kekşili
8 Jas baladan beter-di,
9 Oylaw da joq, bilüw joq

10 Keler menen keterdi.
11 Jaqınğa erip, mal salmay,
12 Jawdı körip, jan salmay,
13 Qaydan ğana biledi
14 Awır menen jeñildiñ
15 Arasımen öterdi?
16 Joldas az bop sasqanda,
17 Äwel sonan esitesiñ
18 «At üstinen köterdi».
19 Awır jumıs kez bolsa,
20 Arazdığı söz blosa,
21 Araz kisi bolğansıp,
22 Sıltaw eter bekerdi.
23 Üyrenbeydi kisiden
24 Kirjindep jürip kekerdi.
25 Onalıp eger aldıñız,
26 Är jerden-aq köbeyer
27 Ajarlıñız, maldıñız.
28 Pälenşeni uram dep,
29 Tügenşeni qıram dep,
30 Tarşılıqta qayrandap,
31 Keñşilikte oyrandap,
32 Köp batırğa qaldıñız.
33 Eger tilin alsañız,
34 Biri qalmas kisiden.
35 Eger tilin almasañ,
36 Bıqsıp şirir işinen.
37 Ärkimde-aq bar ğoy tuwısqan,
38 Qaysısı jawdı quwısqan?

45/1 Kün jawğanda qoynında,
2 Kün aşıqta moynında,
3 Arılmas mindet bolğan soñ,
4 Ärkimniñ köñili suwısqan.
5 Jaqsığa bitken ağayın

Öz üyinde kezeksiz
Şeşen keler sartıldap.
Birew biler jer kelse,
Söz taba almas qaltıldap.
Qaljıñğa keler şorqaqtaw,
Jawğa keler qorqaqtaw,
Erkin jerde ızaqor.
Tomırıq keler tarqıldap.
Ädeppenen tamıljıp,
Minezi tätti bolmaydı,
Sasıq pandaw keledi,
Qırt, maqtanşaq oñbaydı,
Kisimsinip jalpıldap.
Birewge öktem is qılsa,
Öz küşim dep oylaydı.
Eger küşi jürmese,
Bağanağı jaqsınıñ
Qılğanı dep qoymaydı.
Jat aybınar isi joq,
Jaw aydınır küşi joq,
Öz erkine jiberseñ,
Eş närsege toymaydı.
Qaljıñı – teris, sözi – urıs,
Aytqan sözge könbeydi.
Öz tentegin körmeydi,
Qazan buzar bir qırıs.
Sonday kesel tuwısqan
Qay jerinen boladı
Köñilge medew, ol tınıs?
Jalığuwdı päleden
Jurt umıttı birjola.
Şınımenen tamam el
Kete me eken iyt bola?

46/1 İşkeni mas, jegen toq,

Uwayıım aytar birew joq,
Tım bolmasa bolmadı
«Bult ala, jer şola!».
Keleli keñes joğaldı,
El sıbırdı kolğa aldı.
El işinde bitimşi
Tügel alıp qaytpaydı
Suray kelgen bir maldı.
El jamağan biyler joq,
El qıdırıp sandaldı.
Astırırtın barıp jolğasqan,
Aqşa berip jalğasqan,
Aqısın äreñ sol aldı.
Orıs sıyaz qıldırsa,
Bolıs elin qarmaydı.
Quw starşın, aş biyler
Az jüregin jalğaydı.
Orıssız jerde top bolsa,
Şaqırğan kisi barmaydı.
Bitim qılıp bir kisi
Adal malın almaydı.
Qızığı ketken el bağıp,
Qıysını ketken söz bağıp,
Endigi atqa mingender
Künde erteñge talmaydı.
Bas kosılsa arısqa,
Kim şabadı namısqa?
Jatqa qarar beti joq,
Jalınbay turar k... joq,
İsi keter şalısqa.
El büligi Tobıqtı.
Köp pısıqqa molıqtı.
Maldınıñ malın köre almay,
Borışın tügel bere almay,
Köringenge obıqtı.

37 Qazaqtıñ malın sapırıp,

47/1 Köp bälege şatılıp,
2 Kesepatqa jolıqtı.
3 Özinen şıqqan jaqsılar
4 Tüzey almay zorıqtı.
5 Böten eldiñ adamı,
6 Tınbağan soñ aramı,
7 Köñili äbden torıqtı.
8 Sawdager qaştı bul elden,
9 Nesiyesin jıyya almay.
10 Buralqılar sandaldı,
11 Juwandarğa sıya almay.
12 Senimsiz boldı alaşqa,
13 Barımtasın tıya almay.
14 Nanımı joq, antı bar,
15 El nusqası ketti ğoy,
16 Elmin degen saltı bar,
17 Äli künge üwayım
18 Qılğañ jan joq, uyalmay.

48/1 Öleñ – sözdiñ patşası, söz sarası,
2 Qıyınnan qıyıstırar er danası.
3 Tilge jeñil, jürekke jılı tiyip,
4 Tep – tegis jumır kelsin aynalası.
5 Böten sözben bılğansa söz arası,
6 Ol – aqınnıñ bilimsiz bıyşarası.
7 Aytuwşı men tındawşı köbi nadan,
8 Bül jurttıñ söz tanımas bir parası.
9 Äweli ayat, xädiys - sözdiñ bası,
10 Qosarlı bäyit sımal keldi arası.
11 Qıysınımen qızıqtı bolmasa söz,
12 Nege aytsın payğambar men onı allası.
13 Meşittiñ qutpa oqığan ğulaması,
14 Münäjät uwäliylerdiñ zar nalası.

15 Bir sözin bir sözine qıyıstırar
16 Ärbiri kegeninşe öz şaması.
17 Öleñge ärkimniñ – aq bar talası,
18 Sonda da solardıñ bar tandaması.
19 İşi altın sırtı kümis söz jaqsısın
20 Qazaqtıñ kelistirer qay balası?
21 Burınğı eski biydi tursam barlap,
22 Maqaldap aytadı eken, söz qosarlap.
23 Aqındarı aqılsız, nadan kelip,
24 Kör – erdi öleñ qıptı joqtan qarmap.
25 Qobız ben dombıra alıp topta sarnap,
26 Maqtaw öleñ aytıptı ärkimge arnap.
27 Är elden öleñmenen qayır tilep,
28 Ketirgen söz qadirin jurttı şarlap.

49/1 Mal üşin tilin bezep, janın jaldap,
2 Mal surap birewdi aldap, birewdi arbap.
3 Jat elde qayırşılıq qılıp jürip,
4 Öz elin bay dep maqtar quday qarğap.
5 Qayda bay maqtanşaqqa barğan tandap,
6 Jıysa da bay bolmaptı qanşa maldı ap,
7 Qazaqqa öleñ degen bir qadirsiz,
8 Bıljıraq körinedi solar dandaq.
9 Eski biyşe otırman bos maqaldap,
10 Eski aqınşa mal üşin turman zarlap.
11 Söz tüzeldi, tındawşı, sen de tüzel,
12 Senderge de keleyin endi ayandap.
13 Batırdı aytsam, el şawıp alğan talap,
14 Qızdı aytsam, qızıqtı aytsam qızdırmalap,
15 Änşeyin kün ötkizbek äñgimege
16 Tındar ediñ är sözin mıñğa balap.
17 Aqıl sözge ıntasız, jurt şabandap,
18 Köngenim – aq soğan dep jür tabandap.
19 Kisimsingen jep keter bilimsiz köp,
20 Jibersem, ökpeleme, köp jamandap.

21 Amaldap qarağaydı talğa jalğap,
22 Ärkim jür alar jerdiñ ebin qamdap.
23 Maqtan quwğan, malqumar neni uğa alsın,
24 Şıqpasa mıñnan birew talğap – talğap.
25 Mal jıyıp aramdıqpen urlap – qarlap,
26 Quwsıñ dese, quwanıp jür alşandap.
27 Qaqsa – soqsa bir payda tüse me dep,
28 Eldiñ bayın elirtip «jaw mundalap».
29 Insap, uyat, ar, namıs, sabır, talap-
30 Bulardı kerek qılmas eşkim qalap.
31 Tereñ oy, tereñ ğılım izdemeydi,
32 Ötirik pen ösekti jündey sabap.

50/1 Birewdiñ kisisi ölse, qaralı ol,
2 Qaza körgen jüregi – jaralı ol.
3 Köziniñ jasın tıymay jılap jürip,
4 Zarlanıp nege änge saladı ol?
5 Küyew keltir, qız uzat, toyındı qıl,
6 Qız tanıstır – qızıqqa jurt ırjañşıl.
7 Qınamende, jar – jar men betaşar bar,
8 Öleñsiz solar qızıq bola ma gül?
9 Bala tuwsa, küzeter şildexana,
10 Olar da öleñ aytar şuwlap jana.
11 Burınğı jaqsılardan örnek qalğan,
12 Biyde taqpaq, maqal bar, bayqap qara.
13 Tuwğanda düniye esigin aşadı öleñ,
14 Öleñmen jer qoynına kirer deneñ.
15 Ömirdegi qızığıñ bäri öleñmen,
16 Oylansañşı, bos qaqpay eleñ – seleñ.
17 Ölendi aytpaq tügil, uğa almaysıñ,
18 Aytsañ da, üddasınan şığa almaysıñ.
19 Sen bilmeydi eken dep aytpasın ba,
20 Nege munşa siresip, qup almaysıñ?
21 Öleñ degen - är sözdiñ unasımı,
22 Söz qosarlıq, oraylı jarasımı.

23 Sözi tätti, mağınası tüzüw kelse,
24 Oğan kimniñ unasar talasuwı?
25 Qarnı toq xassa nadan uqpas sözdi,
26 Sözdi uğar, kökiregi bolsa közdi.
27 Qadirin jaqsı sözdiñ biler janğa
28 Tappay aytpa oğan da aytar kezdi.
29 Sıy dämetpe, berse alma eş adamnan,
30 Neñ ketedi jaqsı öleñ söz aytqannan?

51/1 Süysinerlik adamdı qurmet qıl,
2 Awlaq bol änin satıp närse alğannan.
3 Köp topta tanırlıq kisi de azz – aq,
4 Onday jerde söz aytıp bolma mazaq.
5 Birewi olay, birewi bulay qarap,
6 Tügel sözdi tındawğa joq qoy qazaq.
7 Şortanbay, Duwlat penen Buqar jıraw,
8 Öleñi biri – jamaw, biri – quraw.
9 Ätteñ düniye – ay, söz tanır kisi bolsa,
10 Kemşiligi är jerde – aq körinew tur – aw!
11 Maqsutım – til ustartıp, öner şaşpaq,
12 Nadannıñ közin qoyıp, köñilin aşpaq.
13 Ülgi alsın deymin oylı ja jigitter,
14 Duwman – sawıq oyda joq äwel basta – aq.

KÜZ

52/1 Sur bult tüsi suwıq qaptaydı aspan,
2 Küz bolıp, dımqıl tuman jerdi basqan.
3 Bilmeymin toyğanı ma, toñğanı ma,
4 Jılqı oynap, biye qaşqan, tay jarısqan.
5 Jasıl şöp, bäyşeşek joq burınğıday,
6 Jastar külmes, jügirmes bala şuwlay.
7 Qayırşı şal – kempirdey tüsi ketip,
8 Japırağınan ayrılğan ağaş, quwray.
9 Birew malma sapsıydı, salıp ıyin,

10 Salbırañqı tartıptı jırtıq kiyim.
11 Enesine iyirtip şuwda jibin,
12 Jas qatındar jırtılğan jamaydı üyin.
13 Qaz, tırna qatarlanıp qaytsa bermen,
14 Astında aq şomşı jür, ol bir kerüwen.
15 Qay awıldı körseñ de jabırqañqı,
16 Külki-oyın körinbeydi, seyil-serüwen.
17 Kempir-şal qurjañ qağıp, bala bürseñ,
18 Köñilsiz qara suwıq qırda jürseñ.
19 Kemik süyek, sorpa-suw tiymegen soñ,
20 Üyde iyt joq, tışqan awlap, qayda körseñ.
21 Küzey tozğan, otı joq eldiñ mañı,
22 Tuman bolar jel soqsa, şañ-tozañı.
23 Ot jaqpağan üyiniñ surı qaşıp,
24 Istan qorıqqan qazaqtıñ qurısın zañı.

53/1 Qaraşa, jeltoqsan men sol bir-eki ay –
2 Qıstıñ bası biri erte, birewi jay.
3 Erte barsam jerimdi jep qoyam dep,
4 Iqtırmamen küzewde otırar bay.
5 Kedeydiñ özi jürer maldı bağıp,
6 Otıruwğa otın joq üzbey jağıp.
7 Toñğan ıyin jılıtıp, tonın ıylep,
8 Şekpen tiger qatını bürseñ qağıp.
9 Jas balağa ot ta joq turğan mazdap,
10 Taltayıp qaqtana almay, öle jazdap.
11 Kempir-şalı bar bolsa, qanday qıyın,
12 Bir jağınan qısqanda jel de azınap.
13 Käri qoy eptep soyğan baydıñ üyi,
14 Qay jerinde kedeydiñ tursın küyi?
15 Qara qıydan orta qap urıspay berse,
16 O da qılğan kedeyge ülken sıyı.
17 Qar jawsa da, toñbaydı bay balası.
18 Üy jılı, kiyiz tutqan aynalası.
19 Bay ulına jalşı ulı jalınıştı,

20 Ağıp jürip oynatar közdiñ jası.
21 Bay üyine kire almas tura umtılıp,
22 Bala şıqsa asınan üzip-julıp,
23 Iq jağınan sol üydiñ uzap ketpes,
24 Üygen jüktiñ kün jağın orın qılıp.
25 Äkesi men şeşesi balanı andır,
26 O da özindey iyt bolsın, azğır-azğır.
27 Asın jöndep işe almay qısıladı,
28 Qurbısınan uyalıp öñşeñ jalbır.
29 Jalşı üyine janı aşıp, as bermes bay,
30 Artıq qayır artıqşa qızmetke oray.

54/1 Bayda meyir, jalşıda peyil de joq,
2 Andıstırğan ekewin qudayım-ay!
3 Alsa da ayanşaqtaw kedey sorlı,
4 Eñbek bilmes baydıñ da joq qoy ornı.
5 Jas bala, kempir-şalın tentiretpey,
6 Bir qıs saqta, tas bolma sen de o qurlı.

QIS

55/1 Aq kiyimdi, deneli,aq saqaldı,
2 Soqır, mılqaw, tanımas tiri jandı.
3 Üsti-bası aq qıraw, tüsi suwıq,
4 Basqan jeri sıqırlap, kelip qaldı.
5 Dem alısı – üskirik, ayaz ben qar
6 Käri qudañ – qıs kelip, älek saldı.
7 Uşpaday börkin kiygen oqşıraytıp,
8 Ayazbenen qızarıp ajarlandı.
9 Bulttay qası jawıp eki közin,
10 Basın silikse, qar jawıp, mazandı aldı.
11 Boranday burq-sarq etip doldanğañda
12 Altı qanat aq orda üy şayqaldı.
13 Äwes körip jügirgen jas balalar

14 Beti-qolı dombığıp, üsik şaldı.
15 Şiydem men ton qabattap kiygen malşı
16 Bet qarawğa şıdamay teris aynaldı.
17 Qar tepkenge qajımas qayran jılqı
18 Tıytığı quruwına az-aq qaldı.
19 Qıspen birge tumsığın saldı qasqır.
20 Malşılarım, qor qılma ıytke maldı.
21 Sonığa maldı jayıp, küzetiñder,
22 Uyqı öltirmes, qayrat qıl, buz qamaldı!
23 Iyt jegenşe Qondıbay, Qanay jesin,
24 Qur jiber mına anturğan käri şaldı.

KÜLEMBAYĞA

56/1 Uwağalaykümüssäläm,
2 Bolıs, mal-jan aman ba?
3 Mınadayğa kez boldıñ
4 Awma-tökpe zamanda.
5 El bilegen adam joq
6 Ata menen babanda.
7 Bolıstıqtan payda qıp,
8 Şığınındı alsañ jaman ba?
9 Qaljıñdaymın änşeyin,
10 Oğan kele de bermes şamañ da.
11 Ornıñnan tura şabasıñ,
12 Atşabar kelse qışqırıp.
13 Oyaz kelse qayter eñ,
14 Aydaharday ısqırıp?
15 Otırasıñ üyiñde
16 Öz-öziñnen küş kirip,
17 Bosqa-aq tüsip qalarsıñ
18 Birew ketse üşkirip!...

KÖKBAYĞA

57/1 Buralıp turıp,
2 Buwını qurıp,
3 Qıysayta tartıp murının;
4 Äsemsip, sänsip,
5 Bilgensip, bälsip,
6 Är närseniñ orının.
7 Kerenaw, kerdeñ, bir kerim,
8 Jaqpaydı mağan sol jeriñ.

58/1 Jelsiz tünde jarıq ay,
2 Säwlesi suwda dirildep,
3 Awıldıñ janı tereñ say,
4 Tasığan özen kürildep.

5 Qalıñ ağaş japırağı
6 Sıbırlasıp özdi - özi,
7 Körinbey jerdiñ topırağı,
8 Qulpırğan jasıl jer jüzi.
9 Taw jañğırıp, än qosıp
10 Ürgen iyt pen aytaqqa.
11 Kelmep pe ediñ jol tosıp
12 Jolığuwğa awlaqqa?
13 Taymandamay tamıljıp,
14 Bir suwınıp, bir ısıp,
15 Dem ala almay damıl qıp,
16 Eleñ qağıp, bos şoşıp.
17 Söz ayta almay bögelip,
18 Dürsil qağıp jüregi,
19 Turmap pa edi süyenip,
20 Tamaqqa kirip iyegi?

59/1 İşim ölgen, sırtım saw,
2 Köringenge deymin-aw:
3 Bügingi dos – erteñ jaw,
4 Men ne qıldım, yapırmaw?!

5 Öz üyinde özendey
6 Kürkireydi, aytsa daw.
7 Kisi aldında kirbendep,
8 Şaban, şardaq, jäne şaw.
9 Munday ma ediñ ana kün,
10 Munıñ qalay, batır-aw?
11 Üş kün arqañ bosasa,
12 Bola qaldıñ bas asaw.
13 Jan qısılsa, jaytandap,
14 Jandı eritken jaydarı-aw.
15 Jan jay tapsa, sen nege
16 Jat minezsiñ jabırqaw?
17 Urlıq penen quwlıqqa
18 Baylağanda, kestiñ baw.
19 Berermende besewsiñ,
20 Alarmanda jäne altaw.
21 Top bolğanda köresiñ
22 Türli dawdı jüz taraw.
23 Ayağında sendeyler
24 Körmey jür me xantalaw?
25 Qayta kirer esikti
26 Qattı seripe, jarkın-aw!
27 Jetilseñ de, jetseñ de
28 Kerek küni bir bar-aw.

60/1 Bolıs boldım, minekiy,
2 Bar malımdı şığındap.
3 Tüyede qom, atta jal
4 Qalmadı elde tığındap.
5 Süytse dağı elimdi
6 Ustay almadım mığımdap.
7 Küştilerim söz aytsa,
8 Bas ıyzeymin şıbındap.
9 Älsizdiñ sözin salğırtsıp,
10 Şala uğamın qırındap.

11 Sıyaz bar dese, jüregim
12 Ornıqpaydı suwıldap.
13 Sırtqılarğa sır bermey,
14 Qur külemin jımındap.
15 Jay jürgende bir küni
16 Atşabar keldi lepildep:
17 «Oyaz şıqtı, sıyaz bar»,
18 «Ilaw» dep, «üy» dep dikildep.
19 Sasıp qaldım, kün tığız,
20 Jürek ketti lüpildep.
21 Tıñ tuyaq künim, süytse de,
22 Qarbandadım ökimdep.
23 Starşın, biydi jıyğızdım:
24 «Bereke qıl» dep, «bekin» dep,
25 «At jaramdı, üy jaqsı
26 Bolsın, beriñ kütin» dep.
27 Qayrattanıp xalqıma
28 Söz aytıp jürmin küpildep:
29 «Quday qossa, jurtımnıñ
30 Aqtarmın osı jol sütin» dep,
31 Qayrattısıp, qamqorsıp,
32 Saymanımdı bütindep.
33 Oñaşada oyazğa
34 Maqtamaymın elimdi,
35 Öz elime aytamın:
36 «Bergem joq, - dep, - belimdi».
37 Maqtanamın kisimsip,

61/1 Oyazğa sözim senimdi.
2 Körsettim deymin, ımdaymın
3 Kädik qılar jerimdi.
4 Söz köbeydi, ulğaydı,
5 Maqtannıñ k... körindi.
6 Qazaqtı jegen qayrattı «er»
7 Urındı da berindi.

8 Ärli- berli tartısıp,
9 Ärli-berli tartısıp,
10 İsi aramı jeñildi.
11 Alqını küşti asawlar
12 Noqtağa bası kerildi.
13 Ülken-kişi aqınıñ
14 Beri söz bop terildi.
15 Qayrawı jetken qattı bıy
16 Qayrılıp netsin köñildi
17 Öz malım dep qoyğan mal
18 İyesine berildi.
19 Aqılı jandar qamalap,
20 Keptirdi sonda erindi.
21 Arızşılar köbeydi,
22 Bolıstıñ k... şömeydi,
23 Qaytsin bayğus demeydi,
24 Bir keptirmey terimdi.
25 Kün batqanşa şabamın
26 Ärli-berli dalpıldap.
27 Etek ketken jayılıp
28 At k... jalpıldap.
29 Oyazğa jetsin degen bop,
30 Boqtap jürmin baqıldap.
31 Keybirewge tayağım
32 Tiyip te ketti bartıldap.
33 Pısıqtıñ köbi buğıp juwr,
34 Bettese almay şañqıldap.
35 Aşılıp omıraw, kün ıstıq,
36 Qoyın ketti alqıldap.
37 Eli jöndi bolıstar
38 Maqtanıp jür tarqıldap.
39 Külkisi jaqsı qarqıldap,

62/1 Üni bölek sartıldap.
2 Söylese ketse bir jerde,

Ağını qattı añqıldap,
Oyazğa kirse, özgeden
Mereyi üstem jarqıldap.
Eliñ buzıq bolğan soñ,
Oyaz jatır şartıldap.
Tabaniññan tozasıñ,
Qur jügirip tapıldap.
Anturğanmın özim de,
Bir minezben ötpeymin.
Momındıq küşti ekenin
Körsem dağı, kütpeymin.
Sıyazdan soñ elimdi
Qısıp alıp ketpeymin.
Äwelde k... bos käpir,
Mıqtığa ne qıp betteymin?
Juwandı qoyıp, juwastı
Biraz ğana şetteymin.
Oyaz bardağı qılıqtı
Oyaz joqta etpeymin.
Käkir-şükir, kör-jerdi
Payda körip epteymin.
Mınaw aram, tentek dep,
Eş kisini teppeymin.
Özimdik bol dep el jıyıp,
Qurastırıp, septeymin.
Buzaqınıñ büligin
«Jaqsı aqıl» dep, «qup» deymin.
Süyegim jasıq, buwın bos,
Biraz ğana aylam bar.
Aylam qursın, bilemin –
Bolıstıqtıñ jolı tar.
Qaytip kömek boladı
Anturğan öñkey urı-qar?
Körgenim älgi, oylaşı,
Uyat, namıs, qaldı ma ar?

38 Endigi saylaw bolğanda,

63/1 Tüse me dep tağı şar,
2 Bul künime bir küni
3 Bolamın ğoy deymin zar.
4 Aqıl aytar tuğañdar,
5 Bul sözimdi oylañdar.
6 Käteleşke köbeydi,
7 Sögis estip, tozdı ajar.
8 Mınaw eldi ustarlıq
9 Kisi emespin, kel, qutqar!
10 Qoldan kelmes qorlıqqa
11 Nege boldım munşa iñkär?
12 El jayıldı, jetpey me
13 Oyazğa da bir xabar?
14 Tağı büytip kettiñ dep
15 Qozğaw salar, qolğa alar.
16 Qattı qısım qılğan soñ.
17 Basım sotqa aynalar.
18 Kirli bolıp tüsken soñ,
19 Körgen künim ne bolar?
20 Özine mälim, tentekter
21 Öz betimen ne tabar?
22 Qağaz berer, qarmanar,
23 Ayağında sandalar.
24 Burınğıday däwren joq,
25 Ulıq jolı taraydı.
26 Ötirik bergen qağazdıñ
27 Aldı-artına qaraydı.
28 Öz qağazı öz közin
29 Joğaltuwğa jaraydı.
30 Tawıp alıp jalğanın,
31 Qılmısındı sanaydı.
32 Özi zalım zakünşik
33 Tanıp aldı talaydı,

34 Körmey turıp qusamın
35 Temir közdi saraydı.

64/1 Birewden birew artılsa,
2 Öner ölşenip tartılsa,
3 Oqığan, bilgen – bilgen-aq,
4 Nadan – nadan-aq san qılsa.
5 Oqığan biler är sözdi,
6 Nadanday bolmas aq közdi.
7 Nadan jöndige jön kelmey,
8 Biler qaydağı şärgezdi.
9 Nadan quwanar, arsañdar,
10 Tañırqap tura qalsañdar.
11 Tatımdı eşteme bolmas,
12 Adamsıp bosqa taltañdar.
13 Aqıl joq, qayğı joq onda,
14 İsi joq – teris pe, oñ ba?
15 Tilenip, telmirip izdener,
16 Tıyın ba, yakıy bir som ba?
17 Iyt körgen eşki közdenip,
18 Elerme jındı sözdenip.
19 Jasınan ülgisiz şirkin
20 Ne qılsın öner izdenip.
21 Kisimsip belgili bilgiş,
22 Birewge sonday-aq külgiş,
23 Bulıqsıp, buldanıp bosqa,
24 Özimşil, oñbağan şermiş.
25 Kiside bar bolsa talap,
26 Otırmas ol boyın balap,
27 Jürer, ärqaydan izdener,
28 Alar öz süygenin qalap.

65/1 Mäz boladı bolısıñ
2 Arqağa ulıq qaqqanğa.
3 Şeltireytip orısıñ,

Şendi şekpen japqanğa.
Künde jaqsı bola ma,
Bir qılığı jaqqanğa?
Oqalı ton tola ma
Ar-uyatın satqanğa?!
Külmeñ qağıp qasqayıp,
Salınıp ap maqtanğa.
Tañ qalamın qampayıp,
Joqtı-bardı şatqanğa.
Üyi mäz bop, qoy soydı
Süyinşige şapqanğa.
Äwre qıldı, saldı oydı
Üydegi tınış jatqanğa.
Eş närse emes jubanar
Aqıl közben baqqanğa.
Jas baladay quwanar
Bir dämdini tatqanğa.
Közi barlar oyınıñ
Küler k...in aşqanğa,
Qasiyetin boyınıñ
Beker tögip şaşqanğa.
Quwanarlıq qız emes
Jıltırawıq taqqanğa.
Özgelerdi, biz emes,
Tüsirmekşi qaqpanğa.
Osı da esep bola ma
Ar, abuyır tapqanğa?

Mıyıñ bolsa jolama
Bos jeligip şapqanğa.
Bir bes nadan, oñbassıñ
Nansañ, onın qosqanğa.
Jasıq, jaman bolmassıñ,
Jamandıqtan qaşqanğa.
Ol « boldım aq » dey berer,

8 Bulğaq qağıp basqanğa.
9 Eleñ qağıp elbirer,
10 Elertip közdi aspanğa.
11 Jayı mälim şoşqanıñ,
12 Türtkeninen jasqanba.
13 Bir ğılımnan basqanıñ,
14 Keseli köp asqanğa.
15 Odan ümit kim qılar,
16 Jol tabar dep sasqanda?
17 Üytip asqan jolığar
18 Keşikpey-aq tosqanğa.

67/1 Bilimdiden şıqqan söz
2 Talaptığa bolsın kez.
3 Nurın, sırın körüwge
4 Kökireginde bolsın köz.
5 Jüregi – ayna, köñili – oyauw,
6 Söz tındamas ol bayaüw.
7 Öz öneri tur tayauw,
8 Uqpasın ba sözdi tez?
9 Äbilet basqan elerme
10 Sözge juwıq keler me?
11 Tüzüw sözge sener me
12 Tüzelmesin bilgen ez?
13 «Aytşı-aytşılap» jalınar,
14 Uqqış jansıp şabınar.
15 Uqpay jatıp jalığar,
16 Uyqılı-oyauw boyküyez.
17 Jas baladay jeñsikqoy,
18 Baylawlı emes aqıl, oy.
19 Oylağanı – ayt pen toy,
20 Irjañ-qıljañ ıyt minez.
21 Suluw qız ben ya batır
22 Bolmağan soñ, täñiri alğır,
23 Şığıp keter, ya qalğır,

24 Oğan aqıl – aram bez.
25 Jaqsığa aytsañ, janı erip,
26 Uğar köñil şın berip,
27 Dertti işine em körip,
28 Nege altındı desin jez.

SEGİZ AYAQ

68/1 Alıstan sermep,
2 Jürekten terbep,
3 Şımırlap boyğa jayılğan;
4 Qıywadan şawıp,
5 Qıysının tawıp,
6 Tağını jetip qayırğan –
7 Tolğawı toqsan qızıl til,
8 Söyleymiñ deseñ öziñ bil.
9 Ötkirdiñ jüzi,
10 Kesteniñ bizi
11 Örnegin sendey sala almas.
12 Bilgenge marjan,
13 Bilmeske arzan,
14 Nadandar bähra ala almas.
15 Qıynalma beker, til men jaq,
16 Köñilsiz qulaq – oyğa olaq.
17 Basında mıy joq,
18 Özinde oy joq,
19 Külkişil kerdeñ nadanniñ.
20 Köp aytsa köndi,
21 Jurt aytsa boldı –
22 Ädeti nadan adamnıñ.
23 Boyda qayrat, oyda köz
24 Bolmağan soñ, aytpa söz.
25 Qaynaydı qanıñ,
26 Aşıydı janıñ
27 Minezderin körgende.

28 Jigerlen, silkin,
29 Qayrattan, berkin
30 Dep nasıyxat bergende,
31 Uyatsız, arsız saltınan,
32 Qalğıp keter artınan.
33 Awlaqqa şıqpay,
34 Sıbırlap buqpay,
69/1 Meyirlenbes eş sözge.
2 Paydasız taqıl –
3 Baylawsız aqıl,
4 Atadan bala oyı özge.
5 Sanasız, oysız, jarım es,
6 Öz oyında ar emes.
7 Tasısa ösek,
8 Isqırtsa kesek,
9 Qumardan äbden şıqqanı.
10 Küpildek maqtan,
11 Tabıtın qaqqan -
12 Andığanı, baqqanı.
13 Insap, uyat, tereñ oy
14 Oylağan jan joq, jawıp qoy.
15 Bolmasın kekşil,
16 Bolsayşı köpşil,
17 Jan ayamay käsip qıl.
18 Orınsız ırjañ,
19 Bolımsız qıljañ
20 Bola ma däwlet, näsip bul?
21 Eñbek qılsañ erinbey –
22 Toyadı qarnıñ tilenbey.
23 Eginniñ ebin,
24 Sawdanıñ tegin
25 Üyrenip, oylap, mal izde.
26 Adal bol – bay tap,
27 Adam bol – mal tap,
28 Quwansañ quwan sol kezde.

29 Birindi, qazaq, biriñ dos
30 Körmeseñ, istiñ bäri bos.
31 Malındı jawğa,
32 Basındı dawğa
33 Qor qılma, qorğa, tatuwlas.
70/1 Ötirik, urlıq,
2 Ükimet zorlıq
3 Qurısın, köziñ aşılmas.
4 Uyatıñ, arıñ oyansın,
5 Bul sözimdi oylansın.
6 Tamağı toqtıq,
7 Jumısı joqtıq
8 Azdırır adam balasın.
9 Talasıp bosqa,
10 Jaw bolıp dosqa,
11 Qor bolıp, qurıp barasıñ.
12 Ötirik şağım toldı ğoy,
13 Ökiner üwaqıtıñ boldı ğoy.
14 Jumıssız sandal,
15 Eriksiz maldı al
16 Degen kim bar senderge?
17 Quwlıqtı körgiş,
18 Sumdıqtı bilgiş
19 Tabılar kisi jön derge.
20 Üş-tört jılğı ädetiñ
21 Öziñe bolar jendetiñ.
22 Awırmay tänim,
23 Awırdı janım,
24 Qañğırttı, qıstı basımdı.
25 Tarıldı kökirek,
26 Qısıldı jürek,
27 Ağızdı sığıp jasımdı.
28 Süyenip külki toqtıqqa,
29 Tartıptı öner joqtıqqa.
30 Qayratım mälim,

31 Kelmeydi älim,
32 Maqsut – alıs, ömir – şaq.
33 Ötken soñ bazar,
34 Qaytqan soñ ajar,
35 Ne boladı qur qojaq?!
36 Keş dep qaytar jol emes,
37 Jol azığım mol emes.

71/1 Bir kisi mıñğa,
2 Jön kisi sumğa
3 Äli jeter zaman joq.
4 Qadirli basım,
5 Qayrattı jasım
6 Ayğaymen ketti, amal joq.
7 Bolmasqa bolıp qara ter,
8 Qorlıqpen ötken quw ömir.
9 Sözüwar bilgiş,
10 Zakünşik, körgiş,
11 Atanbaq – maqsut, maqtanbaq.
12 Jasqanıp, qorqıp,
13 Jorğalap, jortıp,
14 İymense eliñ, baptanbaq.
15 Qarğağanın jer qılmaq,
16 Alqağanın zor qılmaq.
17 Xoş, qorıqtı eliñ,
18 Qorqıtqan seniñ
19 Öneriñ qaysı, aytıp ber.
20 El andıp seni,
21 Sen andıp onı,
22 Qılt etkizbey bağıp kör.
23 Oynasşı qatın bolsa qar,
24 Andığan erde qala ma ar?
25 Kömeksiz köziñ,
26 Bir jalğız öziñ
27 Bağa almay, basıñ sandalar.

28 Bawırıña tartqan,
29 Sırındı aytqan
30 Sırlasıñ sırt aynalar.
31 Ol qanı buzıq urı-qar,
32 Qapısın tawıp seni alar.
33 Bası-közi qan bop,
34 Arqa-bası şañ bop,
35 Jäne turıp jalpıldap;
36 Jığılıp turıp,

72/1 Buwını qurıp,
2 Tağı quwıp salpıldap –
3 Abuyır qayda ar qayda?
4 Äz basıña ne payda?
5 Iyt ürse, bala
6 Tayağın ala,
7 Quwadı ıytpen kektesip.
8 Urısqansıp «oy» dep,
9 «Uyat» dep, «qoy» dep,
10 Ülkender tıyar «tek» desip.
11 Onı bilseñ, munıñ ne?
12 Men de uyat is qıldım de.
13 Bilgenge jol bos,
14 Bolsayşı qol bos,
15 Talaptıñ dämin tatuwğa.
16 Bilmegen soqır,
17 Qayğısız otır,
18 Tamağı toysa jatuwğa.
19 Ne ol emes, bul emes,
20 Meniñ de künim – kün emes.
21 Ğılımdı izdep,
22 Düniyeni közdep,
23 Eki jaqqa üñildim.
24 Qulağın salmas,
25 Tilindi almas,

26 Köp nadannan tüñildim.
27 Eki keme quyırığın
28 Usta, jetsin buyrığıñ.
29 Jartasqa bardım,
30 Künde ayğay saldım,
31 Onan da şıqtı jañğırıq.
32 Estisem ünin,
33 Bilsem dep jönin,
34 Köp izdedim qañğırıp.
35 Bayağı jartas – bir jartas,
36 Qañq eter, tükti bayqamas.

73/1 Jayauwı qaptı,
2 Attısı şaptı,
3 Qayrılıp sözdi kim uqsın.
4 İşte dert qalıñ,
5 Awızdan jalın
6 Burq etip, közden jas şıqsın.
7 Küydirgen soñ şıdatpay,
8 Qoya ma eken jılatpay?
9 Mamıqtan tösek,
10 Tastay bop kesek,
11 Jambasqa batar, uyqı joq.
12 Sıbır bop sözi,
13 Mäz bolıp özi,
14 Oylanar eldiñ sıyqı joq.
15 Bayağı quwlıq, bir aldaw,
16 Qısılğan jerde – jan jaldaw.
17 Atadan altaw,
18 Aadan törtew,
19 Jalğızdıq körer jerim joq.
20 Ağayın bek köp,
21 Aytamın eptep,
22 Sözimdi uğar elim joq.
23 Molasınday baqsınıñ

24 Jalğız qaldım – tap şınım!

74/1 Säwleñ bolsa kewdende,
2 Mına sözge köñil böl.
3 Eger säwleñ bolmasa,
4 Meyliñ tiril,meylin öl.
5 Tanımassıñ, körmessiñ,
6 Qaptağan soñ közdi şel.
7 Iymamsızdıq namazda –
8 Qızılbastıñ salğañ jol.
9 Köp şuwıldaq ne tabar,
10 Biylemese bir kemel?
11 Berekeli bolsa el –
12 Jağası jaylaw ol bir köl.
13 Japırağı jayqalıp,
14 Bulğaqtaydı soqsa jel.
15 Jan-jağınan kürkirep
16 Quyıp jatsa aqqan sel,
17 Onıñ malı özgeden
18 Özgeşe bop öser tel.
19 Berekesi ketgen el –
20 Suwı aşığan batpaq köl.
21 Qus qañqıldap, jağalap,
22 Suwlay almas jazğı töl.
23 Onıñ süwın işken mal
24 Tışqaq tiyip, aspas bel.
25 Köl dep onı kim jaylar,
26 Suwı qursın, ol bir – şöl.
27 Ediyniytsa - jaqsısı,
28 Ergen eli beyne nöl.
29 Ediyniytsa nölsiz-aq,
30 Öz basındıq bolar sol.

75/1 Ediyniytsa ketkende,
2 Ne boladı öñkey nöl?

3 Berekendi qaşırma,
4 El tınış bolsa, jaqsı sol.
5 Ras sözge talasıp,
6 Aqjem bolma, janım, kel!

76/1 Men jabaymın ölendi ermek üşin,
2 Joq-bardı, ertegini termek üşin.
3 Kökiregi sezimdi, tili oramdı,
4 Jazdım ülgi jastarğa bermek üşin.
5 Bul sözdi tasır uqpas, talaptı uğar,
6 Köñiliniñ közi aşıq, sergek üşin.
7 Tüzüw kel, qıysıq-qıñır, qırın kelmey,
8 Sırtın tanıp is bitpes, sırın körmey.
9 Şuw degende qulağıñ tosañsıydı,
10 Ösken soñ munday sözdi burın körmey.
11 Tañ qalamın aldıñğı aytqandı uqpay,
12 Jäne ayta ber deydi jurt tınım bermey.
13 Söz ayttım « Äziret Äli », « aydaharsız »,
14 Munda joq « altın ıyek, sarı-ala qız ».
15 Kärilikti jamandap, ölim tilep,
16 Bolsın degen jerim joq jigit arsız.
17 Äsireqızıl emes dep jiyrenbeñiz,
18 Tübi tereñ söz artıq, bir bayqarsız.
19 Batırdan barımtaşı tuwar dañğoy,
20 Qızşıl da, qızıqşıl da äwre jan ğoy.
21 Arsız, malsız aqılsız, şaruwasız,
22 Elirmeli maskünem bayqalğan ğoy.
23 Bes-altı mıysız bäñgi külse mäz bop,
24 Qıynamay qızıl tildi kel, tildi al, qoy!
25 Öleñi bar önerli inim, sizge
26 Jalınımın, munday söz aytpa bizge.
27 Özge tügil öziñe paydası joq
28 Esil öner qor bolıp keter tüzge.
29 Sänqoy, dañğoy, oynasşı, kerim-kerbez,
30 Qanşa qızıq boladı öziñizge?

77/1 Äwelde bir suwıq muz – aqıl zerek,
2 Jılıtqan tula boydı ıstıq jürek.
3 Toqtawlılıq, qalıptı, şıdamdılıq –
4 Bul qayrattan şığadı, bilseñ kerek.
5 Aqıl, qayrat, jürekti birdey usta,
6 Sonda tolıq bolasıñ elden bölek.
7 Jeke-jeke birewi jarıtpaydı,
8 Jol da joq jarımesti jaqsı demek.
9 Aqıl da, aşuw da joq, külki de joq,
10 Tuwlap, qaynap bir jürek qıladı älek.
11 Birewiniñ küni joq birewinsiz,
12 Ğılım sol üşewiniñ jönin bilmek.

78/1 Ğaşıqtıq, qumarlıq pen – ol eki jol,
2 Qumarlıq bir näpsi üşin boladı sol.
3 Senen artıq jan joq dep ğaşıq boldım,
4 Men ne bolsam bolayın, sen aman bol.
5 Köñilimniñ raqatı sen bolğan soñ,
6 Jasırınba, nuriña jan quwansın.
7 Birge jaqqan birewge jaqpawşı edi,
8 Süykimdi tiri janğa netken jansıñ?
9 Ğaşıqtıq kelse, jeñer boyındı alıp,
10 Jüdeter bezgek awruw sıqıldanıp.
11 Tüla boy toñar, suwır, ümit üzse,
12 Dämelense örtener küyip-janıp.

79/1 Qor boldı janım,
2 Sensizde meniñ künim,
3 Bek bitti xalim,
4 Tağdırdan kelgen zulım.
5 Tağdır etse alla,
6 Ne körmeydi pändä?
7 Sayray ber, tilim,
8 Sarğayğan soñ bul dertten.

9 Bügildi belim,
10 Jar tayğan soñ är sertten.
11 Qamırıqtı köñil,
12 Qaytse bolar jeñil?
13 Sağındım seni,
14 Körmedim dep köp zaman.
15 Adam dep meni,
16 Salmadıñ sen xat mağan.
17 Jay taba almay jürek,
18 Jasığan soñ suyek.
19 Bul qılğan zarım
20 Barsa jardıñ mañına,
21 Ol – qılğan därim
22 Ğaşığımnıñ janına.
23 Oñaldırıp oydı,
24 Tüzetpey me boydı?
80/1 Sen meni ne etesiñ?
2 Meni tastap,
3 Öner bastap
4 Jayına
5 Jäne aldap,
6 Arbap,
7 Öz betiñmen sen ketesiñ.
8 Nege äwre etesiñ?
9 Qosılıspay,
10 Basılıspay,
11 Bayıña
12 Jäne jattan
13 Bay tap,
14 Ömir boyı qor ötesiñ.
15 Et jürek örtendi,
16 Ot bop janıp,
17 Jaldın şalıp
18 İşime.
19 Iyttey qormın,

20 Zarmın,
21 Sen üzdiñ ğoy bul jelkemdi.
22 Kim biler erteñdi?
23 Ölim aytpas,
24 Kelse qaytpas
25 Kisige.
26 Bügingi kün
27 Barmın,
28 Joldas ettiñ sen bötendi.
29 Ğaşıqtıq – qıyın jol.
30 Jetseñ – jettiñ.
31 Jetpey öttiñ,
32 Ne boldı?
33 Armanda ömir
34 Ötti.
35 Oylar ma eken bir meni sol?
36 Saldırap ayaq-qol,
37 Jetpey sertke,

81/1 İşim dertke
2 Tez toldı.
3 Ajal uwaqıtı
4 Jetti,
5 Men öleyin, sen saw-aq bol.
6 Şın jürek – bir jürek,
7 Qayta tolqıp,
8 Joldan qorqıp
9 Aynımas,
10 Şeginisip
11 Qaytpas,
12 Ölse bir sözben, ne kerek?
13 Bilesin, sen zerek,
14 Men pändeñe,
15 Boldı deme,
16 Kel, qaras.

17 Eşkim sögis
18 Aytpas,
19 Raxım qılsan, kel erterek!
20 Şın ğaşıq men sağan!
21 Keyip jürsem,
22 Seni körsem,
23 Läm-mıyn dep
24 Bir söz aytar
25 Xal joq,
26 Erip keter boy sol zaman.
27 Oyındı sen mağan
28 Bir bölmediñ,
29 Tez kelmediñ
30 Meni izdep.
31 İşçinde ıstıq
32 Qan joq,
33 Tas bawır jar, bol qoş aman!
34 Jar, seniñ köñiliñ toq,
35 Aq etindi,
36 Nur betindi
37 Menşikti

82/1 Qılmağan soñ
2 Alla,
3 Özi sorlı etse, amal joq.
4 Sen attıñ jönsiz oq,
5 Täñiri – qazı
6 Tas tarazı,
7 Tentekti
8 Suramas dep
9 Qalma,
10 Sert buzğannıñ, bil, orını – şoq.

JİGİT SÖZİ

83/1 Ayttım sälem, qalam qas,
2 Sağan qurban mal men bas.
3 Sağınğannan seni oylap,
4 Keler közge ıstıq jas.
5 Senen artıq jan tuwmas,
6 Tuwsa tuwar – artılmas.
7 Bir öziñnen basqağa
8 Intıqtığım aytılmas.
9 Asıl adam aynımas,
10 Bir betinen qayrılmas.
11 Körmesem de, körsem de
12 Köñilim senen ayrılmas.
13 Közim jatqa qaramas,
14 Jat ta mağan jaramas.
15 Tar tösekte tösindi
16 İyisker me edim jalañaş?
17 Iyığımda sizdiñ şaş,
18 Ayqalasıp tay-talas,
19 Läzzat alsaq bolmay ma,
20 Köz jumuwlı, köñil mas?
21 Sizde sımbat, bizde ıqılas,
22 Osı sözim bäri ras.
23 Sizdey jardıñ jalğanda
24 Qızığına jan toymas.
25 Etiñ etke tiygende,
26 Demiñ tiiyp süygende,
27 Tän şımırlap, boy erip,
28 İşim ottay küygende.
29 Jürek balqıp ıygende,
30 İşki sırdı tüygende,
31 İzdep tabar suñqarmın,
32 Jarastıqtı şüygende.

84/1 Qılığında joq oğat,
2 Qarap toyman jüz qabat.

3 Istıq tartıp barasıñ
4 Bir sağattan bir sağat.
5 Siz – qırğawıl jez qanat,
6 Aş betindi, beri qarat.
7 Jaqınday ber juwıqtap,
8 Tamağıñnan ayqalat!

QIZ SÖZİ

85/1 Qıyıstırıp maqtaysız,
2 Oylasañ ne tappaysız?
3 Bizde erik joq, öziñ bil,
4 Älde nege bastaysız.
5 Biz de ärkimdi bayqaymız,
6 Tap bergennen tayqaymız.
7 Sizdey asıl kez bolsa,
8 Qaytip bastı şayqaymız?
9 Aqılıña söziñ say,
10 Siz – jalın şoq, biz – bir may.
11 Istıq söziñ kirdi işke,
12 May tura ma şıjımay.
13 Qabıl körseñ, köñilim jay,
14 Tastap ketseñ, yapırmay,
15 Iyt qor adam bolar ma
16 Bul jalğanda sorlınday?
17 Tilegimdi bermeseñ,
18 Amalım ne jerleseñ?
19 Üyir qılma boyıña,
20 Şını jaqsı körmeseñ.
21 Qayğıñ bolar şermen teñ,
22 Qara köñilim jermen teñ.
23 Sensiz mağan jat tösek
24 Bolar beyne körmen teñ.
25 Siz – bir suñqar şahbaz,
26 Jer jüzinen alğan baj.

27 Bizdey ğarip esepsiz,
28 Esiginde jür muqtaj.

86/1 Köñiliñ tursa bizdi alıp,
2 Şınımenen qozğalıp,
3 Biz – qırğawıl, siz – tuyğın,
4 Toyattay ber, kel de alıp.
5 Tal jibektey oralıp,
6 Gül şıbıqtay buralıp.
7 Salmağıñnan janşılıp,
8 Qalsın kumar bir qanıp...
9 Munı jazdım oylanıp,
10 Oyda bardan tolğanıp.
11 Kirse işiñe oqıy ber,
12 Bozbalalar, qolğa alıp.
13 Munı oqısa kim tanıp,
14 Jüregine ot janıp,
15 Sözdi uğarlıq jan tapsa,
16 Aytsa jarar än salıp.
17 Öleñ jıygan tırbanıp,
18 Än üyrengen ırğalıp.
19 Sorlı Kökbay qor boldı-aw
20 Osınşadan qur qalıp.

87/1 Bilektey arqasında örgen burım,
2 Şolpısı sıldır qağıp jürse aqırın.
3 Kämşat börik, aq tamaq, qara qastı
4 Suluw qızdıñ körip pe eñ munday türin?
5 Alası az, qara közi aynadayın,
6 Jürekke ıstıq tiyip salğan sayın,
7 Ülbiregen aq etti, aşıq jüzdi,
8 Tisi ädemi körip pe eñ qızdıñ jayın?
9 Burañ bel, boyı suluw, kişkene ayaq,
10 Boladı osınday qız neken-sayaq.
11 Pisken alma sekildi tätti qızdı

12 Bolamın da turamın körgendey-aq.
13 Egerde qolıñ tiyse bilegine,
14 Lüpildep qan soğadı jüregiñe.
15 Betindi tayap barsañ tamağına,
16 Şımırlap buw enedi süyegiñe.

88/1 Qajımas dos xalıqta joq,
2 Aynımas sert qayda bar?
3 Alda körgen artta joq,
4 Mısqıl, ösek, ayla bar.
5 Jaqsılığıñ künde umıt,
6 Bir jañılsañ, boldı kek.
7 Paydasınan boy suwıt,
8 Özi tiymey jürse tek.
9 Payda, maqtan özinen
10 Artıla ma ant urıp?
11 Jarısa ösek sözinen,
12 Ayta bersin şarq urıp.
13 Kimge dostıq köp ettim,
14 Tübi boldı bir keyis.
15 Jaqsı ömirim äwre ettiñ,
16 Jar taba almay bir tegis.
17 Jaw qojandap burtayıp,
18 Dos qubılıp, äwre eter.
19 Kimi tentek, kimde ayıp,
20 Teksere almay ömir öter.
21 Sıylasarlıq tektiniñ
22 Kim tanımas nusqasın?
23 Künde özimşil eptiniñ
24 Nesin adam ustasın?
89/1 Jastıqtıñ otı, qaydasıñ,
2 Jürekti türtip qozğamay?
3 Ğılımnıñ bilip paydasın,
4 Düniyeniñ körkin boljamay?
5 Adamnıñ tawıp aylasın,

6 Kisilikti oylamay.
7 Qaruwın köñil saylasın,
8 Qolğa ol tüspes boylamay.
9 Maxabbat, qızıq kim körer,
10 Onıñ da dämin tatpasa?
11 Birjola bastı kim berer,
12 Janıña qayğı batpasa.
13 Ayamay janın dos erer,
14 Joldastıqtı aqtasa.
15 Aldıña aydap kim keler,
16 Erinbey jürip baqpasa.
17 Mal baqpaqtıq şaruwa bop,
18 Adal tawıp asıqpay.
19 Qur ayğamen äwre bop,
20 Önerdiñ jayın basa uqpay.
21 Endi neni isteymiz,
22 Bärinen de bos qaldıq?
23 «Awızğa kelip tüs» deymiz,
24 Qılıp jürip qur saldıq!

90/1 Jarq etpes qara köñilim ne qılsa da,
2 Aspanda ay menen kün şağılsa da,
3 Düniyede sirä sendey mağan jar joq,
4 Sağan jar menen artıq tabılsa da.
5 Sorlı asıq sarğaysa da, sağınsa da,
6 Jar tayıp, jaqsı sözden jañılsa da,
7 Şıdaydı rıyza bolıp jar isine,
8 Qorlıq pen mazağına tañılsa da.

91/1 Tulpardan tuğır ozbas şabılsa da,
2 Oğan da üki, tumar tağılsa da.
3 Qıjırtpay meni sırttan jüre almaydı,
4 Kim jeligip, qay şetten qağınsa da.
5 Küşik iyt böri ala ma jabılsa da?
6 Täñiri saqtar, tabandap tap ursa da.

7 Arsız adam arsandap, arsıldaydı
8 Är jerde-aq keregege tañılsa da.
9 Qutırdı köpti qoyıp azğanası,
10 Arızşı orıs - olardıñ oljalası.
11 Birde onı jarılqap, birde munı,
12 Quwdı unattı-aw Semeydiñ bul qalası.

QARA QATINĞA

92/1 Qara qatın degenge, qara qatın,
2 Üzip-julıp, alıp jür qanağatın.
3 Ala jazday bayıñ, kep bir jatpaydı,
4 Qazaqtıñ ne qılasıñ şarağatın.

93/1 Bay seyildi,
2 Bir peyildi
3 Elde jaqsı qalmadı.
4 Eldegi erkek,
5 Bosqa seltek
6 Qağıp, elin qarmadı.
7 Jöndi, jönsiz,
8 Söz teñewsiz,
9 Bas pen ayaq bir qısap.
10 Urıssa orıs,
11 Elge bolıs,
12 Üyden ürgen iytke usap.
13 Özi ulıqqa
14 Qadiri joqqa
15 Qaramay, öz xalqına
16 Söz qayırmay,
17 Jöndi ayırmay,
18 Jürtqa şabar talpına.
19 Tanımadıq,
20 Jarımadıq

21 Jaqsığa bir irgeli.
22 Qolına alıp,
23 Päle salıp,
24 Andığanı öz eli.
25 Şaştı barın,
26 Berdi malın
27 Bolarında jurtına.
28 Emirenispes,
29 Endi pispes,
30 Uqsamas eş sırtına.
31 Ketti birlik,
32 Söndi erlik,
33 Endi kimge bettemek?
34 Eliñ – ala,

94/1 Ottı şala,
2 Taysa ayağıñ, kim kömek?
3 Ötti ömirim,
4 Qayttı köñilim
5 Bul düniyeniñ isine.
6 Jası qurbı,
7 Janı turğı,
8 Dos pa degen kisige.
9 El kereksip,
10 Sözge emeksip,
11 Ne boladı maqtanıñ?
12 Peyili şiyki,
13 Aqılı küyki,
14 Osı jurt pa tapqanıñ?

95/1 Em taba almay,
2 Ot jalınday,
3 Toldı qaygı kewdege.
4 Sırlasa almay,
5 Söz aşa almay

6 Pendege.
7 Bosqa uyalıp,
8 Tekke iymenip,
9 Kimdi körsem, men sonan.
10 Betti bastım,
11 Tura qaştım
12 Jalma-jan.
13 Uyqı, tamaq
14 Qaldı tım-aq
15 Keregi joq is bolıp.
16 Jay jatpağım,
17 Tınış tappağım
18 Küş bolıp.
19 Jas jüregim
20 Jandı meniñ,
21 Jay taba almay, yapırım!
22 Öziñ onda
23 Jaqsı jolğa
24 Aqırın.
25 Jas terektiñ
26 Japırağı
27 Jamıraydı, soqsa jel.
28 Tüsti moyın,
29 Toldı qoyın,
30 Aqtı sel.
31 Men pañ edim,
32 Beyqam edim,
33 Eş närseden qayğısız.
34 Tez derttendim,
35 Keyde örtendim,
36 Keyde muz.

96/1 Keldik talay jerge endi,
2 Kirüwge-aq qaldıq körge endi.
3 Qızıl tilim buwınsız,

Sözimde jaz bar şıbınsız,
Tındawşımdı uğımsız
Qılıp täñirim bergen-di.
Osı jasqa kelgenşe,
Örşelenip ölgenşe,
Taba almadıq bir adam
Bizdiñ sözge ergendi.
Ömirdiñ örin tawısıp,
Bilimsizben alısıp,
Şıqtıq mine belge eñdi.
Endi ayanda, jağılma,
Sıymas jerde tığılma,
Qoy burınğı jelgendi!
Qayğı şığıp ıyıqqa,
Qamaltpasın tuyıqqa,
Sergi, köñilim, sergi endi!
Balapan qustay ondalıp,
Qanatındı qomdanıp,
Jatpa uyada qorganıp,
Uş, köñilim, kökke, kergi endi!
Köñilde qayğı, qalıñ zar,
Aytatuğın sözim bar,
Salsın qulaq uqqañdar,
Örbi, sözim, örbi endi!
İşte qayğı dert pısıp,
Kökirekti ört qısıp,
Aytuwğa köñilim terbendi.
Öziñ jalğız, nadan köp,
Uqtırasıñ sen ne dep,
Äwleki, arsız elge endi?
Tınıştıq süymey qışınıp,
Ötirikke tuşınıp,
Päleden turmas şoşınıp,
Tul boyın jelik jeñgen-di.
Tüğan jerdi qıyya almay,

39 Tentekti jeñip, tıya almay,

97/1 Äli otırmız uyalmay,
2 Taba almadıq öñge eldi.
3 Äzelde täñirim sorlı etti,
4 Arsız elmen äwre etti,
5 Jalğız üyde küñirentti,
6 Tağdırğa bildik köngendi.
7 Adam degen dañqım bar,
8 Adam qılmas xalqım bar,
9 Ötirik pen ösekke
10 Bäyge atınday añqıldar –
11 Tula boyım şimirendi.
12 Barma topqa şaqırmay,
13 Jat üyinde şatılmay,
14 Şıdarmın ba, yapırmay,
15 Jatuwğa şıqpay üyde endi?
16 Qatınıñnıñ oynasın
17 Körseñ, bilseñ qoymasın,
18 Ne oylar ediñ öz basın,
19 Sonımen teñ biz de endi.

98/1 Özgege, köñilim, toyarsıñ,
2 Ölendi qaytip qoyarsıñ?
3 Onı aytqanda tolğanıp,
4 İştegi dertti joyarsıñ.
5 Sayra da zarla, qızıl til,
6 Qara köñilim oyansın.
7 Jılasın, közden jas aqsın,
8 Omırawım boyalsın.
9 Qara basqan, qañğığan
10 Xas nadan neni uğa alsın?
11 Kökireginde otı bar,
12 Qulağın oylı er salsın.
13 Tındamasa eş adam,

14 Öz jüregim tolğansın.
15 Är sözine qarasın,
16 İştegi dertim qozğalsın.
17 Äwelesin, qalqısın,
18 Ot jalın bop jalqısın.
19 Jılay-jırlay ölgende
20 Arttağığa söz qalsın.
21 Mendey ğarıp kez bolsa,
22 Moyın salsın, oylansın.
23 Qabıl körse sözimdi,
24 Kim tanısa, sol alsın.
25 Ne payda bar – mıñ nadan
26 Sırttan estip tandansın.
27 Onan dağı bir esti
28 İşki sırın añğarsın.
29 Özderiñ de oylañdar,
30 Neşe türli jan barsıñ.
31 Ğılım da joq, mıy da joq,
32 Daladağı andarsıñ.
33 Jüregiñmen tındamay,
34 Qulagıñmen qarmarsıñ.
35 Sonı körip, solarğa
36 Qaytip qana sarnarsıñ?!

99/1 Keyde eser köñil qurğırıñ
2 Maxabbat izdep talpınar.
3 İşem dep beynet suwsının,
4 Asaw jürek alqınar.
5 Tartqan beynet, ötken jas
6 Jürektiñ otın söndirmes.
7 Maxabbat - ömir körki, ras,
8 Ölgen soñ ol da ündemes.
9 Maxabbatsız – düniye dos,
10 Xayuwanğa onı qosıñdar.
11 Qızıqtan özge qalsañ bos,

12 Qatınıñ, balan, dasıñ bar.
13 Jüregi jumsaq bilgen qul,
14 Şın dos tappay tınşımas.
15 Payda, maqtan bäri – tul,
16 Dossız awız tuşımas.

JAZĞITURI

100/1 Jazğıturı qalmaydı qıstıñ sızı,
2 Masatıday qulpırar jerdiñ jüzi.
3 Jan-januwar, adamzat antalasa,
4 Ata-anaday eljirer künniñ közi.
5 Jazdıñ körki enedi jıl qusımen,
6 Jayrandasıp jas küler qurbısımen.
7 Körden jaña turğanday kempir men şal,
8 Jalbandasar öziniñ turğısımen.
9 Qırdağı el oydağı elmen aralasıp,
10 Külimdesip, körisip, quşaqtasıp.
11 Şaruwa quwğan jastardıñ moyını bosap,
12 Sıbırlasıp, sırlasıp, mawqın basıp.
13 Tüye bozdap, qoy qozdap – qora da şuw,
14 Köbelekpen, quspenen say da duw-duw.
15 Guwl men ağaş mayısıp qarağanda
16 Sıbdır qağıp, burandap, ağadı suw.
17 Köl jağalay mamırlap quw menen qaz,
18 Jumırtqa izdep, jügirip balalar mäz.
19 Uşqır atpen zırlatıp tastağanda
20 Jarq-jurq etip iliner kök dawıl baz .
21 Qus qatarlap baylağan qanjığağa
22 Qız burandap jabısıp, qıladı naz.
23 Jazğa jaqsı kiyiner qız-kelinşek,
24 Jer jüzine öñ berer güwl-bäyşeşek.
25 Qırda torğay sayrasa, sayda bulbul,
26 Tastağı ünin qosar bayğız, kökek.
27 Jaña pulmen jamırap sawdagerler,

28 Dıyxanşılar jer jırtıp, egin eger.
29 Şaruwanıñ bir malı ekew bolıp,
30 Jaña tölmen köbeyip, däwlet öner.
101/1 Bezendirip jer jüzin täñirim şeber,
2 Meyirbandıq düniyege nurın töger.
3 Anamızday jer iyip emizgende
4 Beyne äkendey üstiñe aspan töner.
5 Jaz jiberip, jan bergen qara jerge
6 Raxmetine allaniñ köñil sener.
7 Mal semirer, aq penen as köbeyer,
8 Adamzattıñ köñili ösip, köteriler.
9 Qara tastan basqanıñ bäri jadırap,
10 Bir sarañnan basqanıñ peyili ener.
11 Tamaşalap qarasañ täñiri isine,
12 Boyıñ balqıp, eriydi işte jiger.
13 Kempir-şal şuwaq izdep, bala şuwlar,
14 Mal mazatsıp, quwanıp, awnap-quwnar.
15 Jırşı qustar äwede öleñ aytıp,
16 Qıyqüw salar köldegi qaz ben quwlar.
17 Kün joqta kisimsiner juldız ben ay,
18 Ol qaytsin qara tünde jarqıldamay.
19 Tañ atqan soñ şığarın künniñ bilip,
20 Öñi qaşıp, bola almas burınğıday.
21 Kün – küyew, jer – qalındıq sağınıştı,
22 Qumarı ekewiniñ sonday küşti.
23 Kün qırındap jürgende köp qojandap,
24 Küyew keldi – ay, juldız k... qıstı.
25 Ay, juldızga jılı jel xabar berip,
26 Jan-januwar quwanar toyğa elerip.
27 Azalı aq körpesin silke tastap,
28 Jer külimder, özine şıray berip.
29 Kün – küyewin jer köksep ala qıstay,
30 Birewine birewi qosılıspay,
31 Köñili kün lebine toyğannan soñ
32 Jer tolıqsıp, türlener totı qustay.

102/1 Adam tiktep köre almas künniñ közin,
2 Süyip, jılıp turadı jan lebizin.
3 Qızıl aray sarı altın şatırına
4 Künniñ keşke kirgenin kördi közim.

103/1 Asqa, toyğa baratuğın
2 Janı asığıp, jas jigit.
3 Qolğa ketti jawğa bir kün,
4 Tiri adamnıñ isi – ümit .
5 Qozğadı jaw batır erdi,
6 Jawğa soyqan salğalı.
7 Qalındığı qala berdi,
8 Jatır edi alğalı.
9 Asıqsañ da, şırağım,
10 Sağan degen qudanıñ
11 Jazılğan qanday jarlığı,
12 Esitken joq qulağıñ.
13 Qalındıq quşıp, süyuge,
14 Küyewine ıntızar.
15 Kelisimen tıyyuge
16 Dayındalğan oyı bar.
17 Köylegin aqtan tikkiştep,
18 Küni-tüni dem almay,
19 Bitirüwge jür küştep,
20 Asıqqansıp, toqtalmay.
21 Sen asıqqan eken dep,
22 Alla ämirin özgertpes.
23 Aytqanıñ bolar ma eken dep,
24 Men qorqamın, köz jetpes.
25 Jara bastı kewdeni,
26 Jawdan öldi ar üşin.
27 Eskermey özge düniyeni,
28 «Ah!» dep ötti jar üşin.
29 Jamandıq turmas küttirip,

30 El esitti, qız bildi.

104/1 Aq qöylekti bitirip,
2 Kebinim dep kiydi, öldi...
3 Qol jetpegen nekeni
4 Süyip ketken jan eken.
5 Köziñ nege jetedi,
6 Qosılmaq onda bar ma eken?
7 Şını ğaşıq jar bolsa,
8 Nege öldim dep nalımas.
9 Onda ekewi kez kelse,
10 Birin biri tanımas.

105/1 Ata-anağa köz quwanış –
2 Aldına alğan erkesi.
3 Kökiregine köp jubanış,
4 Güldenip oy ölkesi.
5 Erkelik ketti,
6 Er jetti,
7 Ne bitti?
8 Oqıtarsıñ moldağa onı,
9 Üyretersiñ är neni.
10 Medew etip oyı sonı,
11 Janı tınıştık körmedi.
12 Jasında kütti,
13 Däme etti,
14 Bosqa ötti.
15 Ata köñil janbasa bir,
16 Artıq öner şıqpasa.
17 El tanımay, üy tanıp qur,
18 Şaruwasın da uqpasa –
19 Ümiti qayda?
20 Sonı oyla,
21 Abayla!
22 Süyer ulıñ bolsa, sen süy,

23 Süyinerge jarar ol.
24 Süyikimi joq qur masıl bıy
25 Süyretilip öter sol.
26 Tabılmas qayla,
27 Oybayla –
28 Ne payda?
29 Zarlanarsıñ, oylanarsıñ,
30 Ne bolam dep endi men.
31 Qurbılardan qorlanarsıñ,
32 Täñiri isine sen de kön.
33 Qayğısız pende,

106/1 Kördiñ be
2 Ömirinde?
3 Täñiri sorlı etse pende,
4 Ne bitirer qur jılap.
5 Jigeri joq aqılı kende,
6 Jambasıñnan jat sulap.
7 Bir jaman men be
8 Dediñ be
9 Köñilinde?

107/1 Tayğa mindik,
2 Toyğa şaptıq,
3 Jaksı kiyim kiyinip.
4 Üki taqtıq,
5 Külki baqtıq,
6 Joq nemege süyinip.
7 Qüykentay kütti,
8 Qus etti,
9 Ne bitti?
10 Atamız bar,
11 Moldamız bar,
12 Aytqanına könbedik.
13 Art jağında,

14 Biz soğan zar
15 Bolamız dep bilmedik.
16 Urlanıp qaştıq,
17 Jolğastıq,
18 Şuwlastıq.
19 Jazuw jazdıq,
20 Xat tanıdıq,
21 Boldıq azat moldağan.
22 Şala oquwdan,
23 Ne jarıdıq,
24 Qalğannan soñ qur nadan?
25 Bağasız jastıq –
26 Bozbastıq,
27 Adastıq.
28 Bozbalalıq –
29 Qız qaradıq,
30 Qaljıñ, äzil söylestik.
31 At jarattıq,
32 Sän tarattık,
33 Äweyilik küylestik.
34 Köñilge keler,

108/1 Kim jolar,
2 Kim köner?
3 Qayın bardıq,
4 Qatın aldıq,
5 Enşi tiydi azğana.
6 Şaruwa atandıq,
7 Endi oylandıq,
8 Qala berdi bozbala.
9 Burınğı qayda?
10 Oybayla –
11 Ne payda?

109/1 Zamanaqır jastarı,

2 Qosılmas eşbir bastarı.
3 Birine biri qastıqqa
4 Qoynına tıqqan tastarı.
5 Sawdası – ar men iymanı,
6 Qayrat joq boyın tıyğalı.
7 Eñbektep etti awırtpay,
8 Qur tilmenen jıyğanı.
9 Önimsiz iske şep-şeber,
10 Maydanğa tüspey nesi öner?
11 Sıyırşa toysa mas bolıp,
12 Örege kelip süykener.
13 Külmendep keler közderi,
14 Qaljıñbas keler özderi.
15 Kekektep sekek etem dep,
16 Şoşqa tuwar sözderi.

110/1 Közinen basqa oyı joq,
2 Adamnıñ nadan äwresi.
3 Sonda da köñili tım-aq toq,
4 Jayqañ-qayqañ är nesi.
5 Bilmeysiñ dese, jelökpe,
6 Deydi ol dağı – täñiri isi.
7 Birinen biri bölek pe,
8 İyemniñ ädil pendesi?
9 Jürektiñ közi aşılsa,
10 Xaqtıqtıñ tüser säwlesi,
11 İştegi kirdi qaşırsa
12 Adamnıñ xıykmet kewdesi.
13 Nadannıñ köñilin basıp tur
14 Qarañğılıq perdesi.
15 Aqıldan boyı qaşıq tur,
16 Oyında bir-aq şaruwası.
17 Kitaptı molda teris oqır,
18 Darağaday bop säldesi.
19 Malqumar köñili - bek soqır,

20 Bürkitten kem be jem jesi?
21 Jürekte ayna joq bolsa,
22 Söz bolmaydı öñgesi.
23 Tındağış qanşa köp bolsa,
24 Söz uğarlıq kem kisi.

111/1 Jasıqtıñ otı jalındap,
2 Jas jürekte janğan şaq.
3 Talaptıñ atı arındap,
4 Är qıyınğa salğan şaq.
5 Uwayım az, ümit köp,
6 Et awırmas beynetke.
7 Bügin-erteñ jetem dep,
8 Köñilge alğan däwletke.
9 Qayratpen kirip jalınbay,
10 Aqılmen tawıp aylasın.
11 «Men qalayğa?» salınbay,
12 Jılı jüzben jaynasın.
13 Qayratqa senip qaqtıqpay,
14 Jazasın tawıp jawlasar.
15 Qatınşa tilmen şaptıqpay,
16 Maydanğa şıqsa, jarasar.
17 Jalını qaytar deneniñ,
18 Ünemi turmas osı şaq.
19 Talaygı käri düniyeniñ,
20 Bir ketigin ustap baq.
21 Quyrığı şayan, beti adam,
22 Bayqamay senbe qurbığa!
23 Jılmañı sırtta, işi aram,
24 Kez bolar qayda sorlığa.
25 Dosıña dostıq – qarız is,
26 Duşpanıña ädil bol.
27 Asığıs tübi – ökiniş,
28 Oylanıp almaq – sabır sol.
29 Aq köñildi jaqsıdan

30 Ayanbay salıs ortağa.

112/1 Aqılı, arı tapşıdan
2 Quw sözin alma qolqağa.
3 Sum-surqıyya, kuw zaman
4 Guwl köriner jigitke.
5 Qızıqtı ömir jaynağan,
6 Kewdesi tolıp ümitke.
7 Bir närseni unatsa,
8 Qayta oylanıp qaramas.
9 Maqtatıp jurttı şuwlatsa,
10 Qumarı sol qızba bas.
11 Seniserge kelgende
12 Sene berer talğamay.
13 Jurtı qurğır sengişke
14 Tura ma quwlıq jalğamay?
15 Arı ketken aldağış,
16 Meni-aq alda, sökpeyin.
17 Balı tamğan jas qamıs
18 Ormasañşı kökteyin!
19 Seni jaqsı körmese,
20 Sener me edi söziñe?
21 «Yapırmay!...» dep terlese,
22 Ar emes pe öziñe?

113/1 Qızarıp, surlanıp,
2 Lüpildep jüregi.
3 Özgeden urlanıp,
4 Özdi-özi keregi.
5 Eki asıq qumarlı,
6 Bir joldan qayta almay.
7 Jolıqsa ol zarlı,
8 Söz jöndep ayta almay.
9 Ayandap aqırın,
10 Jürekpen alısıp,

11 Sıbdırın, tıqırın,
12 Köñilmen tanısıp.
13 Dem alıs ısınıp,
14 Sawsağı suwınıp.
15 Belgisiz qısılıp,
16 Pişini qubılıp.
17 Iyığı tiyisip,
18 Tumandan közderi.
19 Ündemey süyisip,
20 Mas bolıp özderi.
21 Janında japıraq,
22 Üstinde juldız da.
23 Elbirep-qaltırap,
24 Jigit pen ol qız da.
25 Özge oydan tıyılıp,
26 Birimen biri äwre.
27 Jürekke quyılıp
28 Jan raxat bir säwle.
29 Jüregi eljirep,
30 Buwındar bosanıp.

114/1 Raxatpen älsirep,
2 Közine jas alıp.
3 Jüyrik til, tereñ oy,
4 Sol künde qayda ediñ?
5 Ğaşıqqa moyın koy,
6 Jeñildiñ, jeñildiñ!...

115/1 Közimniñ qarası,
2 Köñilimniñ sanası,
3 Bitpeydi işimde
4 Ğaşıqtıñ jarası.
5 Qazaqtıñ danası,
6 Jası ülken ağası.
7 Bar demes sendey bir

8 Adamnıñ balası.
9 Jılayın, jırlayın,
10 Ağızıp köz mayın.
11 Aytuwğa kelgende
12 Qalqama söz dayın.
13 Jürekten qozğayın,
14 Ädepten ozbayın.
15 Özi de bilmey me,
16 Köp söylep sozbayın.
17 Terenden qaraysıñ,
18 Telmirip turmaysıñ.
19 Bıyxabar jürgensip,
20 Bek qattı sınaysıñ.
21 San kisi muñaysın,
22 Sabırmen şıdaysıñ.
23 Küyemin, janamın,
24 Eş raxım qılmaysıñ.
25 Aqılsız bıy bolmas,
26 Säwlesiz üy bolmas.
27 Jürekte otı joq
28 Adamda mıy bolmas.
29 Şın ğaşıq sıy bolmas,
30 Sıy bolsa, sır bolmas.

116/1 Arızımdı aytayın,
2 Quy bolar, quy bolmas.
3 Keñ manday, qolañ şaş,
4 YA bir kez, ya qulaş.
5 Aq tamaq, qızıl jüz,
6 Qarağım, betindi aş!
7 Qara köz, ıymek qas,
8 Qarasa jan toymas.
9 Awzıñ bal, qızıl guwl,
10 Aq tisiñ kir şalmas.
11 Qır murın, qıpşa bel,

12 Solqıldar soqsa jel.
13 Aq etiñ ülbirep,
14 Özgeşe bitken gül.
15 Qarağım, bermen kel,
16 Bizge de köñiliñ bel,
17 Qalqamnıñ nusqasın
18 Kör, közim, bir kenel.
19 Qayğıñ – qıs, jüziñ – jaz,
20 Bolamın körsem mäz.
21 Külkiñiz boydı alar,
22 Bulbulday şıqsa äwez.
23 Kisimsip dürdaraz,
24 Burandap qılma naz.
25 Mal tügil basımdı
26 Jolıña bersem de az.
27 İyisiñ – gül añqığan,
28 Nurıñ – kün şalqığan.
29 Körgende boy erip,
30 Süyegim balqığan.
31 Qayauwsız qalpınan,
32 Özi artıq dañqınan.

117/1 Qızıl til şığa almas,
2 Maqtawdıñ şartınan.
3 Sensiñ – jan läzzeti,
4 Sensiñ – tän şärbäti.
5 Artıqşa jaratqan,
6 Allanıñ raxmatı.
7 Körik – täñiri dewleti,
8 Qılsa unar kurmeti.
9 Suluwdı süymektik –
10 Payğambar sündeti .
11 Ne desem sağan ep?
12 Ğaşığıñ da qayğı jep .
13 Örtengen jürekke

14 Bir körgen bol sep.
15 Bizderdey ğaşıq köp,
16 Qaysısı sağan döp?
17 Jöndep te aytpadım,
18 Jüregim lüpildep.
19 Nazına kim şıdar?
20 Burandap jür şığar.
21 Qasqaya külgeni
22 Qıladı tım qumar.
23 Er emes qımsınar.
24 Ärkim-aq umsınar.
25 Quday-ay, bul köñilim
26 Kün bar ma bir tınar?

118/1 Mensinbewşi em nadandı
2 Aqılsız dep qor tutıp.
3 Tüzetpek edim zamandı,
4 Özimdi tım-aq zor tutıp.
5 Tappadım kömek özime,
6 Köp nadanmen alısıp.
7 Könbedi eşkim sözime,
8 Ädetine qarısıp.
9 Jan şoşırlıq türinde,
10 Bäri birdey elirip.
11 Ustay almadım birin de,
12 Kekiydi keyin şeginip.
13 Äriynemen el ketti,
14 Qoqıylandı, maqtandı.
15 Quwat bitti, kün ötti,
16 Jarılqa, quday, jatqandı.
17 Men – qajığan arıqpın,
18 Qatın-bala qonağı.
19 Senderge de qañıqpın,
20 Jurtıñ anaw bayağı.
21 Jarlı emespin, zarlımın,

22 Onı da oyla tolğanıp.
23 Jurtım dewge arlımın,
24 Özge jurttan uyalıp.
25 Barımta men partıyya –
26 Bäri mastıq, jurt qumar.
27 Sıpıra elirme, surqıyya,
28 Köp piyyanşik neni uğar?
29 Tatuwlıqtı, tınıştıqtı
30 Qoñır körer, kem körer.

119/1 Urlıq penen quwlıqtı
2 Qızıq körer, öñi ener.
3 Munday elden boyıñ tart,
4 Men qajıdım, sen qajı!
5 Aytıp-aytıp ötti qart,
6 Könbedi jurt, ne ılajı?

120/1 Ne izdeysiñ, köñilim, ne izdeysiñ?
2 Bosqa äwre qılmay, şınındı ayt.
3 Şarq urıp, tınıştıq bermeysiñ,
4 Sırlasalıq, bermen qayt.
5 Abuyır, ataq sol janda,
6 Kimdi köp jurt maqtasa.
7 Ol maqtawdan ne payda,
8 Köp maqtawın tappasa?
9 Köp täñiri atqan maqtay ma,
10 Ol täñiri atqan bolmasa?
11 Joqtı-bardı şatpay ma,
12 Köptiñ özi oñbasa?
13 Maqtaw – jel söz janğa qas,
14 Qoşemetşil şığarğan.
15 Bir maqtasa boqtamas
16 El tabılsa, qumarlan.
17 Jurttıñ bäri söz satqan,
18 Satıp alıp ne kerek?

19 Eki sözdi täñiri atqan –
20 Şır aynalğan döñgelek.
21 Satıp alma, söz satsa,
22 Ol asıldı andamas.
23 Bilätkeniñ bayı – aqşa,
24 Er jaqsısın tandamas.
25 Men maqtannıñ qulı emes,
26 Şın aqılğa zorlıq joq.
27 Anturğan köp pul emes,
28 Ölim barda qorlıq joq.
29 Ömir, düniye degeniñ
30 Ağıp jatqan suw eken.
31 Jaqsı-jaman körgeniñ,
32 Oylay berseñ, uw eken.

121/1 Jüregim, oybay, soqpa endi!
2 Bola berme tım külki.
3 Körmeysiñ be, toqta endi,
4 Kimge senseñ, ol – şiyki.
5 Jetim qozı – tas bawır,
6 Tüñiler de otığar.
7 Sorlı jürek munşa awır,
8 Nege qattı soqtığar?
9 Seniserge jan taba almay,
10 Sendeledi et jürek.
11 Tirilikte bir qana almay,
12 Bul ne degen tentirek?
13 Joq dep ediñ keregiñ,
14 Top jiyıp eñ bir bölek.
15 Kezek keler demediñ,
16 Endigi kerek qay kerek?

122/1 Qayğı şığar ilimnen,
2 Iza şığar bilimnen.
3 Qayğı men ıza qısqan soñ,

4 Zar şığadı tilimnen.
5 Qaytip qızıq köremin
6 Äwre-sarsañ künimnen?
7 Qayrılıp qarap bayqasam,
8 At şaba almas minimnen.
9 Qayğılı, qartañ bizdey şal,
10 Qaray berseñ, qayda joq?
11 Eser, esirik bolmasañ,
12 Tirşilikten payda joq.
13 Aqıl bitpes däwletke,
14 Däwlet bitpes kelbetke.
15 Bolımsız quwlıq toyımsız
16 Boladı balañ jörgetke.
17 İşimen jaw bop, sırtımen
18 Kim toyar qılğan qurmetke?
19 Keñşilikte tuwğan joq
20 Şıqsın degen jel betke.
21 Tarlıqta qanşa taypalsa,
22 Qadiri bolmas, älbette.
23 Sıylasa eliñ ulıqtap,
24 Aralasañ qızıqtap,
25 Qızıq penen tınıştıqqa
26 Qazaq turmas turıqtap.
27 Qañqıldap birew än salsa,
28 Birine biri juwıqtap.
29 Tebinisip qamalar,
30 Toqtatıp bolmas sırıqtap.
31 Tüzü bol degen kisige
32 Tüzü kelmes ırıqtap.
33 Sırdañ tartıp qaşadı,
34 Ustaysıñ qaytip qurıqtap?
35 El jayın bilip qansañız,
36 Aytayın qulaq salsañız:

123/1 Keybirewi dürsip jür,

2 Jer täñirisip ker mağız.
3 Keybirewi – zäkünşik,
4 Ondırmassıp, berse arız.
5 Keybiri pirge qol bergen,
6 İşi zalım, sırtı abız.
7 Keybiri qajığa barıp jür,
8 Bolmasa da qaj parız.
9 Musılmandıq ol oylap,
10 Ötegen qaşan ol qarız?
11 Däwleti joq buwrıl şaş,
12 Üyiñe ket, toptan qaş!..
13 Ağayınnıñ işinen
14 Şığa qalsa tay-talas,
15 Partıyya jıyıp, mal soysa,
16 Bata oqıysıñ, jeysiñ bas.
17 Basalqa söz sende joq,
18 Aytqan söziñ «malıñ şaş».
19 Iytşe indet tilemey,
20 Jat üyinde, ölseñ de aş!
21 Oylap-oylap qarasam,
22 Osınday şal qayda joq?
23 Qozğaw salıp qozdırğış,
24 Kezbe şaldan payda joq.

OSPANĞA

124/1 Jaynağan tuwıñ jığılmay,
2 Jasqanıp jawdan, tığılmay,
3 Jasawlı jawdan burılmay,
4 Jaw jürek, jomart qubılmay,
5 Jaqsı ömiriñ buzılmay,
6 Jas quwatıñ tozılmay,
7 Jalın jürek suwınbay,
8 Jan bitkennen tüñilmey,
9 Jağalay jaylaw däwletiñ

10 Jasıl şöbi quwarmay,
11 Jarqırap jatqan özeniñ
12 Jaydaq tartıp suwalmay,
13 Jaydarı jüziñ jabılmay,
14 Jaydaqtap qaşıp sabılmay,
15 Jan bitkenge jalınbay,
16 Jaqsı ölipsiñ, yapırmay!

125/1 Keşegi Ospan,
2 Bir bölek jan,
3 Üyi – bazar, tüzi – toy.
4 Aqşa, närse
5 Ala berse,
6 At ta minse, köndi ğoy.
7 «Ala berden»,
8 «Kele körden»
9 Bir kün basın burdı ma?
10 Keldi qaptap,
11 Aldı sap-sap,
12 Ketti maqtap, turdı ma?
13 Jawğa mıltıq
14 Dosqa ıntıq,
15 Jan asar ma osıdan?
16 Qorıqpay ötti,
17 Janğa jetti,
18 Arman etti dosınan.
19 El tamağın,
20 Jurt azabın
21 Jeke tartqan ketti er.
22 Sonday erdi –
23 «Ala berdi»
24 Tabar endi bizdiñ el!
25 Öldi Ospan,
26 Ketti şopan,
27 Endi kim bar baq qonar?

28 Urla-qarla,
29 Jurttı şarla,
30 Oyla, barla – ne bolar?
31 Jurt tınımsız,
32 Bäri uğımsız,
33 Endi olarğa söz de joq.
34 Sırtı abız bar,
35 Jelqabız bar,
36 Altı awız bar - özge joq.

126/1 Külimsirep aspan tur,
2 Jerge oylantıp är neni.
3 Bir sebepsiz qayğı qur
4 Basa ma eken pendeni?
5 Qapamın men, qapamın,
6 Quwanış joq köñilde.
7 Qayğıramın, jatamın,
8 Neni izdeymin ömirde?
9 Qayttı ma köñil betimnen,
10 Yakıy bir qapıl qaldım ba?
11 Ötken künge ökinben,
12 Äm ümit joq aldımda.
13 İzdegenim tätti uyqı,
14 Düniyeni umıtıp.
15 Ölimniñ suwıq tım sıyqı,
16 Tursın ömir jılıtıp.
17 Köz uyqıda, oy tınşıp,
18 Dem alıp jatsın kökirek.
19 Kim talassa, kim ursıp,
20 Körsem onı – sol kerek.
21 Özim awlaq betinen,
22 Bir orında oñaşa,
23 Düniye degen ne degen –
24 Qıla jatsam tamaşa.
25 Mansap izder, mal quwar,

26 Bäri maqtan izdegen.
27 Maqtanınan ne tuwar,
28 Iza qılıp özdegen?

127/1 Surğılt tuman dım bürkip
2 Barqıt beşpent suwlaydı.
3 Jeñimenen köz sürtip,
4 Surlanıp jigit jılaydı.
5 Äyelmisiñ, jılama,
6 Täwekel qıl qudağa!
7 Öleñ ayt,
8 Üyre qayt!
9 Atandı anañ azğırıp,
10 Turğızbağan beyişke.
11 Allası onı jazğırıp,
12 Äkeldi bastap keyiske.
13 Äyelde eşbir opa joq,
14 Bügin – jalın, erteñ – şoq.
15 Beldi buw,
16 Betti juw!

128/1 Isıtqan, suwıtqan
2 Boyındı bir köñil.
3 Düniyeni umıtqan
4 Qumarıñ tozar, bil.
5 Äwelgi kezinde
6 Qaytpağan köñildiñ,
7 Eseptep öziñ de
8 Türinen ömirdiñ.
9 Bir jaqsı künim dep,
10 Qızıqpen söylesip.
11 Artınan «ol nem» dep,
12 Uyalıp keznesip.
13 Bir aqımaq äñgime
14 Sıqıldı köriner.

15 Onısın öñgege
16 Aytüwğa eriner.
17 Aytuwğa bilse, erinbes,
18 Nadandıqpen jeñilmes.
19 Bilgen kisi aytsa oğan,
20 Nadandığı kemimes.

129/1 Boyı buwlğañ,
2 Sözi jılmañ
3 Kimdi körsem, men sonan
4 Betti bastım,
5 Qattı sastım,
6 Tura qaştım jalma-jan.
7 Öz oyında,
8 Tul boyında
9 Bir mini joq pendesip,
10 Tüzde mırzañ,
11 Üyde sırdañ
12 Sözi qıljañ erkesip.
13 Bas qurasıp,
14 Mal surasıp,
15 Bermegenmen ketiser.
15 Adam awlap,
16 Sıpıra sawlap,
17 Baydı jawlap jetiser.
18 Söz qıdırtqañ,
19 Jurt qudırtqan,
20 Antın, arın sawdalap.
21 Buttı-şattı,
22 Uy sanattı,
23 Baydan attı almalap.
24 Kedeyi – er,
25 Keseli zor,
26 Maldı baydan sorlı joq.
27 Aş kömektiñ,

28 Jemdemektiñ,
29 Bosqa älektiñ ornı joq.
30 El qağındı,
31 Mal sabıldı,
32 Urlıq, ötirik güwde-güw.
33 Bayı – baspaq,

130/1 Biyi saspaq,
2 Äwleki aspaq sıpıra quw.
3 Aqı bergen,
4 Aytsa köngen,
5 Tınıştıq izder elde joq.
6 Aqqa tartqan,
7 Jönge qaytqan,
8 Aqıl aytar pende joq.
9 Äz tutuwğa,
10 Sıylasuwğa
11 Qalmadı jan bir tatır.
12 Sıpıra batır,
13 Päle şaqır,
14 Boldıñ aqır tap-taqır.
15 Suw juğar ma,
16 Söz uğar ıya,
17 Sıpıra jılmañ jelbüwaz?
18 Ayttı – köndim,
19 Aldı – berdim,
20 Eñdi ökindim - özime az.

131/1 Jaqsılıq uzaq turmaydı,
2 Jamandıq är kez tozbaydı.
3 Ümittiñ atı elerip,
4 Qos tizgindi sozbaydı.
5 Qanşa tepki salsañ da,
6 Uwayımnan ozbaydı.
7 Bir qayğını oylasañ,

8 Jüz qayğını qozğaydı.
9 Jer qorığış jelgek şal
10 Jelip jürip bozdaydı.
11 Qursağan bult aşılmay,
12 Aspannıñ jüzi kögermes.
13 Ürpeygen jürek basılmay,
14 Talaptı köñil elermes.
15 Şıraydı qayğı jasırmay,
16 Külkiniñ erni kezermes.
17 Şıdasañ esti qaşırmay,
18 Quldatıp, qop qıp jibermes.
19 Kez kelse qayğı qat-qabat,
20 Qañğırtpay qoymas adamdı.
21 Qasiyetsiz tuwğan – o da jat,
22 Küñkildep berer sazandı.
23 Berinen de sol qımbat,
24 Qayretsiñ öñkey nadandı.
25 Sıpıra batır sum qurbät
26 Maqtanmen aldı mazamdı.

DJ. BAYRON – M.YU. LERMONTOVTAN

132/1 Köñilim meniñ qarañğı. Bol, bol, aqın!
2 Altındı dombırañmen kelşi jaqın.
3 İşek boylap on sawsaq jorğalasa,
4 Beyiştiñ üni şığar qoñır salqın.
5 Eger sorım tübimen äketpese,
6 Kerek qoy köñildi ümit tebirentse.
7 Qatıp qalğan közimde bir tamşı jas
8 Tögilmey me, boy jalıp, ol da erise?!

IY. V. GETE – M.YU. LERMONTOVTAN

133/1 Qarañğı tünde taw qalğıp,
2 Uyqığa keter balbırap.

3 Dalanı jırt-jırt, del-sal qıp,
4 Tün basadı salbırap.
5 Şañ şığarmas jol-dağı,
6 Silkine almas japıraq,
7 Tınşığarsıñ sen-dağı
8 Sabır qılsañ azıraq.

M.YU. LERMONTOVTAN

134/1 Öziñe senbe, jas oyşıl,
2 Til öneri dertpen teñ.
3 Köñildiñ jügin qıyyal qıl,
4 Izağa tutqın boy meñ-zeñ.
5 Qasiyet tutıp, oyğa umtıl,
6 Qan qaynap, quwat egilsin!
7 Onan göri eñbek qıl,
8 Uwlı suwsın tögilsin!
9 Oylay berseñ, oy degen
10 Ne qızıqqa keler kez.
11 Kisi aytpağan, bilmegen
12 Kün ädemi, tätti söz.
13 Tındama onı, umıt sen,
14 Bürken-dağı, bar da jat.
15 Tamıljıtıp aytqanmen,
16 Qıla almassıñ sen qımbat.
17 Kez bolsañ qayğı, ya zarğa
18 Qursatsa tildi umtıltıp,
19 Alıp şıqpa bazarğa
20 Asawdayın bulqıntıp.
21 Qayğı-dertiñ meyli mıñ,
22 Sawdağa salmaq öziñe ar.
23 Janıña tüsken jaranıñ
24 İriñin netsin nadandar.
25 Bilip oğan ne kerek,
26 İşiñnen qayğı jemeseñ,

27 Jaltandağan jas jürek
28 Bayğus-ay desin demeseñ.
29 Öz boyıña bolıp saq.
30 Jan-jağıña qarañdar!

135/1 Kün körip jür külip-aq
2 Senen basqa jarañdar.
3 Olardıñ da eşbirin
4 Qayğı aman qoyğan joq şığar.
5 Oylap, bayqap kör türin,
6 Tattırmap pa düniye zar?
7 Külki bolmay, qoy, janım,
8 Sen büytesiñ, ol qaytti?
9 Olar körgen armanın
10 Kimge şaqtı, kimge ayttı?

136/1 Antpenen tarqaydı
2 Jıyılsa keñeske.
3 Or qazıp bayqaydı
4 Tuwa jaw emeske.
5 Anttasıp alqaydı
6 Sen tentek demeske.
7 Kim anttan şalqaydı
8 Amal joq jemeske.
9 Az adam şarşaydı,
10 Ebine könbeske.
11 Bas ıñğay qayqaydı,
12 Amal joq ölmeske.
13 El sastı, añqaydı,
14 Bıy tarttı egeske.
15 Jurttağı mal-jaydı
16 Oy qılar bermeske.
17 Ösimge qol jaydı,
18 Tay alıp serkeşke.
19 Almasa ol taydı,

20 Dap-dayın körmeske.
21 Kedey bıy jantaydı
22 Sawır men örkeşke.
23 Sawmaqqa ol baydı,
24 Keñeser bıy keşke.
25 Qayğı qıp bolmaydı,
26 Ökpelep bilmeske.
27 Süytse de oñbaydı,
28 Burınğı tüsti eske.
29 Pısıqtar şalqaydı,
30 Talasıp tendeske.

137/1 Qağısıp şontaydı
2 Özimen jemdeske.
3 Talasıp tarqaydı
4 Aqşadan tört-beske.
5 Birlikti şayqaydı,
6 Araz bop önbeske.

138/1 Qaraşada ömir tur,
2 Toqtatsañ toqsan köner me?
3 Arttağı mayda köñil jür,
4 Jalınsañ qaytıp keler me?
5 Maydağı jurttıñ işi – qar,
6 Bäyşeşek qarğa öner me?
7 İşinde kimniñ otı bar,
8 Qar jawsa da, söner me?
9 Talappen uşıp, talpınıp,
10 Şartaraptı közdemes.
11 Paydanı quwıp alqınıp,
12 Özgeni äste söz demes.
13 Kewdesi – tolğan quwlıq oy,
14 Bäri de pısıq, ezbe emes.
15 Qumarı onıñ ayt pen toy,
16 Payda men maqtan, özge emes.

17 Aldadım, urdım, qırdım dep,
18 Şalıqtap, şalqıp, şatpay ma?
19 Qapısın andıp turdım dep,
20 Quwlığın buldap satpay ma?
21 Momınnan jaman qorqaq joq,
22 «Quw», «pısıq» degen at qayda?
23 Arsız bolmay ataq joq,
24 Aldamşı bolmay baq qayda?

139/1 Jasöspirim zamandas qapa qıldı,
2 Sabır, ar joq, ayal joq, ildi-juldı.
3 Turlaw qılıp eş närse basqara almay,
4 Senimi joq sermende öñkey jındı.
5 Jamandıq, jaqsılıq pen – oğan bir bäs,
6 Din isin, quday isin ayıra almas.
7 Arın satıp, ant urıp izdegeni –
8 Bir semiz at, ayağı bir tabaq as.
9 Turlawsızdıñ qolınan ne keledi?
10 Intasız qaytip öner üyrenedi?
11 Eñbegi joq, eppenen mal tabam dep,
12 Sendire almay, sene almay, sendeledi.
13 Onda onı aldaydı, munda munı,
14 Janın berse, tabılmas sözdiñ şını.
15 Altı jaqsı jüz jılqı bolğan bası
16 Bir semiz at boladı onıñ qunı.

140/1 Ğaşıqtıñ tili – tilsiz til,
2 Közben kör de, işpen bil.
3 Süyiser jastar qate etpes,
4 Meyliñ iylan, meyliñ kül.
5 Ol tilge edik oñtaylı –
6 Qaripsiz bilip sondaydı.
7 Bilip-aq, uğıp qoyuşı ek,
8 Endi işime qonbaydı.

141/1 Äsempaz bolma ärnege,
2 Önerpaz bolsañ, arqalan.
3 Sen de bir kirpiş düniyege,
4 Ketigin tap ta, bar qalan!
5 Qayrat pen aqıl jol tabar,
6 Qaşqanğa da, quğanğa.
7 Ädilet, şapqat kimde bar,
8 Sol jarasar tuwğanğa.
9 Bastapqı ekew soñğısız
10 Bite qalsa qazaqqa.
11 Aldıñ – jalın, artıñ – muz,
12 Barar ediñ qay jaqqa?
13 Paydanı körseñ bas urıp,
14 Maqtandı izdep, qayğı alma.
15 Minindi urlap jasırıp,
16 Maydanğa tüspey, bäygi alma,
17 Özinde barmen közge urıp,
18 Artılam deme özgeden.
19 Kündestigin qozdırıp,
20 Azapqa qalma ezbeden.
21 Aqırın jürip, anıq bas,
22 Eñbegiñ ketpes dalağa.
23 Ustadtıq qılğan jalıqpas
24 Üyretüwden balağa.

ESKİLİK KIYİMİ

142/1 Oylanıp, oyğa kettim jüz jılğı ötken,
2 Ton qabattap kiygenim – şiydem şekpen.
3 Jeyde-dambal aq sañnan, jarğaq şalbar,
4 Jırım balaq matemen ädiptetken.
5 Mıqşıyma ayağımda bılğarı etik,
6 Kiyiz baypaq tondırmas ızğar ötip.
7 Ülken kise belimde jez saldırğan,
8 Şaqpağım, dändäküwim jarq-juwrq etip.

9 Küläpära bastırğan puşpaq tımaq,
10 İşki bawın ötkizgen tesik qulaq.
11 Tobılğıdan kesip ap, jippen qadap,
12 Artın belge qıstırğan bar qurısqaq .
13 Qalmaqı qara üzeñgi, biyik qastı er,
14 Qanjığamda baylawlı jipten şider.
15 Jarğaq jastıq köpşigim, jezdi pıstan ,
16 Bir kelisti saymanım topqa miner.

ÄBDİRAXMAN NAWQASTANIP JATQANDA

143/1 YA, quday, bere kör
2 Tilegen tilekti.
3 Qorqıtpay ornıqtır
4 Şoşığan jürekti.
5 Şın jürek eljirep,
6 Alladan tileymin.
7 Şın qalqam osı kün.
8 Bolıp tur kerekti.
9 Jüregim suwıldap,
10 Süyegim şımırlap,
11 Alladan tileymin
12 Qupıyya sıbırlap.
13 Zar etse pendesi,
14 Bermey me allası
15 Tän sawlıq qalqama,
16 Qabıl bop köz jası.
17 Ne jazam, yapırmaw,
18 Qol şorqaq, til maqaw.
19 Sälämat özindi
20 Keşikpey körsem-aw.
21 Bir suwıp, bir ısıp,
22 Baradı iş pısıp.
23 Jüzindi bir körip,

24 Süygenşe bir quşıp.
25 Bir ümit, bir xawip,
26 Köñilge jol tawıp
27 Kirgen soñ söz qıyın,
28 Är nege oy awıp.
29 Eki ayaq ne qılıp,
30 Basqaşa awırıp,
31 Yapırmay, doktorlar
32 Jürmesin jañılıp.
33 Jarılıp awız aştı,
34 Jarası jarastı.

144/1 Jarasız birewi
2 Nelikten uyqı aştı.
3 Almasa doktorğa
4 Nanbañız soqqırğa.
5 Viyziytke tölemey,
6 Şırağım, bos qalma.
7 Ol jesin, ol jutsın,
8 Şırayın jılıtsın.
9 Aqşanı ayama,
10 Uyqını tınşıtsın.
11 Äbsemet jiyeniñ,
12 Ol – seniñ birewiñ.
13 Dostığın dostıqpen
14 Ötemek – tilewim.
15 Köñildiñ xoştığı –
16 Ol onıñ dostığı.
17 Barar em, qolımnıñ
18 Bolmadı bostığı.
19 Sarğaydı jüzimiz,
20 Sarıldı közimiz.
21 Qatayıp sawıqsañ
22 Sağınğan öziñiz.
23 Xatımdı köriñiz,

24 Köñildi böliñiz.
25 Quwatıñ erik berse,
26 Keşikpey keliñiz.
27 Tuwa ösken jeriñiz,
28 Tuwısqan eliñiz
29 Zar bop tur körüwge,
30 Unatsa köñiliñiz.
31 Uwayım jewlimiz,
32 «A, quwday» dewlimiz.
33 Jazılıp kelseñiz,
34 Güldener ömirimiz.

(ÄBDİRAXMANĞA)

145/1 Allanıñ raxmatın
2 Jar tutıp är nege.
3 Är raxman ol atın
4 Uwyretken jümlege.
5 Duğanıñ quwatın
6 Jiberme öñgege.
7 Äbiştiñ sıyxxatın
8 Berkitseñ kewdege.
9 Räwşan sıypatın
10 Tez körset pendege.
11 Osınday şapqatın
12 Umıtam men nege?
13 Zar xatım – bul xatım,
14 Bizdi tınış jür deme.
15 Azayıp quwatım,
16 Denem jür körmege.
17 Bul – jazğan suñğatım,
18 Köñil aşar bir name.
19 Meniñ sol raxatım
20 Közime sürmege.

ÄBDİRAXMANĞA KÄKİTAY ATINAN XAT

146/1 Tilim, sağan aytayın,
2 Osı sözdiñ kelisin tap.
3 Qolım, seni qayteyin,
4 Qalamdı turdıñ qattı ustap.
5 Jürektiñ sözin söyle, til,
6 Jalğanı joq boyama.
7 Quw köse qanday özimşil,
8 Bir sınamay qoya ma?
9 Maxabbetpen qarap baq,
10 Tamır soqsa solqıldap.
11 Men jazayın sizge xat,
12 Oqıp körsin ol şındap.
13 Oqıp körip bayqasın,
14 Mağınası işke kire me?
15 Urlağan söz dep aytasıñ,
16 Söz urlıqqa jüre me?
17 Kisi aytpağan söz bar ma,
18 Tegis uğar qay qulaq?
19 Sökkeniñ onı unar ma,
20 Üyrengen sözge men de ortaq.
21 Tula boyım, balqıy kör,
22 Äbiş ağam degende.
23 Meyliñ, Mağaş, şalqıy ber,
24 Ne deseñ de sögem be?
25 Körisken soñ bir dıydar,
26 Alla oñğarıp kelgende,
27 Sınawşı sonda tabılar
28 Munda jatqan elden de.
29 Tösekke meniñ jatuwım –
30 Uyqığa äbden talğan soñ,

147/1 Ustazım men tatuwım

2 Sen ekewiñ bolğan soñ.
3 Jas jüregim qozğalsa,
4 Bir allağa tilegim.
5 Ol qarağım oñalsa,
6 Tınşır edi jüregim.
7 Jüzderindi saw körsem,
8 Eki közim nurı enip.
9 Qosılısıp bir jürsem,
10 Är närseni üyrenip.
11 Jeriñ alıs, jete almay,
12 Mağaştan da men sorlı.
13 Qızmetiñdi ete almay
14 Qalmas edim sol qurlı.

ÄBDİRAXMANĞA KÄKİTAY ATINAN XAT

148/1 Közimniñ nurısız,
2 Sizsiz joq quwanış.
3 Ömirdiñ gülisiz,
4 Köñilime jubanış.
5 Zar qılıp tileymin
6 Raqımatın allanıñ
7 Eljirep jılaymın,
8 Köñilin aş pendeniñ.
9 Sıyxxatın qalqama,
10 Bere gör, ya, raxıym.
11 Tilegim – bul ğana,
12 Qayğımdı qıl şağın.
13 Ağatay, sağındım,
14 Esen-saw körmekke.
15 Söz tappay añırdım,
16 Oqıñız ermekke.
17 Osı kün ömirimniñ
18 Eşbir joq qızığı.
19 Jaralı köñilimniñ

20 Jazılmay sızığı.
21 Maqsatım xatımdı
22 Az uwaqıt bolsa ermek.
23 Sözim joq tatımdı,
24 Xoşlıqpen körispek.

QIZDARĞA

149/1 Qoydan qoñır, jılqıdan torı Bäkeñ,
2 Adallıqqa bar eldiñ zorı Bäkeñ.
3 Urı-qarı köbeyip, k... şömeytip,
4 Nege boldı bar eldiñ qorı Bäkeñ?
5 Leker, Bitimbay men Atalıqtı,
6 Janqojadan kim körgen qapalıqtı?
7 Bayuzaq odan soñğı adamı edi,
8 Bäri de kisi-aq edi xasalıqtı.
9 Dawılbay Qızdar menen aypar-jaypar,
10 Ekewi bitim dese basın şayqar.
11 Eki elerme bitimge jön keler me,
12 Aqılı bolmağan soñ artın bayqar?
13 Söziñniñ bası ırjañ, soñı qıljañ,
14 Jügensiz jüre bermek – seniñ ırzañ.
15 Senen küşti kisiler ne bop jatır,
16 Zamanıñnıñ tarlığın oyla, mırzam.
17 Şotqara kirse aldap, şıqsa külgen,
18 Elirmeli Dosaqqa kisimsingen.
19 Bul topta mağan aytar kisi bar ma,
20 Dawılbay men Qızdardıñ jönin bilgen?
21 Aytqojanıñ quwlığı seni elirtken,
22 Bir dem salsa, küşiktey soñına ertken.
23 Meniñ terim tarılıp kele jatır,
24 Burın kisim emes eñ jalğız şertken.

150/1 Talay söz budan burın köp aytqanmın,
2 Tübin oylap, uwayım jep aytqanmın.

3 Aqıldılar arlanıp uyalğan soñ,
4 Oylanıp tüzele me dep aytqanmın.
5 Qazaqtıñ özge jürttan sözi uzın,
6 Biriniñ biri şapşañ uqpas sözin.
7 Közdiñ jası, jürektiñ qanımenen
8 Eritüwge bolmaydı işki muzın.
9 Jurtım-ay, şalqaqtamay sözge tüsin,
10 Oylanşı, sırtın qoyıl qoyıp, sözdiñ işin.
11 Irjandamay tındasañ neñ ketedi,
12 Şığarğan söz emes qoy äñgime üşin.
13 Alasıp alandama, jol taba almay,
14 Berirek tüzüw jolğa şıq, qamalmay.
15 Ne ğılım joq, nemese eñbek te joq,
16 Eñ bolmasa kettiñ ğoy mal bağa almay.

151/1 Aş qarın jubana ma maylı as jemey?
2 Toq tura almas dämdiden dämdi izdemey.
3 «Bir toyğan – şala baylıq»degen qazaq
4 El körinse, qaytedi küysey bermey?
5 Eñbek joq, xareket joq qazaq kedey,
6 Tamaq añdıp qaytedi tentiremey?
7 Et pen qımız sıqıldı as joq deydi,
8 Ol nemene joqtıqtıñ äseri emey?
9 Et, qımız tamaq bolsa ärkimge arzan,
10 Tätti, dämdi izder eñ onan da ärman.
11 Öz pulıñmen xaliñ joq künde toyar,
12 Quldıq urıp asaysıñ ası bardan.
13 Öz üyiñnen toyarğa qolıñ qısqa,
14 As berer awıl izdep jürsiñ bosqa.
15 Bir jilik pen bir ayaq qımız bergen
16 Derew seni jumsaydı bir jumısqa.
17 Jalğa jür, jat jerge ket, mal tawıp kel,
18 Malıñ bolsa, sıylamay tura almas el.
19 Qaruwıññnıñ barında qayrat qılmay,
20 Qañğıp ötken ömirdiñ bäri de – jel.

21 Täwekelsiz, talapsız mal tabılmas,
22 Eñbek qılmas erinşek adam bolmas.
23 Esek k...n juwsañ da, mal tawıp kel,
24 Qolğa juqpas, eş adam kemite almas.
25 Quwlıq, sumdıq, urlıqpen mal jıyılmas,
26 Sum näsiñ üyir bolsa, tez tıyılmas.
27 Zıyyan şekpey qalmaysıñ onday isten,
28 Mal keter, mazañ keter, ar buyırmas.
29 Asağan, urttağanğa ez jubanar,
30 Senimdi däwlet emes sen quwanar.
31 Eñbek qılmay tapqan mal däwlet bolmas,
32 Qardıñ suwı sıqıldı tez suwalar.
33 Miner atın, kiyimin ıp-ıqşam qıp,
34 Sımbattanıp, sımpıyıp tamaq andıp,
35 Burandap, jılı jüzin asqa satqan
36 Anturğanğa qosılmay ketsin qañğıp.
37 Küldirgiştew, külkişil, qaljıñğa usta,
38 Kezegen iyt tım-aq köp bizdiñ tusta,
39 Öz üyinen jiyrenip, qaşıp jürgen
40 Anturğanğa qosılma qapılısta.

152/1 Balalıq öldi, bildiñ be?
2 Jigittikke keldiñ be?
3 Jigittik ötti, kördiñ be?
4 Kärilikke köndiñ be?
5 Kim biledi, sen käpir
6 Bayandıdan söndiñ be,
7 Bayansızğa töndiñ be?
8 Älde, aynalıp, kim biler,
9 Botalı tüye sekildi
10 Qoradan şıqpay öldiñ be?

153/1 Lay suwğa may bitpes qoy ötkenge,
2 Külemiz qasqır jalap, dämetkenge.
3 Sol qasqırşa alaqtap tük tappadım,

4 Köñildiñ jaylawınan el ketken be?
5 Bergen be täñirim sağan özge tuwıs?
6 Qılasıñ jer-jıyhandı bir-aq uwıs.
7 Şarıqtap şartaraptan köñil srlı
8 Tappağan bir tıyyanaq ne etken quwıs?
9 Küni-tüni oyımda bir-aq täñiri,
10 Özine qumar qılğan onıñ ämiri.
11 Xalıyqqa maxluq aqılı jege almaydı,
12 Oymen bilgen närseniñ bäri – dähri .
13 Özgeni aqıl oyğa qondıradı,
14 Bile almay bir täñirini boldıradı.
15 Talıp uyıqtap, közindi aşısımen,
16 Talpınıp tağı da oylap zor qıladı.
17 Köñilge şek, şüwbäli oy almaymın,
18 Sonda da onı oylamay qoya almaymın.
19 Aqıldıñ jetpegeni arman emes,
20 Qumarsız qur mülgüwge toya almaymın.
21 Meken bergen, xalıq qılgan ol lämäkan
22 Tüp iyesin köksemey bola ma eken?
23 Jäne oğan qaytpaqsıñ, onı oylamay,
24 Özge maqsat aqılğa tola ma eken?
25 Ömir jolı – tar soqpaq, bir iygen jaq,
26 İyiltip eki basın ustağan xaq.
27 İymek jolda tıyyanaq, tegistik joq,
28 Qulap ketpe, tuwra şıq, köziñe baq.

154/1 Ölse öler tabıyğat, adam ölmes,
2 Ol biraq qaytıp kelip, oynap-külmes.
3 «Meni» men «nikiniñ» ayrılğanın
4 «Öldi» dep at qoyıptı öñkey bilmes.
5 Köp adam düniyege boy aldırğan.
6 Boy aldırıp, ayağın köp şaldırğan.
7 Öldi dewge sıya ma, oylandarşı,
8 Ölmeytuğın artına söz qaldırğan?
9 Kim jürer tirşilikke köñil bermey,

10 Baqıy qoymas fäniydiñ minin körmey.
11 Mini qayda ekenin bile almassıñ,
12 Tereñ oydıñ telmirip soñına ermey.
13 Düniyege dos aqiyretke birdey bolmas,
14 Ekewi tap birdey bop ornığa almas
15 Düniyege ıntıq, mäğşarğa amalsızdıñ
16 Iymanın tügel dewge awzım barmas.

ÄBDİRAXMAN ÖLGENDE

155/1 Arğı atası qajı edi
2 Beyişten tatqan şärbätti.
3 Jarıqtıqtıñ öneri
4 Aytuwğa tildi terbetti.
5 Adaldıq, aqıl jasınan
6 Qozğaptı, tınıştıq bermepti,
7 Mal tügil janğa mırza edi,
8 Är qıyınğa sermepti.
9 Mundı, şerli, joq-jitik
10 Añsap aldın kernepti.
11 Bäriniñ köñilin tındırıp,
12 Birewin ala körmepti.
13 Ädil, mırza, er bolıp,
14 Älemge jayğan örnekti.
15 Täwbesin eske tüsirip,
16 Tentekti tıyıp, jerlepti.
17 Qazaqtın ulı qamalap,
18 İzdegen jüzin körmek-ti.
19 Aqılınan ap qaytqan
20 Ölgenşe bolar ermekti.
21 Ol sıpattı qazaqtan
22 Düniyege eşkim kelmepti.
23 Ölmeytin ataq qaldırıp,
24 Düniyege köñilin bölmepti.
25 Jarlığına allanıñ

26 Erte oylağan könbek-ti.
27 Olar da tiri qalğan joq,
28 Tirlik artı ölmek-ti.
29 Onı da aldı bul ölim,
30 Sabırlıq qılsaq kerek-ti.

156/1 Keşegi ötken er Äbiş
2 Elden bir asqan erek-ti.
3 Jüregi – jılı, boyı – qurış,
4 Tuwısı jannan bölek-ti.
5 Öneri onıñ jurt asqan,
6 Ğılımğa köñili zerek-ti.
7 Ayamağan ğaripten
8 Qoldan kelgen kömekti.
9 Kisige sidet jüktetpey,
10 Eñbekpen tapqan qorekti.
11 Birewdiñ qılğan qarızın
12 Aytqızbay artıq tölepti.
13 Boyamasız aq köñil,
14 Kirletpey ketti jürekti.
15 Oylamağan ölimnen
16 Jasqanamın demek-ti.
17 Tağdırğa täbdil bola ma,
18 Sabırlıq qılsaq kerek-ti.

ÄBDİRAXMAN ÖLGENDE

157/1 Tula boyıñ uyat-ar ediñ,
2 Eskerip istep, oylağan.
3 Täwekelge nar ediñ,
4 Talappen tereñ boylağan.
5 Erlikke de bar ediñ,
6 Üyrenüwge toymağan.
7 Jasqa jas, oyğa käri ediñ,
8 Atañnıñ atın joymağan.

9 Zamana, netken tar ediñ,
10 Sol qalqamdı qoymağan?!

ÄBDİRAXMAN ÖLİMİNE

159/1 Jıyırma jeti jasında
2 Äbdiraxman köz jumdı.
3 Säwleñ bolsa basında,
4 Kimdi kördiñ bul sındı?
5 Düniyelikke köñili toq,
6 Ağayınğa bawırmal,
7 Täqappar, jalğan onda joq,
8 Ayınmas jürek, külkiñ – bal.
9 Ğılım oqıp bilgenşe
10 Tınım, tınıştıq tappağan.
11 Düniyeni kezip körgenşe
12 Raxat izdep jatpağan.
13 Uzaq ömir ne berer,
14 Körgen, bilgen bolmasa?
15 Jatqan nadan ne biler,
16 Köñilge säwle tolmasa?
17 Peterbüwrda-aq kidirmey,
18 Bilipti derttiñ barlığın.
19 Täwekel qıp bildirmey,
20 Kütipti täñiri jarlığın.
21 Qaljıñı, şını aralas,
22 Ömirim az dep bildirip,
23 Böten közde körse jas,
24 Oynaymın dep küldirip.
25 Az ömirin uzaytqan,
26 Ğılımğa boyı tolğan soñ.
27 Körgen jerin molaytqan,
28 Oqıp, bilip bolğan soñ.
29 Qırım, Kavkaz, Türkistan,
30 Resey, Sibir qalmadı.

31 Xabarlanıp är tustan,
32 Körmey damıl almadı.

159/1 Quyrıqtı juldız sekildi,
2 Tuwdı da, köp turmadı.
3 Körgen, bilgen ökindi,
4 Min tağar jan bolmadı.
5 Täwekel zor, aqıl mol,
6 Qorıqpay tosqan tağdırın.
7 Qıyınsınbay ölimdi ol,
8 Bildirmegen eş sırın.
9 Ata-ananıñ qızmetin,
10 Alğan jardıñ qarızın,
11 Ötemey ketken beynetin,
12 Qağazğa jazğan arızın.
13 Körgeni men bilgeni
14 Jüzge kelgen şaldan köp.
15 Bizge üwayım jegeni –
16 Armanda bop qaldı dep.
17 Jaña jıldıñ basşısı – ol,
18 Men eskiniñ artı edim.
19 Arman degen aşçı sol,
20 Süyekke tiydi, qart edim.
21 Qayğı boldı küygendey,
22 Ol quwatım edi ras.
23 Közge qamşı tiygendey,
24 Şır aynaldı artqı jas.

ÄBDİRAXMAN ÖLİMİNE

160/1 Talaptıñ minip tulparın,
2 Tas qıyyağa örlediñ.
3 Bir ğılım edi iñkäriñ,
4 Är qıyınğa sermediñ.
5 Közindi saldıñ türğığa,

6 Beynetiñ qıyın körmediñ.
7 Birge oqığan quwrbığa
8 Bas bäygeni bermediñ.
9 Bala boldıñ, jas boldıñ –
10 Jalğandıqqa ermediñ.
11 Töre boldıñ, bas boldıñ –
12 Kökiregindi körmediñ.
13 El işine saw kelseñ,
14 Tağılım aytpas er me ediñ?
15 Jol körsetip sonda ölseñ,
16 Armanım bar der me edim?
17 İzdep tabar jalğannan
18 Bala bergen pende edim.
19 Pende ölmeydi armannan,
20 Minekiy, men de ölmedim.

ÄBDİRAXMANĞA)

161/1 Orınsızdı aytpağan,
2 Tüzüw joldan qaytpağan;
3 Jaqsılıq qılar orında
4 Ayanıp, boyın tartpağan.
5 Ortasında käpirdiñ
6 Aramınan tatpağan.
7 Ömir boyı talpınıp,
8 Ğılım izdep, jatpağan.
9 Türlenip töre boldım dep,
10 Eserlenip şatpağan.
11 Jüz mıñ teñge kelse de,
12 Maxabbatın satpağan.
13 Jüyriktikpen şalqımay,
14 Tuwra sözdi jaqtağan.
15 Bala aytsa da xaq sözdi,
16 Burılmastan toqtağan.
17 Ötiriksiz tuwraşıl,

18 Eş sözi joq tappağan.
19 Sıylasarlıq kisige,
20 Tük qalmaytın saqtağan.
21 Bawırların erkeytip,
22 Ne surasa qaqpağan.
23 Bildirüwşi eñ ündemey,
24 İsti qılğan jaqpağan.
25 Ağayın men tuwğandı
26 Tirilikte maqtağan.

ÄBDİRAXMAN ÖLGEN SOÑ ÖZİNE AYTQAN JUBATUWI

162/1 Bermengen qulğa, qaytesiñ,
2 Julınarlıq erikti.
3 Ajal tuwra kelgen soñ,
4 Şıdatpaydı berikti.
5 Ğariptikke köz jetti,
6 Alğannan soñ serikti.
7 Ömirin bergen qudayım
8 Ajalın da beripti.
9 Saqta deymiz, qaytemiz,
10 İlingen jalğız tirekti.
11 Tağdırına täbdiyl joq,
12 Täwbe qılsaq kerek-ti.
13 Kärkiyden, pildey quwattı,
14 Tağı arıstan jürekti,
15 Aplaton, Sokrat aqıldı,
16 Qaharman Ğalıy bilekti.
17 Öz zañımşa uqsattım,
18 Bergen quday tilekti.
19 Ospandı alğan bul ölim,
20 Täwbe qılsaq kerek-ti.
21 Musılmanğa qoymağan
22 Orınsız janjal şataqtı,
23 Eregisken jawların

24 Kisen salıp mataptı.
25 Zeket jıyıp, egin sap,
26 Toydırğan ğarip, jataqtı.
27 Eskendir, Temir, Şıñğıstay
28 Musılmanda ataqtı.
29 Muqım qazaq balası
30 Tegis aqıl suraptı.
31 Tobıqtını el qılıp,
32 Basın jıyıp, quraptı.
33 Mekede üwaqıp üy salıp,

163/1 Päter qıp, jaqqan şıraqtı.
2 Bir qudaydıñ jolına
3 Maldı ayamay bulaptı.
4 Ajal uwaqıtı jetken soñ,
5 Sonıñ da güli quwraptı.
6 Qajını alğan bul ölim,
7 Sabır qılsaq kerek-ti.

ÄBDİRAXMANNIÑ ÄYELİ MAĞIŞQA ABAYDIÑ AYTQAN JUBATUWI

164/1 Jılağandı toqtatıp,
2 Insap qılsaq jaraydı.
3 Qoymasañ, qayğı awır bop,
4 Tul boyıña taraydı.
5 Qızıl güliñ suwalıp,
6 Aq köñiliñ anıq qaraydı.
7 Hämmä jandı awılımen
8 Patşa quday sınaydı.
9 Bir sen emes, jılatqan
10 Sıñarın alıp talaydı.
11 Bärimizdi ayasañ,
12 Toqtaw qılsañ unaydı.
13 Umıtqanıñ jaramas
14 Jaratuwşı qudaydı.

15 Xalıq biylegen patşalar
16 Uwaqıtı jetse, qulaydı.
17 Däl üwaqıtı jetkende,
18 Talaydıñ güli quwraydı.
19 Räsüldi alğan bul ölim
20 Kimnen jöndi suraydı?
21 Qanday adam bulqınıp,
22 Buğan könbey tuwlaydı?
23 Men bilemin, qayteyin,
24 Munday asıl tuwmaydı.
25 Qanşa jılap, nalısañ,
26 Sonda da erikke qoymaydı.
27 Alğısı kelse, düniyeniñ
28 Aytqanına bolmaydı.
29 Oylasañşı, Mağışım,
30 Kimniñ güli solmaydı?
31 Artın tile qudaydan,
32 Bir qalıptı turmaydı.
33 Üsti-üstine bastasa,
34 Sonda pende oñbaydı.

165/1 Jılama, Mağış, jılama,
2 Alladan ölim tileme!
3 Qoldan uşqan aq suñqar
4 Qaytıp kelip qonbaydı.
5 Bir şeşeden tuwğanda,
6 Bärinen ketti täwrim.
7 Kötermeske amal joq,
8 Kördim düniye awırın.
9 Ayasañşı, apırmaw,
10 Äke, şeşe, bawırın!
11 Boydı jeñip, toqtaw qıp,
12 Surasañşı aqırın!
13 Toqtamadı, turmadı,
14 Ketti ortadan asılım.

15 Täkappar, zor kökirekti
16 Kötere almay basıldım.
17 Tıyyanağım, turlawım,
18 Endi kimge asıldım?
19 Oylamadım tuwğandı,
20 Bir öziñe bas urdım.
21 Jalğız senen ayrılıp,
22 Artıña qarap ah urdım.
23 Oylamadım eş jandı,
24 Öziñe erdim oñaşa.
25 Raxattanıp, maqtanıp,
26 Qılüwşı edim tamaşa.
27 Şını sorlı men-dağı,
28 Mağış bayqap qarasa.

ÄBDİRAXMANNIÑ ÄYELİ MAĞIŞQA ABAY ŞIĞARIP BERGEN JOQTAW

166/1 Aynalayın, quday-aw,
2 Qapalıq saldıñ jasımnan.
3 Şeşeniñ zarın tarttırdıñ
4 Bes jasımda basımnan.
5 Söylemey pende şıdamas
6 Qayğı otına aşınğan.
7 Jarımdı körmey neşe jıl,
8 Qapalıqtı asırğan.
9 Jarımdı alıp, qor qıldıñ
10 Jas ömirde tasınğan.
11 Ayırıp, ot qıp örtediñ,
12 Äbiş sındı asıldan.
13 Äbişti alıp kül qıldıñ,
14 Qızıldı güldi jasıldan.
15 Tım bolmasa qızmet qıp,
16 Ötkizbedim qasımnan.
17 Jıyırma eki jasımda

18 Men ayrıldım jarımnan.
19 Jarıq säwle körmedim
20 Şıqqalı ana qarnınan.
21 Küyik küşti tüsken soñ,
22 Ketedi eken sabırdan.
23 Qızıqtı künim qalmadı
24 Jılağan aytıp zarımnan.
25 Köre almay zar bop ayırıldım
26 Quday qosqan jarımnan.
27 Özgeşe bolıp jaralğan,
28 Tanığan jan qalpınan.
29 Tilewdi kesip qudayım,
30 Zarlatıp qoydı artınan.
31 Quday saldı jürekke
32 Jalğanda bitpes jaranı.
33 Köre almay qor bop qalğan soñ,
34 Kete me işten armanı?
35 Säwlemdi quday alğan soñ,

167/1 Sarnamasqa şara ne?
2 Kez keltirdi qudayım
3 Qutılmas mağan daranı.
4 Qalqamdı alıp, qudayım,
5 Basıma saldıñ qaranı,
6 Özi tügil körmedim,
7 İzi joq basqan tabanı.
8 Küydirip, quday almadı,
9 Pendeniñ qurır amalı.
10 Qılığıña jete alman,
11 Qanşalıq tilmen aytqanmen.
12 Basıña quday beripti
13 Ölşewsiz qılıp aqılın.
14 Sabır men talap beripti,
15 Aqılıñ, raxımıñ qıyın-dı.
16 Ötken küngi qızığım

17 Uyıqtap körgen tüsten kem.
18 Qarañğı tünde qapalıq
19 Jürekti bastı, şıqpas kün.
20 Qoldan kelgen qayratım –
21 Barımdı aytıp şıqqan ün.
22 Köñilimniñ küni öşken soñ.
23 Qayğılı qara bolar tün.
24 Jılamay pende şıdamas,
25 Qarağımdı alğan soñ.
26 Sağınıp körgen qızıqtı
27 Köre almay zarlap qalğan soñ.
28 Aşpadıñ, alla, qabaqtı,
29 Qılmadıñ qabıl tilekti,
30 Öle almay şıdap otırmın
31 Zor qudayım salğan soñ.
32 Şıqtım ba dep em, quday-aw,
33 Qızıqtı künniñ şetine.
34 Öşirmek alla bolğan soñ,
35 Pendeniñ qoymas erkine.
36 Ölmekten basqa dawa joq
37 Allanıñ salğan dertine.

168/1 Qutılmas qul jol tappas
2 İyeniñ salğan örtine.
3 Jaltır quzdan quladım,
4 Qolımnan ketip süyeniş.
5 Köñilimniñ küni öşken soñ,
6 Jalğanda bolmas jubanış.
7 Ömirdi qıldıñ, qudayım,
8 Qızığı joq küyiniş.
9 Ümitsiz ömir bitirdi
10 Jürekke muz bop erimes.
11 Özgeşe bolıp jaralğan
13 Ayırıldım qalqam – jarımnan.
14 Sol qalqamdı qoymağan

15 Zamana netken tar edi?
16 Jasımnan ötti demegiñ,
17 Kün şıqqanday qarañğı
18 Keşegi tunniñ jarığı.
19 Sabır qılıp şıdarğa,
20 Qayğı otı astı küşimnen.
21 Qızıqtı künim qalmadı
22 Äbişti körgen tüsimnen.
23 Sağınış zarın bildirmey
24 Jürüwşi edim işimnen.
25 Qılığıñ, qalqam, keter me
26 Jalğanda meniñ oyımnan?
27 Sağınsam da alıstan,
28 Jürüşi em künşe jılınıp.
29 Qızıqtın zañğar basınan
30 Qorlıqqa kettim jığılıp.
31 Quday qosqan qosaqtan
32 Jalğanda qaldım jırılıp.
33 Qayğında qaldım qamalıp,
34 Qızığım ketti sırılıp.
35 Köre almay qaldım qalqamnıñ
36 Däl eki jıl qızığın.
37 Jürektegi jazılmay,

169/1 Tağdırdıñ saldıñ sızığın.
2 Ömirdiñ, alla, beripsiñ
3 Künde örterlik şıjığın.
4 Bayanı joq, baylawsız,
5 Tilekte joq buzığın.
6 Sağınsam da ümit bar,
7 Bolüwşı edi quwanış.
8 Qalqamnan qaldım qars urıp,
9 Qaytkende bolar jubanış?
10 Alla bergen armanğa
11 Ah ursam bolmas aldanış.

12 Sabır, tağat qıluwğa,
13 Qoymadı küyik boyıma es.
14 Äbiş sındı jarımnan,
15 Ayırılğan soñ barımnan,
16 Jalğanda bolmas jubanış!

NEMERE İNİSİ ÖLGENDE AYTQANI

170/1 Köz jumğanşa düniyeden
2 Iymanın aytıp ketkeni-ay!
3 «Beysenbi me bügin?» dep,
4 Jumağa qarsı ötkeni-ay!
5 Jer küñirenip, jurt şuwlap,
6 Ağayın tügel jetkeni-ay!
7 Jamıyğat toñbay, kün jılıp,
8 Täñirim raqım etkeni-ay!
9 İyem qabıl aldı-aw dep,
10 Köñilime quwat bitkeni-ay!
11 Quwattanıp baqsam da,
12 Künäli näpsim tüytpedi-ay .
13 Ata tegiñ mundağı –
14 Orta jüzdiñ ulığı;
15 Ana tegiñ ondağı –
16 Özen suwdıñ tunığı.
17 Eki asıldan qosılğan
18 Som altınnıñ sınığı.
19 Ölğenşe esten qalmaydı
20 Özgeşe bitken qılığı.
21 Qızıl balaq qırannıñ
22 Balapanın dert aldı.
23 Jemis ağaş, bäyterek
24 Baldırğanın ört aldı.
25 Artına belgi tastamay,
26 Jal-quyrığın kelte aldı.
27 Ağayındı toyğızbay,

28 Az kün qoymay, erte aldı.
29 Köp jasamay, kök orğan,
30 Jarası ülken jas ölim.
31 Kün şalğan jerdi tez orğan,
32 Künşil düniye qas ölim.
33 Artına belgi qaldırmay,
34 Bawırı qattı tas ölim.
35 Jılamayın dese de,
36 Şıdarlıq pa osı ölim?
37 Oramdı tildi awızdım,
38 Aqılğa jüyrik mañızdım.
39 Köp jasamay tez ketip,
40 Közimniñ jasın ağızdıñ.

171/1 Maxabbat, dostıq qıluwğa
2 Kim de bolsa teñ emes.
3 Qazir dayın turuwğa –
4 Bes kündik ğaşıq jön emes.
5 Süyispek köñilim oylaydı
6 Jannıñ bäri – qatıbas.
7 Süyisüw tozbay turmaydı,
8 Eñbekke az kün tatımas.

172/1 Malğa dostıñ muñı joq maldan basqa,
2 Alarında şara joq aldamasqa.
3 Tabısına tabınıp, qaltañ qağıp,
4 Toyğanınan qalğanın berse alaşqa.
5 Mal jıyyadı maqtanın bildirmekke.
6 Közge şuqıp, malmenen küydirmekke.
7 Özi şoşqa, özgeni iyt dep oylar,
8 Sorpa-süwmen, süyekpen süydirmekke.
9 Aqıldı dep, arlı dep, aqpeyil dep
10 Maqtamaydı eşkimdi bul künde köp.
11 Osı künde mal qayda, boq işinde,
12 Altın alsañ, beredi boğınan jep.

13 Osındı oqıp, oylay ber, bolsañ zerek.
14 Eñbekti sat, ar satıp nege kerek?
15 Üş-aq närse – adamnıñ qasiyeti:
16 Istıq qayrat, nurlı aqıl, jılı jürek.

173/1 Tuwğızğan ata-ana joq,
2 Tuwğızarlıq bala joq.
3 Tuwısqan-tuwğan, qurbılas
4 Qızığımen jäne joq.
5 Tuwlayın dese şara joq,
6 Tolıqsıp jürer şama joq.
7 Uyqı men astan däm ketip,
8 Saqalda, şaşta qara joq.
9 Baybayşıl tartıp, bağa joq.
10 Jastarğa jappas jala joq.
11 Jat qoranı küzetken
12 Qartañ şalda sana joq.

174/1 Bir suluw qız turıptı xan qolında,
2 Xan da janın qıyyadı qız jolında.
3 Altın-kümis kiygeni, qamqa, torğın,
4 Kütüwşi qız-kelinşek jür soñında.
5 Degen söz: «Buqa buwğa, azban duwğa»,
6 Xan qarıq bop, tüsip jür ayğay-şuwğa.
7 Etimdi şal sıypağan qurt jesin dep,
8 Jartastan qız qulaptı tereñ suwğa.
9 Sän-saltanat jubantpas jas jürekti,
10 Kim de bolsa turğısın köksemek-ti.
11 Mezgili ötken däwrendi quwalağan
12 Ne qılsın bir qartayğan quw süyekti?
13 Käri, jas däwreni özge tatuw emes,
14 Epke köner et jürek satuw emes.
15 Kimde-kim ülken bolsa eki müşel,
16 Mal berip alğanmenen qatın emes.
17 Eserler jas qatındı tutadı eken,

18 Jas qayğısın bildirmey jutadı eken.
19 Ortasında bulardıñ maxabbat joq,
20 Tusap qoyıp qaşırar buqa ma eken?
21 Bay qartaysa, malına berer şılbır,
22 Mal ömirdi jañğırtpas, quday urğır.
23 Birewdiñ qızın alıp malğa satıp,
24 Bayağını izdegen qanday qurğır?
25 Qatınım qalay demes aqsaqal bay,
26 Sonımen dos bop jürsiñ, yapırım-ay!
27 Quw qatınıñ mayıssa, mäz bolasıñ,
28 Şaytannıñ şäkirtiniñ qılığın-ay!
29 Qartañ bay, qattı saq bol, tilge könseñ,
30 Müyiz şığar qatınnıñ tiline erseñ.

175/1 Tipti oñbassıñ, öziñe öziñ mäz bop,
2 Dastarqan men qatındı maqtan körseñ.
3 Kinäsiz bäybişemen boladı araz,
4 Jastıñ köñili jılımas, ol özine az,
5 Birewi – kök baldırğan, biri – quwray,
6 Bir jerge qosıla ma qıs penen jaz?
7 Ünem bolmas quyrıqtı bulandatqan,
8 Sawırına şapaqtap, süyip jatqan.
9 Eki köñil arası – jılşılıq jer,
10 Onı qaytip qosadı ol ant atqan?

176/1 Sağattıñ şıqıldağı emes ermek,
2 Hämiyşä ömir ötpek – ol bildirmek.
3 Bir mınüwt bir kisiniñ ömirine uqsas,
4 Ötti, öldi, tağdır joq kayta kelmek.
5 Sağattıñ özi – urı şıqıldağan,
6 Ömiridi bildirmegen, künde urlağan.
7 Tıyyanaq joq, turlaw joq, keldi, ketti,
8 Qayta aynalmas, burılmas buldır zaman.
9 Ötken ömir belgisi – osı sıbdır,
10 Köñildi künde sındır, älde tındır.

11 Aqıl anıq bayqağan qılığındı,
12 Quw şıqqansıp qağasıñ bosqa buldır.
13 Kün jıyılıp ay boldı, on eki ay – jıl,
14 Jıl jıyılıp, qartaytıp qılğanı – bul.
15 Süyengen, sengen däwren jalğan bolsa,
16 Jalğanı joq bir täñirim, keñşilik qıl.

177/1 Köñil qusı quyqıljır şartarapqa,
2 Adam oylı türlenip awğan şaqta.
3 Salğan än – köleñkesi sol köñildiñ,
4 Taktısına bıylesin lo qulaqqa.
5 Şırqap, qalqıp, sorğalap, tamıljıydı,
6 Jürek terbep, oyatar basta mıydı?
7 Bul düniyeniñ läzzäti bäri sonda,
8 Oysız qulaq ala almas oyday sıydı.
9 Uyıqtap jatqan jürekti än oyatar,
10 Ünniñ tätti oralğan mäni oyatar.
11 Keyi zawıq, keyi muñ, dertin qozğap,
12 Jas balaşa köñildi jaqsı uwatar.
13 Adam az munı bilip än salarlıq,
14 Tındawşı da az ol ännen bähra alarlıq.
15 Muñmen şıqqan, oralğan tätti küyge
16 Jılı jürek qayda bar qozğalarlıq?
17 Köbinese än bası keledi aşçı,
18 «Kel, tında!» dep özgege bolar basşı.
19 Kerim tolğap, tawısar qañğır-küñgir
20 Sol jerine oyıñmen aralasşı.
21 Änniñ de estisi bar, eseri bar,
22 Tındawşınıñ qulağın keseri bar.
23 Aqıldınıñ sözindey oylı küydi
24 Tındağanda, köñildiñ öseri bar.
25 Bilimdiden ayaman sözdiñ mayın,
26 Altı öleñmen bildirdim änniñ jayın.
27 Ezdiñ bası qañğırsın, erdiñ köñili
28 Jañğırsın dep oyladım aytqan sayın.

29 Kökireginde otı bar oylı adamğa
30 Bul sözimniñ süwreti turar dayın.

178/1 Ömirdiñ aldı – ıstıq, artı – suwıq,
2 Aldı - oyın, art jağı muñğa juwıq.
3 Jaqsı äñdi tındasañ oy köziñmen,
4 Ömir säwle körseter suwday tunıq.
5 Jamanğa «jar» degen-aq än köriner,
6 Jaqsı än bilse, aytuwğa kim eriner?
7 Jaramdı ändi tındasañ, janıñ erip,
8 Jabırqağan köñiliñ köteriler.

179/1 Adamnıñ keybir kezderi
2 Köñilde alañ basılsa;
3 Täñiriniñ bergen öneri
4 Kök buwlttan aşılsa.
5 Sıldırlap öñkey kelisim
6 Tas bulaqtıñ suwınday,
7 Kirlegen jürek öz işin
8 Tura almas äste juwınbay.
9 Täñiriniñ küni jarqırap,
10 Uyqıdan köñil aşar köz.
11 Quwattı oydan bas qurap,
12 Erkelenip şığar söz.
13 Sonda aqın belin buwınıp,
14 Aldı-artına qaranar.
15 Düniye kirin juwınıp,
16 Körinip oyğa söz salar.
17 Qıranşa qarap qırımğa,
18 Muñ men zarlı qolğa alar.
19 Ketenip nadan, zulımğa,
20 Şıyırşıq atar, tolğanar.
21 Ädilet pen aqılğa
22 Sınatıp körgen-bilgenin,
23 Bildirer alıs, jaqınğa

24 Solardıñ söyle degenin.
25 Izalı jürek, dolı qol,
26 Uwlı sıyya, aşçı til
27 Ne jazıp ketse, jayı sol,
28 Jek körseñder, öziñ bil.

180/1 Kök ala bult sögilip,
2 Kün jawadı key şaqta.
3 Öne boyıñ egilip,
4 Jas ağadı awlaqta.
5 Jawğan künmen jañğırıp,
6 Jer kögerip küş alar.
7 Aqqan jasqa qañğırıp,
8 Bas awırıp, iş janar.

RAXIMŞALĞA

181/1 Suluw attıñ körki – jal,
2 Adamzattıñ körki – mal.
3 Ömir sürgen kisige
4 Däwlet – qızıq, bala – bal.
5 Bal bolatın bala bar,
6 Bal bolar ma Raxımşal?!
7 Büytip bergen balandı
8 Bergen quday, öziñ al?

QATINI MEN MASAQBAY

181/1 - Sırmaq qıp astına
2 Bayınıñ toqımıñ,
3 Otınıñ basına
4 Töriniñ qoqımın
5 Büksitip,
6 Bıqsıtıp,
7 Qoqsıtıp keltirdi.
8 Osınıñ bärimen

9 Köñiliñde mini joq,
10 Jüziniñ näri men
11 Boyınıñ sını joq.
12 Bükşiyip,
13 Seksiyip,
14 Tüksiyip öltirdi.
15 - Külki bop körgenge,
16 Qurbığa qadirsiz.
17 As qılıp bergenge
18 Şıdamas, sabırsız.
19 Keldi, oybay,
20 Saldı ayğay,
21 Tük qoymay boqtadı.
22 Söziniñ jöni joq,
23 Aqılsız tomırıq,
24 Qatınnıñ küni joq –
25 Qamşı men judırıq.
26 Barqıldap,
27 Tarqıldap,
28 Salpıldap toqtadı.

KÜYİSBAYĞA

183/1 Duğay sälem jazamın Küyisbayğa,
2 Bermek bolğan ayğırdıñ közi qayda?
3 Közdi körseñ – beresiñ, taysañ – tanıp,
4 Alladamşı atanğannıñ nesi payda?

DÜYSENQULĞA

184/1 Sawdayı-ay, sawdı almadıñ-aw, sırqawdı alıp,
2 Bir pälege jolıqtıñ şırqaw barıp.
3 Ala jazday kögaldı bir körmediñ,
4 Sarı jurtqa qondıñ ba irge awdarıp?

RAZAQQA

185/1 Mına üyde otır Razaq,
2 Eldiñ jönin aytar ma,
3 Şaqırıp alıp surasaq.
4 Ülken qoja – ortan qol,
5 Özgeleri – atı joq penen şınaşaq.
6 Sonda Abaydıñ nemeresi Äwbäkir: «Omarxan ağam şe?» - degende:
7 Onı dağı bayqarmız,
8 Biraz ğana sınasaq.

186/1 Kök tuman – aldındağı keler zaman,
2 Ümitti säwle etip köz köp qadalğan.
3 Köp jıldar köp kündi aydap kele jatır,
4 Sıypat joq, süwret te joq, közim talğan.
5 Ol künder - ötken künmen bäri bir bäs,
6 Keler, keter, artına iz qaldırmas.
7 Sonıñ biri – arnawlı tawsınşaq kün,
8 Arğısın bir-aq alla biledi ras.
9 Aqıl men jan – men özim, tän – meniki,
10 «Meni» men «menikiniñ»mağınası – eki.
11 «Men» ölmekke tağdır joq äwel bastan,
12 «Meniki» ölse ölsin, oğan beki.
13 Şıraqtar, ıntalarıñ «menikinde»,
14 Tän qumarın izdeysiñ küni-tünde.
15 Ädilettik, arlılıq, maxabbat pen –
16 Üy joldasıñ qabirden äri ötkende.
17 Malğa sat, paydağa sat qılığındı,
18 Ilayla ılay oymen tunığındı,
19 Sonda ömirden aldamşı bola almassıñ,
20 Ol bildirmey urlamaq qızığındı.
21 Adam ğapıl düniyeni der meniki,
22 Meniki dep jürgenniñ bäri onıki.
23 Tän qalıp, mal da qalıp, jan ketkende,
24 Sonda, oyla, boladı ne seniki?

25 Mazlumğa janıñ aşıp, işiñ küysin,
26 Xareket qıl, paydası köpke tiysin.
27 Köptiñ qamın äwelden täñiri oylağan,
28 Men süygendi süydi dep iyeñ süysin.

187/1 Köptiñ bärin köp deme, köp te bölek,
2 Köp iyt jeñip, kök iytti künde jemek.
3 Ğadälät pen marxamat - köp azığı,
4 Qayda körseñ, bolıp baq soğan kömek.
5 Ärkimniñ maqsatı öz kereginde,
6 Bile almadım pısığın, zeregin de.
7 Sayaz jüzer sayqaldar ğapıl qalar,
8 Xaqıyqat ta, din dağı tereñinde.

188/1 Senbe jurtqa, tursa da qanşa maqtap,
2 Äwre etedi işine quwlıq saqtap.
3 Öziñe sen, öziñdi alıp şığar
4 Eñbegiñ men aqılıñ eki jaqtap.
5 Öziñdi sengiştikpen äwre etpe,
6 Qumarpaz bop maqtandı quwıp ketpe.
7 Jurtpen birge öziñdi qosa aldasıp,
8 Salpıldap sağım quwğan boyıña ep pe?
9 Qayğı kelse qarsı tur, qulay berme,
10 Qızıq kelse, qızıqpa, oñğaqqa erme.
11 Jüregiñe süñgi de, tübin közde,
12 Sonan tapqan – şın asıl, tastay körme.

189/1 Alla degen söz jeñil,
2 Allağa awız qol emes.
3 Intalı jürek, şın köñil,
4 Özgesi xaqqa jol emes.
5 Deneniñ barşa quwatı
6 Önerge salar bar küşin.
7 Jürektiñ aqıl suwatı,
8 Maxabbat qılsa täñiri üşin.

9 Aqılğa sıymas ol alla,
10 Tağrıypqa tilim qısqa ah!
11 Barlığına şüwbäsiz,
12 Nege mäwjüt ol quwa.
13 Aqıl men xawas barlığın
14 Bilmeydüwr, jürek sezedür.
15 Mütäkälliymiyn mantiykiyn
16 Beker boqsa ezedür.

190/1 Qur ayqay baqırğan
2 Qulaqqa än be eken?
3 Önersiz şatılğan
4 Kisige sän be eken?
5 Öñkey nadan anturğan,
6 Qanşa aytsa, jan ba eken?
7 Bos jürip qur qalğan
8 Ömiriñe kän be eken?

191/1 Men sälem jazamın
2 Qarağım qalqama.
3 Qayğıñnan azamın,
4 Baruwşı ayta ma?
5 Kün boyı kütemin
6 Keler dep xabarıñ.
7 Qayğırmay ne etemin,
8 Bizde joq nazarıñ.
9 Köñilge jubanış,
10 Sen ediñ bazarım.
11 Sensiz joq quwanış,
12 Tozdı endi ajarım.

192/1 Sorı qalıñ soqqı jegen pışanamız,
2 Qaytip suwıp, jalğannan küse alamız.
3 Qur därimen atqanğa ölmeydi eken,
4 Ömiri maqtanşaqqa nısanamız.

ĞABIYDOLLAĞA

193/1 Jazğıturım qıltıyğan bir jawqazın,
2 Qaydan bilsin ömirdiñ köbin-azın.
3 Bäyterekti kündeydi jetemin dep,
4 Jılı künge mas bolıp, körse jazın.
5 Küz kelgen soñ tamırın üsik şalıp,
6 Betegege jete almay bolar jazım.
7 Men dağı köp esittim jastıñ nazın,
8 Qol jetpeske qol sozar bar ma ılajıñ?
9 «Bolamınmen» jürgende bolat qaytıp,
10 Jalın sönip, jas jüzin basadı ajım.

194/1 Qulaqtan kirip, boydı alar
2 Jaqsı än men tätti küy.
3 Köñilge türli oy salar,
4 Ändi süyseñ, menşe süy.
5 Düniye oydan şığadı,
6 Özimdi-özim umıtıp.
7 Köñilim ändi uğadı,
8 Jüregim boydı jılıtıp.
9 Añsağan şölde suw tapsa,
10 Bas qoymay ma bastawğa?
11 Birew türtse, ya qaqsa,
12 Boy toqtamas jasqawğa.
13 Bir küygizip, süygizip,
14 Eski ömirdi tirgizer.
15 Ömir tonın kiygizip,
16 Joqtı bar ğıp jürgizer.
17 Esitkendey boladı
18 Qulağım eski sıbırdı.
19 Eski oyğa köñilim toladı,
20 Tiriltip ötken qurğırdı...
21 İşip, tereñ boylaymın

22 Ötken künniñ üwların.
23 Jäne şın dep oylaymın
24 Jurttıñ jalğan şuwların.
25 Tağı sene bastaymın
26 Künde aldağış quwlarğa.
27 Esim şığıp qaşpaymın,
28 Men işpegen üw bar ma?
195/1 Erekşe esten ketpes qızıq qayda?
2 Jolığatın qız qayda tereñ sayda?
3 Suluwlığın qoyayın, minezi artıq,
4 Aqıldı, asıl jürek, sözi mayda.
5 Bul ömirdiñ qızığı maxabbatpen,
6 Körge kirseñ ülgili jaqsı ataqpen.
7 Arttağığa söziñ men isiñ qalsa,
8 Ölseñ de, ölmegenmen bolasıñ teñ.
9 Jürekten izi ketpes qızıq körsek,
10 Jaqsılıqtı ayanbay jurtqa bölsek,
11 Jaqınnıñ da, jardıñ da, asıqtıñ da –
12 Bäriniñ de qızığın körip bilsek.

196/1 Boldı da partıyya,
2 El işi jarıldı.
3 Äwremin men tıya
4 Dawıñ şarındı.
5 Qurbıday xoş tuttım
6 Jasıñ men kärindi.
7 Joqtamay, umıttım
8 Aqıl men närindi.
9 Ortağa köp saldım
10 Özimde barımdı.
11 Yapırım-aw, nendi aldım,
12 Saw qoymay arımdı?
13 Oyımnan oy bölip,
14 Qozğadıñ tamırdı.
15 Köñilge tik kelip,

16 Ketirdiñ sabırdı.
17 Oyım da aq, jardım ja aq,
18 Keñimdi, tarımdı
19 Qarasam payımdap,
20 Söziñ sol sarındı.
21 Ösekke salmañdar
22 Oyımdı, jarımdı.
23 Ölşewge almañdar,
24 Oyım bek tarıldı.
25 Urıñnan asırdıñ
26 Sum tildi qarındı.
27 Jasırdım, jasırdım,
28 Eñdi ayttım zarımdı.

197/1 Quwatı ottay burqırap,
2 Üwäzinge ölşep tizilgen.
3 Jañbırlı jayday sırqırap,
4 Kök buwlttan üzilgen.
5 Qayran til, qayran söz –
6 Nadanğa qadirsiz.
7 Täwekel men batır oy
8 Ötkir tildi nayza etip,
9 Sayısıp-aq baqtı ğoy,
10 Neşe türli ayla etip.
11 Oyanbay, qayran jurt,
12 Uyalmay qal jım-jırt!
13 Aqılmen oylap bilgen söz
14 Boyıña juqpas, sırğanar.
15 Intalı jürek sezgen söz
16 Bar tamırdı quwalar.
17 Än salar, jatqa alar,
18 Tübinde qur qalar.

198/1 Sum düniye tonap jatır, isiñ bar ma?
2 Bayağı küş, bayağı tüsiñ bar ma?

3 Aladı ümit, artı ökiniş aldamşı ömir,
4 Jeligin jerge tıqpas kisiñ bar ma?!
5 Dämi qaytpas, buzılmas tätti bar ma?
6 Bir bes künniñ ornı joq aptığarğa.
7 Qay qızığı tatıydı quw ömirdiñ
8 Tatuwdı araz, jaqındı jat qılarğa?
9 Et jüreksiz erniñniñ aytpa sözin,
10 Til üyrengen näpsiniñ quw minezin.
11 Tilde süyek, erinde jiyek bar ma,
12 Şımıldıq bop körsetpes şınnıñ jüzin.

199/1 Ölsem, ornım qara jer sız bolmay ma?
2 Ötkir til bir uyalşaq qız bolmay ma?
3 Maxabbat, ğadawatpen maydandasqan
4 Qayran meniñ jüregim muz bolmay ma?
5 Amalsız tağdır bir kün kez bolmay ma?
6 Birewge jay, birewge tez bolmay ma?
7 Asaw jürek ayağın şalıs basqan
8 Jerin tawıp, artqığa söz bolmay ma?
9 Sonda jawap bere alman men bıyşara,
10 Sizderge erkin tiyer, bayqap qara.
11 Eki küymek bir janğa ädilet pe?
12 Qanğı qara bir janmın, janı jara.
13 Jüregiñniñ tübine tereñ boyla,
14 Men bir jumbaq adammın, onı da oyla.
15 Soqtıqpalı, soqpaqsız jerde östim.
16 Mıñmen jalğız alıstım, kinä qoyma!
17 Jasımda albırt östim, oydan jıraq,
18 Aylağa, aşuwğa da jaqtım şıraq.
19 Erte oyandım, oylandım, jete almadım,
20 Etekbastı köp kördim elden biraq.
21 Oy kirgeli tiymedi erik özime,
22 Sañdalmamen kün keşken tüspe izime.
23 Özi ermey, erik bermey, jurt qor etti,
24 Sen esirke, tınış uyıqtat, baq sözime!

25 İşim tolğan uw men ört, sırtım dürdey,
26 Men kelmeske ketermin tük öndirmey.
27 Öleñ şirkin - ösekşi, jurtqa jayar,
28 Sırımdı toqtatayın ayta bermey.

200/1 Jürekte qayrat bolmasa,
2 Uyıqtağan oydı kim türtpek?
3 Aqılğa säwle qonbasa,
4 Xayuwanşa jürip küneltpek.
5 Aspasa aqıl qayrattan,
6 Tereñge barmas, üstirtter.
7 Qartıñnıñ oyı şar tartqan
8 Ädeti jeñip küñgirtter.
9 Tän süygenin bermese,
10 Jan şıdamas janı aşıp.
11 Bere berseñ ber dese,
12 Ümit eter talasıp.
13 Malda da bar jan men tän,
14 Aqıl, sezim bolmasa.
15 Tirşiliktiñ nesi sän,
16 Tereñge bet qoymasa?
17 Atımdı adam qoyğan soñ,
18 Qaytip nadan bolayın?
19 Xalqım nadan bolğan soñ,
20 Qayda barıp oñayın?!

JAMANBALANIÑ BALASI ÖLGENDE

201/1 Belgili söz: «öldi, öldi»,
2 Belgisiz onıñ mekeni.
3 Ne xalatqa äwrildi,
4 Qayda, qanday ekeni.

202/1 Kün artınan kün tuwar,
2 Bir kün damıl etkizbes.

3 Oy artınan oy quwar,
4 Jelge minseñ, jetkizbes.

203/1 Awruw jürek aqırın soğadı jay,
2 Şarşap qalğan kewdemde tuwlay almay.
3 Keyde ıstıq qan basıp ketedi onı,
4 Döñbekşigen tünderde tınşığa almay.
5 Qarañğı sañıraw qayğı oydı jeñgen,
6 Erkelik pen dostıqtı awruw körgen.
7 Aqılı joq, arı joq şuwıldaqtı
8 Künde körip, tul boyı jiyirkengen.
9 Tiriltip ötken kündi, tağı şöldep,
10 Osı kündi kün demes qarğap, mindep.
11 Keyde tilep baq penen tağı tınıştıq,
12 Keyde qayğı, azaptı tağı da izdep.
13 Keyde oylaydı jılawğa qayğı zarın,
14 Tınışsız künde oylağan derttiñ bärin.
15 Keyde onısın jasırar jurttan urlap,
16 Ketirer dep mazaqtap bettiñ arın.
17 Awruw jürek aqırın soğadı jay,
18 Öz dertin tığıp işke, bildire almay.
19 Keyde ıstıq tağı da qan basadı,
20 Keyde bir sät tınşığar ün şığarmay.

204/1 Jüregim, neni sezesiñ,
2 Senen basqa jan joq pa?
3 Düniyeni, köñilim, kezesiñ,
4 Tıyyanaq joq pa, qoy, toqta!
5 Sezgenindi sezdirip,
6 Jete almadıñ ortaqqa.
7 Tiri jannan bezdirip,
8 Aparasıñ qay jaqqa?
9 Ortaqtıq, tınıştıq dostıq qoy,
10 Onıñ qadirin kim biler?
11 Ärkimge-aq tilek qostıq qoy,

12 Bäri – aldamşı sawdager.
13 Xalıqtıñ atı kerek qoy
14 YA maqtawğa, boqtawğa.
15 Quwbılğa bäri zerek qoy,
16 Bäri jaysız toqtawğa.
17 Dostı qaydan tabasıñ,
18 Keñeserge adam joq.
19 Ärli-berli şabasıñ,
20 Jalğızdıqtan jaman joq.
21 Aqıl aytsañ birewge
22 İşiñ erip, egilip,
23 Uyalmas aqı tilewge,
24 Bermeseñ qalar tüñilip.
25 Aqı berip tındatqan
26 Söz kökeyge qonar ma?
27 Qulağın satqan täñiri atqan
28 Ondırar ma, oñar ma?
29 Küyesiñ, jürek, küyesiñ,
30 Küygeniñnen ne payda?
31 Düniyede neni süyesiñ,
32 Ömir qayda, dos qayda?

205/1 Köleñke basın uzatıp,
2 Alıtı közden jasırsa;
3 Kündi üwaqıt qızartıp,
4 Kökjiyekten asırsa;
5 Küñgirt köñilim sırlasar
6 Surğılt tartqan beyüwaqqa,
7 Tömen qarap mundasar,
8 Oy jiberip är jaqqa.
9 Ötken ömir – quw soqpaq,
10 Qıdıradı talaydı.
11 Kim aldadı, kim toqpaq
12 Saldı, sonı sanaydı.
13 Neni tapsañ, onı tap,

14 Jaramaydı kerekke.
15 Öñkey üwdı jıyıp ap,
16 Sebedi sorlı jürekke.
17 Adasqan küşik sekildi
18 Ulıp jurtqa qaytqan oy
19 Ökiñdi, jolıñ bekindi,
20 Äwre bolma, onı qoy.
21 Ermen şıqtı, ıyt qılıp,
22 Bıyday şaşqan eginge.
23 Jay jürgendi üwerd qılıp,
24 Tınış ölseñşi teginde.

206/1 Quwanbandar jastıqqa,
2 Elirme külki, mastıqqa.
3 Köziñ qaydan jetedi
4 Dostıq penen qastıqqa?
5 Qurbıññnıñ qızıq degenin
6 Söz eken dep ap şıqpa.
7 Alaldan tapqan tıyındı
8 Sal da saqta qapşıqqa.
9 Qoldağındı qorğap baq,
10 Mal arzan dep aptıqpa.
11 Sıpayı jür de, şaruwa oyla,
12 Dañgoylanıp qaqtıqpa.
13 Bet aldı janğa boy salma,
14 Qorlıq jürmes saqtıqqa.
15 Elüw beste biz dağı
16 Seniser adam taptıq pa?
17 Arsız qumar bolğañdar
18 Opır-topır, şaq-şuqqa
19 Tüspey jür me, kördiñ be,
20 Jalañ-julañ, taq-tuqqa?

207/1 Uyalamın degeni köñil üşin
2 Usaq qulıq bir ğana ömir üşin.

3 Tatımdı dostıq ta joq, qastıq ta joq,
4 Jigeri joq, mañızı jeñil üşin.
5 Jalığuw bar, şalquw bar, iş pısuw bar,
6 Jaña süygiş adamzat, körseqızar.
7 Ar men uyat oylaybay, tän asırap,
8 Erteñi joq, büginge bolğan qumar.
9 Tuwısqanıñ, dostarıñ – bäri ekiwştı,
10 Sol sebepti dosıñnan duşpan küşti.
11 Süyse jalğan, süymese ayanbağan,
12 Bul ne degen zamanğa isim tüsti?!
13 Öziñ ülken, qılığıñ – bala-şağa,
14 Balaşa mäz bop jürsiñ tamaşağa.
15 Äkesi urıssa balağa, ol da – dostıq,
16 Balası urıssa äkege, jarasa ma?

208/1 Japırağı quwarğan eski ümitpen
2 Qıyyal qıp ömir sürip, bos jürippin.
3 Jabır qağıp, köñildi tınşıtpaydı
4 Qaşanğı ötip ketken buldır köp kün.
5 Ol däwren emes, bir körgen tüs,
6 Oyğa tüyme, qızıqtı qıyyaldan küs.
7 Qaraşı, öz boyında tügel me eken
8 Istıq jürek, öñ-şıray, quwat pen küş?
9 Töñkerilip qubılğan jürt – bir sağım,
10 Şınğa şıdap, qosa almas ıntımağın.
11 Qöptiñ awzın küzetseñ kün körmeysiñ,
12 Özindi öziñ küzet, kel, şırağım!

209/1 Osı qımız qazaqqa
2 Maqtanıñ ba, asıñ ba?
3 Qımızdı basar artınan
4 Et dayar ma qasında?
5 Boyıña siñip, uwerd bolğan
6 Qızbabastıq jasında.
7 Qızılşıl semiz, jas qımız –

8 Bir ülken borış basında.
9 Juwastı min de, ayran iş,
10 Joq nemege şatılma.
11 Urı, zalım, quwlarğa
12 Nısanağa şanşılma.
13 Jılqını andıp urı jür
14 Är töbeniñ tasında.
15 Oy közimen qarasañ,
16 Qoydan jılqı asıl ma?
17 Maqtanğa bola jıyyam dep,
18 Jılqı üşin jurtqa bas urma.
19 Qımız, semiz degeniñ
20 Bir maqtan ğoy, jasırma.
21 Maqtan quwma, kerek quw,
22 Oysızdarğa qosılma.
23 Qoyında aqşa, qolda qoy
24 Küzetke oñay, şoşınba!

210/1 Buwınsız tiliñ,
2 Buwuwlı söziñ
3 Äserli adam uğılına.
4 Kisiniñ sözin
5 Uqqış-aq öziñ,
6 Qıysığın tüzep tuğırığa.
7 Sezimpaz köñil
8 Jılı jürek
9 Tappadım dep tüñilmes.
10 Bir täwir dos
11 Tım-aq kerek,
12 Oyı men tili bölinbes.

211/1 Totı qus tüsti köbelek
2 Jaz saylarda güwlemek.
3 Bäyşeşek solmaq, küyremek,
4 Köbelek ölmek, siyremek.

5 Adamzatqa ne kerek:
6 Süymek, sezbek, keyimek,
7 Xareket qılmaq, jügirmek,
8 Aqılmen oylap söylemek.
9 Ärkimdi zaman süyremek,
10 Zamandı qay jan biylemek?
11 Zamanğa jaman küylemek,
12 Zamana onı ıylemek.

212/1 Allanıñ özi de ras, sözi de ras,
2 Ras söz eşüwaqıtta jalğan bolmas.
3 Köp kitap keldi alladan, onıñ törti
4 Allanı tanıtuwğa söz ayırmas.
5 Amantuw oqımağan kisi bar ma?
6 Üwäktüwbiyhiy degenmen isi bar ma?
7 Alla özgermes, adamzat künde özgerer,
8 Jarlıq berdi ol sizderge sözdi uğarğa.
9 Zamana, şaruwa, miynez künde özgerdi,
10 Olarğa kez-kezimen näbiy keldi.
11 Qağıyda şarıyğatı özgerse de,
13 Tağrıyf alla eş jerde özgermedi.
14 Külli maxluq özgerer, alla özgermes,
15 Ähli kitap bul sözdi beker demes.
16 Adam näpsi, özimşil minezbenen
17 Bos sözbenen qastaspay, tüzü kelmes.
18 Maxabbatpen jaratqan adamzattı,
19 Sen de süy ol allanı jannan tätti.
20 Adamzattıñ bärin süy bawırım dep,
21 Jäne xaq jolı osı dep ädiletti.
22 Osı üş süyu boladı ıymanıy gül,
23 Iymannıñ asılı üş dep sen täxqiyq

213/1 Oylan dağı, üşewin taratıp baq
2 Bastı bayla jolına, malıñ tügil.
3 Din de osı, şın oylasañ, tağat ta osı,

4 Eki düniye bul tasdıyq - xaqtıñ dosı.
5 Osılardı buzatın jäne üş is bar:
6 Payda, maqtan, äwesqoy – onan şoşı.
7 Ruwza, namaz, zeket, xaj – talassız is,
8 Jaqsı bolsañ, jaqsı tut bärin tegis.
9 Bastapqı üşin bekitpey, soñğı törtti
10 Qılğanmenen tatımdı bermes jemis.
11 Bas joğarı jaralğan, moyın tömen,
12 Qaraşı, dene bitken retimen.
13 İstiñ bası – retin tanımaqtıq,
14 Iyman bilmes tağattı qabıl demen.
15 Iymamdar ğıybadattan söz qozğağan,
16 Xuwsniyzän men iymandı bildi oylağan.
17 Iymannıñ tazalığın jaqsı uqtırmay,
18 Sırtın qanşa juwsa da, işi oñbağan.
19 Alla minsiz äwelden, payğambar xaq,
20 Mü'miyn bolsañ, üyrenip, sen de uqsap baq.
21 Quran ras, allanıñ sözidür ol,
22 Tä'üwiylin bilerlik ğılımıñ şaq.
23 Allanıñ, payğambardıñ jolındamız,
24 Intamızdı buzbastıq ıymanımız.
25 Payda, maqtan, äwesqoy – şaytan isi,
26 Käni bizdiñ näpsini tıyğanımız?
27 Mü'miyn bolsañ, äüyeli iymandı bol,
28 Pendege iyman özi aşadı jol,

214/1 Şın ıylan da, taza oyla bir iymandı,
2 Munafıyq namaz qılmap pa, mağlum ğoy ol.
3 Alla işindi aytqızbay biledi, oyla,
4 Pendesine qastıqpen kinä qoyma.
5 Raspenen talaspa mü'miyn bolsañ,
6 Oyla, ayttım, adamdıq atın joyma!

215/1 Jürek – teñiz, qızıqtıñ bäri – asıl tas,
2 Sol qızıqsız ömire jürek qalmas.

3 Jürekten qızuw-qızba kete qalsa,
4 Özge tännen eş qızıq is tabılmas.
5 Dostıq, qastıq, bar qızıq – jürek isi,
6 Ar, uyattıñ bir aqıl – küzetşisi.
7 Ar men uyat senbese, özge qılıq
8 Arın, alqın – bul künniñ märtebesi.
9 Qartañ tartqan adamnan ot azaymaq,
10 Ot azaysa, är istiñ bäri tayğaq.
11 Şaruwañ üşin köringen aqıl aytıp,
12 Jolıñ tayraq, ayağıñ tartar maymaq.

216/1 Malın men ottan jarılıp,
2 Jarqıldap Rağıyt jaydı aydar.
3 Jañbırı jerge taralıp,
4 Jasarıp şığıp guwl jaynar.
5 Jayına birew kelse kez,
6 Beligi jumıs, sor qaynar.
7 Quwatı küşti nurlı söz,
8 Quwatın bilgen abaylar.
9 Jalın men ottan jaralğan
10 Sözdi uğatın qaysıñ bar?
11 Partıyya jıyıp, para alğan,
12 Peyili kedey baysıñdar.
13 Quwlıq penen qubıldan
14 Jalıqsañ, jaqsı jansıñdar,
15 Tüzelmese şuğıldan,
16 Arsıldar da qalşıldar.
17 Nesi ömir,
18 Nesi jurt?
19 Öñşeñ qırt,
20 Bas qañğırt!

217/1 Dombırağa qol soqpa,
2 Şımırlatıp bir-birlep.
3 Jüregim, soqpa, kel toqta,

4 Jas keler közge jür-jürlep.
5 Qaygılı köñilim qaydağı
6 Burınğımdı jañğırtar.
7 Qayrattı alıp boydağı,
8 Basımdı qayğı qañğırtar.
9 Onan da jılı jüziñmen
10 Kel, jarım, qara betime.
11 Jılı, tätti jawap ayt
12 İştegi qayğı-dertime.
13 İştegi eski jalındı
14 Söndir jaña qılıqpen.
15 Söylesşi jaqsı, jağımdı
16 Mendey köñili sınıqpen.
17 Sınıq köñilim köp keşer,
18 Mayda qolmen ustasañ.
19 Köñilge türli oy tüser,
20 Är tereñge nusqasañ.
21 Küyli, küysiz bägege
22 Qajıdı köñilim köp şawıp.
23 Köp qıynamay ärnege,
24 Endi semirt, jem tawıp.

218/1 Oyğa tüstim, tolğandım,
2 Öz minimdi qolğa aldım.
3 Minezime köz saldım,
4 Tekserüwge oylandım.
5 Özime özim jaqpadım,
6 Endi qayda sıya aldım?
7 Qalap alğan köp minez,
8 Qalayşa qılıp tıya aldım?
9 Boydağı mindi sanasam,
10 Taw tasınan az emes.
11 Jüregimdi bayqasam,
12 İynedeyin taza emes.
13 Arşıp alıp tastawğa,

14 Apandağı saz emes.
15 Bäri boldı özimnen,
16 Täñirim salğan naz emes.
17 Osınşa aqımaq bolğanım,
18 Köringenge qızıqtım,
19 Ğadiletti jürektiñ
20 Ädiletin buzıppın.
21 Aqıl menen bilimnen
22 Äbden ümit üzippin;
23 Ayla menen amaldı
24 Merüwerttey tizippin.
25 Jalmawızday jalandap,
26 Ar, uyattan küsippin.
27 Quwlıq penen sumdıqqa
28 Quwladınday uşıppın;
29 «Siz bilesiz» degenge
30 Künge küyip, pisippin;
31 Maqtanbasqa maqtanıp,
32 Dep jürippin «pısıqpın».

219/1 Men bolmın demeñder,
2 Ayaqtı alşañ basqanğa.
3 Eki köziñ alarıp,
4 Qur qaraysıñ aspanğa.
5 Bir ğılımnan basqanıñ
6 Bäri de kesel asqanğa.
7 Öytken adam jolığar
8 Keşikpey-aq tosğanğa.